SE ADAM

CTITORII MUȘATINE

Coperta de
Florin Ionescu

Sergiu Adam

Ctitorii Mușatine

Editura Sport-Turism

București 1976

Se închină părinților mei
Ana și Teodor Adam

„Țările noastre n-au avut numai un trecut de fapte mari și de fapte bune, prin care s-a apărat viața lor și li s-a asigurat rînduiala, ci și un trecut de cărturărie și de artă. Ar greși foarte mult un străin și ar face un mare păcat unul dintre ai noștri, cînd ar socoti că la o dată oarecare din veacul al XIX-lea — la 1821 ori 1848 ori 1866 — am fost smulși din barbaria sufletului, din întunecimea minții. Astăzi ne găsim pe drumul mare al civilizației europene, unde sîntem chemați a ne arăta destoinicia; altădată, în scris, ca și în meșteșugul clădirii, al zugrăvelii, al lucrării metalelor scumpe, al cusăturilor de tot felul, aveam poteci care nu erau și ale altora și pe care noi le deschisesem pentru folosul nostru.

Acest lucru trebuie să se știe nu de cîțiva oameni, care se îndeletnicesc îndeosebi cu cercetările istorice, literare sau artistice și care scriu din cînd în cînd cîte ceva, mai mult sau mai puțin pe înțelesul altora. Acesta nu e numai un obiect de știință, precum ar fi desfacerea în pături a pămîntului pe care s-a așternut viața românească sau socotirea ploilor care cad asupră-i, curentelor de aer ce-l zvîntează. Un fapt ca acesta — originalitatea sufletului românesc — trebuie să facă parte din simțirea neamului. Oricine trebuie să se pătrundă de dînsa, pentru ca puterile tuturor să fie crescute prin această înălțătoare conștiință".

NICOLAE IORGA

Nota autorului

Cartea aceasta reprezintă prima încercare de prezentare monografică a tuturor ctitoriilor — cetăţi, curţi domneşti, mănăstiri, biserici — înălţate de domnitorii Muşatini. Ea se vrea, înainte de toate, un ghid şi o invitaţie la călătorie, la cunoaşterea nemijlocită a acestor monumente considerate — cu îndreptăţire — printre cele mai originale şi mai valoroase dintre cîte se păstrează pe pămîntul românesc.

La întocmirea cărţii am folosit, în afara observaţiilor proprii, un bogat material bibliografic: cronici, documente, monografii, culegeri de studii, albume, reviste, hărţi, fotografii etc., optîndu-se pentru prezentarea în ordine cronologică a monumentelor.

În descripţia monumentelor n-am avut nici o clipă intenţia de a fi exhaustivi. Dealtfel, faptul nici n-ar fi fost cu putinţă, dacă avem în vedere numărul foarte mare al acestora şi spaţiul tipografic inevitabil limitat.

Singurul merit pe care autorul şi-l arogă — dacă acest merit există cu adevărat — e acela de a fi avut ideea scrierii unei asemenea cărţi. Restul n-a fost decît un travaliu, e drept, extrem de lung şi de dificil, însă întotdeauna plăcut.

Marile fapte ale străbunilor nu pot fi cercetate decît cu pasiune, cu dragoste.

Bogdan I

(1359—1365)

BISERICA SF. NICOLAE SAU BOGDANA DIN RĂDĂUŢI

În 1359, Bogdan coboară din Maramureş în Moldova, urmat de fiii săi, de rude, prieteni şi oşteni — cu totul cîteva sute de oameni[1]. Găseşte aici cîmpii roditoare scăldate de ape repezi şi limpezi ca roua, obcini domoale, munţi cu piscurile aproape de nouri, tîrguri şi oraşe, sate pitite la margine de pădure. Locul îl încîntă şi îi dă imbold de statornicire. În consecinţă, sprijinit de însoţitori şi de o mare parte dintre localnici, nemulţumiţi de dominaţia reprezentanţilor regelui Ungariei, precum şi de propaganda catolică îi alungă pe Balc şi Drag, fiii lui Sas, vasali, ca şi acesta, regelui Ludovic I al Ungariei, fiind recunoscut de către feudalii moldoveni voievod şi domn, recunoaşterea sa încheind procesul de centralizare a statului feudal independent Moldova.

Bogdan I pune astfel bazele unei lungi şi glorioase dinastii de voievozi care începînd cu Petru I Muşat, fiul Margaretei Muşata va purta numele de dinastia Muşatină. Un veac şi ceva mai tîrziu, consemnînd evenimentul, Letopiseţul de la Putna zice: „În anul 6867 (1359) de la facerea lumii s-au început Ţara Moldovei".

Proaspătul domn îşi stabileşte capitala la Baia şi, după datină, gîndeşte să înalţe o biserică — loc de închinare şi de cinstire a izbîndei. Scurtă vreme de la rostirea gîndului, biserica devine fapt împlinit. Ctitorul i-a zis Sf. Nicolae, dar oamenii de atunci şi după pilda lor toţi ceilalţi, au numit-o simplu şi frumos, ca pe o fată: Bogdana. Ea se găseşte şi astăzi în centrul oraşului Rădăuţi şi reprezintă cea mai veche biserică de zid, care ni s-a păstrat în Moldova. E o construcţie modestă, de tip romanic, alcătuită din altar, naos, pranaos şi pridvor închis, adăugat în 1559 de Alexandru Lăpuşneanu. Un perete transversal, în axul

[1] Bogdan era voievod al Maramureşului şi se afla, încă din 1343, într-un acut conflict cu Ludovic, regele Ungariei, care se străduia din răsputeri să-i limiteze autonomia. Mai mult încă, Ludovic exercita asupra lui puternice presiuni pentru a-l sili să treacă la catolicism. Toate acestea îl determină pe Bogdan să-şi părăsească pămînturile strămoşeşti şi să-şi caute o nouă ţară asupra căreia să se simtă pe deplin stăpîn. Această ţară a făgăduinţei a fost Moldova.

căruia s-a tăiat o ușă, delimitează naosul de pronaos, iar șase stîlpi masivi, de formă pătrată, dispuși longitudinal, împart aceste două încăperi în cîte trei nave: una centrală și două laterale. Nava centrală a ambelor încăperi e boltită cu un semicilindru întărit în dreptul stîlpilor cu arce dublouri. Navele laterale, joase și de două ori mai înguste decît cea centrală, poartă în fiecare travee mici cilindre transversale, construite din sigă pentru a fi mai ușoare[1]. Altarul se prelungește spre răsărit cu o absidă semicirculară. Nu are obișnuitele nișe ale proscomidiei și diaconiconului. Este boltit cu un semicilindru și o semicalotă. Pridvorul, de formă dreptunghiulară, are două uși laterale — una spre sud, cealaltă spre nord — cu chenare de profilatură gotică și este acoperit cu o calotă semisferică, sprijinită de un dublu sistem de arcuri încrucișate. Lîngă ușa dinspre sud se află pisania lui Alexandru Lăpușneanu, care glăsuiește: „Cu bunăvoința Tatălui, cu ajutorul Fiului și conlucrarea Sfîntului Duh s-a început și s-a zidit acest pridvor bisericesc de binecinstitorul și închinătorul Treimii, domnul Io Alexandru voevod, domn al țării Moldovei, în anul 7067 (1559), luna iunie 30, sub episcopul chir Eftimie".

Zidurile bisericii, construite din piatră brută și cioplită, sînt groase (1,30 m la sud, 1,40 m la nord) și rezistente, ceea ce îndreptățește afirmația potrivit căreia cele zece contraforturi exterioare au mai mult valoare decorativă decît funcțională. Acoperișul, fără turlă, e din șindrilă, în pante repezi, asemenea celor ale caselor de țară din partea locului. Edificiul e luminat de unsprezece ferestre dispuse astfel: două la altar, patru la naos, două la pronaos și trei la pridvor. Toate sînt mici, strîmte în interior și mult mai largi în exterior. Cu excepția celor de la pridvor, chenarele ferestrelor, ca, dealtminteri și cele ale ușilor, sînt din piatră cenușie. Turnul-clopotniță, care există și în momentul de față, a fost zidit, în 1781, pe locul celui vechi, de către episcopul Dositei Herescu. Unul din clopotele aflate aici poartă inscripția: „Io Ștefan voevodul țării Moldovei". O parte dintre specialiști consideră că este vorba de Ștefan I, care a domnit între 1394—1399. N-ar fi exclus, totuși, ca acest clopot să fi fost donat de Ștefan cel Mare, între 1479—1480, cînd a așezat lespezile funerare pe mormintele strămoșilor săi care își

[1] Grigore Ionescu, *Istoria arhitecturii în România*, vol. I, Editura Academiei, București, 1963, pp. 120—122; Virgil Vătășianu, *Istoria artei feudale în țările române*, vol. I, Editura Academiei, București, 1959, p. 301; Gh. Balș, *Bisericile lui Ștefan cel Mare*, Cartea Românească S.A., București, 1926, p. 158; Petru Comarnescu, *Indreptar artistic al monumentelor din nordul Moldovei*, editat de Casa regională a creației populare, Suceava, 1961, p. 73; N. Grigoraș, I. Caproșu, *Biserici și mănăstiri vechi din Moldova*, ed. II revăzută, Ed. Meridiane, Buc. 1971, p. 11.

dorm somnul de veci în biserica-necropolă de la Rădăuţi: Bogdan I, Laţcu, Roman I Muşat, Ştefan I, Bogdan — fratele lui Alexandru cel Bun — şi un alt Bogdan, fiul aceluiaşi domnitor[1]. Tot aici se mai află mormintele Anastasiei — fiica lui Laţcu, Stanei — mama lui Ştefan cel Tînăr (Ştefăniţă) —, precum şi cel al episcopului de Rădăuţi — Ioanichie, însă ele nu au lespezi care să poarte pecetea epocii lui Ştefan cel Mare.

Mormîntul lui Bogdan I se află în colţul sud-estic al naosului, iar inscripţia de pe lespede zice: „Din mila lui Dumnezeu, Io Ştefan voevod a înfrumuseţat acest mormînt al străbunicului său, bătrînul Bogdan voievod, în anul 6988 (1480), luna ianuarie 27. Aceste morminte le-a făcut mistr. Jan". Tehnica folosită pentru decorarea lespezilor funerare puse de Ştefan cel Mare la Rădăuţi este cea numită „relief plat"[2]. Ca motive ornamentale predomină palmeta şi derivatele ei: semipalmeta, semipalmeta dublată şi inversată, palmetele înscrise unele în altele, în formă de inimă, uneori tulpinile sau vrejurile. Deşi stilizat, „străvechiul şi felurital motiv al palmetei capătă la meşterii lespezilor din Moldova înfăţişări care deseori amintesc sau, mai precis, sugerează frunze ale arborilor familiari locului, frasinul, fagul, ulmul sau alunul, ori însăşi iedera, ori fructe de felul acheenelor, ca fructul de jugastru, de alună sau de ulm şi probabil că aceasta a-şi urmărit, după părerea noastră, cel care a comandat lespezile, apropiind ornamentica de vegetaţia obişnuită a ţării"[3].

Cu privire la datarea picturii interioare a bisericii, opiniile sînt împărţite. I. D. Ştefănescu[4] susţine, de pildă, că ea a fost executată în vremea lui Alexandru Lăpuşneanu, cînd s-a adăugat

---

[1] Pe latura sudică a naosului bisericii din Rădăuţi există un mormînt a cărui inscripţie s-a şters şi din această pricină nu se ştie cui aparţine. Ghidîndu-se după dimensiunile lespezii, unii au presupus că acolo a fost înmormîntată Maria — soţia lui Bogdan I sau Ana — soţia lui Laţcu. În articolul „Taina mormîntului domnesc de la Rădăuţi şi piatra de la Probota", publicat în revista *Mitropolia Moldovei şi Sucevei*, nr. 5—6, 1969, Ştefan Gorovei avansează ideea că mormîntul aparţine unui bărbat „mebru al Casei domnitoare a Muşatinilor" (p. 369). Mai mult încă, el aparţine unui voievod, şi anume lui Petru I Muşat. Altfel nu s-ar afla între voievozi. Dintre argumentele prin care Ştefan Gorovei îşi sprijini ipoteza, demne de toată atenţia sînt: a) Singurele femei îngropate la Rădăuţi — Anastasia (1419) şi Stana (1518) — îşi au mormintele în pronaos. Deci nici mormîntul Mariei ori Anei nu putea fi decît în acelaşi loc. b) Pînă la Alexandru cel Bun, voievozii erau înmormîntaţi în necropola de la Rădăuţi, iar familiile acestora în bisericile ridicate de ei. c) Obiceiul de a se înmormînta domnii laolaltă cu familiile, la ctitoriile lor, s-a statornicit după Alexandru cel Bun.

[2] Petru Comarnescu, *op. cit.*, p. 91.

[3] Ibidem.

[4] I. D. Ştefănescu, *L'évolution de la peinture religieuse en Bucovine et en Moldavie depuis les origines jusqu-au XIX siècle*, p. 170 şi 254.

pridvorul, în timp ce alţi specialişti, între care Virgil Vătăşianu şi Sorin Ulea, o plasează în epoca lui Ştefan cel Mare, anume între 1479—1480, odată cu aşezarea lespezilor funerare. Adevărul este, neîndoielnic, de partea acestora din urmă. Un prim argument, în acest sens, îl reprezintă compoziţiile din altar — Cina cea de taină, Împărtăşania apostolilor cu vin, Împărtăşania apostolilor cu pîine şi Spălarea picioarelor — care „prezintă izbitoare asemănări stilistice şi iconografice cu compoziţiile similare de la Voroneţ (1488) şi Sf. Ilie Suceava (1488)“[1]. În Cina cea de taină de la Rădăuţi, ca şi în cea de la Voroneţ, Isus nu este aşezat, ca de obicei, în centrul mesei, ci în capătul din stînga — „in corno sinistro“[2], ceea ce demonstrează că au fost pictate în aceeaşi perioadă. Tot în favoarea opiniei lui Virgil Vătăşianu şi Sorin Ulea pledează şi tabloul votiv în care, alături de Bogdan I şi de Alexandru cel Bun, îl aflăm pe Ştefan cel Mare şi nu pe Alexandru Lăpuşneanu, cum ar fi fost firesc dacă pictura s-ar fi executat din porunca lui. Întreaga pictură a fost refăcută de mai multe ori. Dar, spre deosebire de frescele din altar, la care restauratorul a lucrat cu îngrijire, culoare peste culoare, păstrîndu-le în bună măsură prospeţimea iniţială, cele din naos şi pronaos au fost degradate, în secolele XVIII şi XIX, de contribuţiile grosolane ale unor zugravi nepricepuţi. Între alţii, Epaminonda Bucevschi şi-a îngăduit să introducă, în timpul lucrărilor de restaurare din 1880, „o serie de motive decorative banale şi neinspirate, ca romburi cu ornamente neadecvate, cruci de Malta etc“[3].

Faţadele bisericii sînt astăzi tencuite şi văruite. Însă urmele de culoare roşie-vişinie descoperite pe zidul dinspre nord, unde tencuiala a căzut, arată că ea a fost zugrăvită şi în exterior[4]. Urme asemănătoare se văd şi pe turnul-clopotniţă construit în anul 1781, ceea ce a sugerat ideea că zugrăveala exterioară a fost executată la această dată. Faptul ni se pare puţin probabil. După opinia noastră, mult mai verosimilă şi prin aceasta mai uşor de acceptat este ideea că faţadele au fost pictate în vremea lui Petru Rareş, cînd, precum bine se ştie, procedeul dobîndise valoare de regulă, iar turnul-clopotniţă la 1781, după modelul bisericii, din necesitatea de a se realiza armonia coloristică a ansamblului.

---

[1] Sorin Ulea, în vol. *Istoria artelor plastice în România*, I, Editura Meridiane, Bucureşti, 1968, p. 349.
[2] Virgil Vătăşianu, *op. cit.*, p. 814.
[3] N. Grigoraş, I. Caproşu, *op. cit.*, p. 15.
[4] Irineu Crăciunaş-Suceveanul, *Bisericile cu pictură exterioară din Moldova*, în revista Mitropolia Moldovei şi Sucevei, nr. 3—6, 1970, pp. 152—153.

La începuturile ei şi în secolele următoare, biserica Bogdana a fost înzestrată de domnitori, ca şi celelalte biserici, cu numeroase odoare, obiecte de cult, manuscrise şi cărţi. Dintre acestea se mai găsesc astăzi la biserica din Rădăuţi doar o icoană a Maicii Domnului, un ceaslov tipărit la 1745 în tipografia pe care o înfiinţase aici, cu un an în urmă, episcopul Varlaam şi un manuscris miscelaneu din 1783. Altele — puţine la număr — se păstrează încă în colecţiile mănăstirilor Putna (mineiul pe luna noiembrie), Suceviţa (un epitaf din timpul lui Alexandru cel Bun şi un văl liturgic dăruit de Ştefan cel Mare la 1493), sau în Muzeul de artă al Republicii Socialiste România (un văl liturgic brodat cu fir de aur şi argint pe mătase albastră şi dăruit bisericii Sf. Nicolae din Rădăuţi tot de Ştefan cel Mare). Celelalte s-au pierdut. În întregul ei, biserica Sf. Nicolae din Rădăuţi „reflectă simplitatea, sobrietatea şi armonia arhitecturii ţărăneşti şi a bisericilor de lemn" construite în veacul al XV-lea şi mai înainte de oamenii trăitori în Nordul Moldovei[1].

Tradiţia spune că tot Bogdan I a zidit, lîngă mănăstirea Rîşca de astăzi, o mănăstire de piatră, numită a Bogdăneştilor. Ea s-a risipit însă cu totul în decursul vremurilor.

[1] Petru Comarnescu, *op. cit.*, p. 73.

Laţcu, Iurg Koriatovici, Ştefan (Costea)

Lui Bogdan I îi urmează la tronul Moldovei fiul său Laţcu (1365—1373). Acesta trece la catolicism şi înfiinţează, în 1371, un episcopat catolic la Siret[1], voind să facă astfel concesii Ungariei şi Poloniei, ţări catolice şi vecine, devenite mai puternice şi, implicit, mai primejdioase pentru Moldova prin unirea lor sub regele Ludovic (1372)[2]. Că atitudinea lui Laţcu pornea din raţiuni politice şi diplomatice ne-o demonstrează faptul că soţia sa a rămas în continuare adeptă a vechii credinţe şi el însuşi a fost înmormîntat în biserica ortodoxă de la Rădăuţi, întemeiată de tatăl său şi nu în cea catolică de la Siret. Episcopatul catolic de la Siret s-a destrămat în anul 1434, iar timpul, care lucrează fără odihnă şi pe toate le schimbă, i-a topit zidurile de parcă n-ar fi fost niciodată.

După Laţcu pătrundem într-un con de umbră de dimensiunea cîtorva ani, în care cercetarea devine extrem de anevoioasă. „Nu există certitudine nici măcar în ce priveşte persoana urmaşului său"[3]. Boierii au chemat la domnie „un litvan din neamul Koriatovicilor (Koryatowicz), care se lupta tocmai atunci cu craiul polon pentru Galiţia (...). Îl chema Iurg şi rude de-ale lui se amestecaseră în anii din urmă şi în afacerile maramureşene (...) Căsătoria (cu Anastasia, fiica lui Laţcu — n.n.) i-a fost stearpă şi tot aşa de stearpă domnia: se povestea mai tîrziu că bietul om, care căutase prin locurile noastre alt noroc, a fost otrăvit şi îngropat undeva, la o mănăstire din Ţara de Jos"[4]. S-a crezut multă vreme că Iurg era ortodox şi că fusese adus pentru a lupta împotriva catolicismului, aflat atunci într-o puternică ofensivă. Cercetările mai noi au stabilit însă că Iurg Koriatovici era catolic şi, deci, nu exista nici un temei pentru aducerea lui pe tron. „Ar fi fost dealtfel şi de mirare un asemenea stăpînitor pe

---

[1] Primul titular al episcopiei a fost călugărul franciscan Andrei Wasilo din Cracovia, care însă nu şi-a exercitat efctiv funcţia.

[2] Această unire a durat pînă în anul 1382.

[3] Constantin C. Giurescu, Dinu C. Giurescu, *Istoria românilor din cele mai vechi timpuri pînă astăzi*, Ed. Albatros, Bucureşti, 1971, p. 271.

[4] N. Iorga, *op. cit.*, pp. 20—21.

care să nu-l pomenească nici cronicile noastre vechi, nici pomelnicile, nici hrisoavele urmaşilor"[1].

Alte izvoare ne spun că îndată după Laţcu a devenit domn un anume Costea sau Ştefan (1373—1375) pe care Pomelnicul de la Bistriţa îl aminteşte între „binecredincioşii domnii ţării" Moldovei. Unii istorici îl consideră fiu al lui Bogdan I, iar alţii ginere al acestuia sau al lui Laţcu. Se pare că dreptatea este de partea celor dintîi. Nu se ştie în ce împrejurări a luat domnia, nici ce fel de cîrmuitor a fost. Se cunoaşte în schimb că a fost soţul Margaretei-Muşata şi tatăl lui Petru şi Roman, viitori şi destoinici voievozi ai Moldovei. Ei vor purta „numele generic de Muşatini, după cum, în Ţara Românească, urmaşii lui Basarab Întemeietorul au purtat pe acela de Basarabi"[2].

---

[1] Constantin C. Giurescu, Dinu C. Giurescu, *op. cit.*, p. 272.
[2] Idem.

Petru I Mușat

(1375—1391)

A avut o domnie mult mai lungă (16 ani) și mai liniștită decît cele ale înaintașilor săi și, în consecință, răgazul să orînduiască treburile țării după temeiuri trainice. În vremea lui s-au bătut cei dintîi bani ai statului feudal Moldova. „Ei sînt de argint, ca și cei munteni; pe o parte au un scut cu flori de crin și bare transversale; pe cealaltă, capul de bour, stema Moldovei"[1]. În 1388 îl împrumută pe Vladislav Iagello, regele Poloniei, cu 3000 de ruble de argint (538,380 kg argint fin), ceea ce reprezintă un semn neîndoielnic al prosperității pe care o dobîndise Moldova în vremea aceea. Drept garanție primește Pocuția, „o provincie de aproape opt mii de kilometri pătrați, situată la hotarul de miazănoapte al Moldovei, pe care Petru avea dreptul să o ocupe dacă banii nu vor fi înapoiați la vreme (...). Suma împrumutată (...) n-a fost restituită niciodată în întregime"[2].

Petru I Mușat a mutat capitala țării de la Siret la Suceava, unde și-a construit o curte domnească, ale cărei urme — resturi de ziduri și pivnițe — au fost descoperite cu prilejul săpăturilor arheologice desfășurate în anii din urmă. Tot el este ctitorul mănăstirii Neamț, al bisericilor Sf. Treime din Siret și Mirăuți din Suceava, precum și al cetăților Șcheia, Țețina, Suceava (Cetatea de scaun) și Neamț, concepute ca locuri de refugiu și de rezistență împotriva dușmanilor Moldovei din acea perioadă. Cetatea de scaun a Sucevei și Cetatea Neamț au jucat „un rol de seamă în toată istoria militară a Moldovei"[3]. Despre ele, ca și despre mănăstirea Neamț, vom vorbi însă în capitolul consacrat lui Ștefan cel Mare, care, prin numeroasele și substanțialele prefaceri și adăugiri a devenit al doilea ctitor al lor.

CETATEA ȘCHEIA

Este cea mai veche cetate de piatră, din epoca feudală, din Moldova. A fost construită de Petru I Mușat pe un bot de

[1] Constantin C. Giurescu, Dinu C. Giurescu, *op. cit.*, p. 273.
[2] Ibidem.
[3] Grigore Ionescu, *op. cit.*, p. 111.

deal, la aproximativ 1 km spre vest de orașul Suceava, pentru a-l ocroti de un eventual atac unguresc dinspre Transilvania. Cetatea „avea un plan dreptunghiular (circa 39 m × 37 m), ușor deformat (romboidal) și era prevăzută în fiecare colț cu cîte un turn dreptunghiular, puternic și proeminent“[1]. Fundația, zidurile și turnurile erau din piatră brută. Ceea ce vede astăzi trecătorul sînt resturile fundației, descoperite în cursul săpăturilor arheologice din anul 1952. A fost formulată opinia că Cetatea Șcheia (sau Cetatea de Vest, cum i se mai spune datorită așezării), a rămas neterminată din pricina instabilității solului. Sărăcia urmelor materiale scoase la lumina zilei de săpăturile arheologice sprijină această ipoteză.

CETATEA ȚEȚINA

Își înălța zidurile semețe, cu turnuri masive în cele patru colțuri, nu departe de orașul Cernăuți. Din ceea ce a fost cîndva se mai văd astăzi: un fragment de zid, fundamentele unui turn și o scară de piatră. Întreaga zidărie era din piatră brută. Unii istorici atribuie cetatea Țețina regelui polon Cazimir al III-lea (1350—1370) sau voievodului Iurg Koriatovici. Însă reputatul specialist Virgil Vătășianu propune, pe bună dreptate, „să ne gîndim (...) și la Petru I Mușat“, care „ar fi avut interes să o ridice după achiziționarea Pocuției de la regele polon“[2].

BISERICA SF. TREIME DIN SIRET

Se găsește în centrul cartierului Sasca și reprezintă cea mai veche biserică de piatră, în plan triconic[3] din Moldova. Tradiția o atribuie voievodului Sas (1354—1358), dar „particularitățile structurale și decorative ale clădirii nu îngăduie (...) o atare vechime“[4]. Ele pledează „pentru o datare ce nu poate fi împinsă, în condițiile ambianței locale, dincolo de ultimul sfert al veacului al XIV-lea“[5], cînd pe tronul Moldovei se afla Petru I Mușat. Biserica se compune din: pronaos, naos și altar. Primele două încăperi sînt despărțite printr-un perete în care

---

[1] Virgil Vătășianu, *op. cit.*, p. 289.
[2] Virgil Vătășianu, *op. cit.*, p. 295.
[3] „Planul triconic, numit și trilobat sau treflat, constă dintr-o absidă semicirculară spre răsărit, care cuprinde altarul și din două abside mai mici, ce lărgesc naosul, ieșind în afara zidurilor laterale“ (Petru Comarnescu, *op. cit.*, p. 95).
[4] Gr. Ionescu, *op. cit.*, p. 153.
[5] Ibidem.

s-a tăiat o uşă scundă. Pronaosul, de formă dreptunghiulară (mai lung în sensul lăţimii bisericii), este boltit cu un semicilindru uşor ogival. Naosul, alungit în sensul axei longitudinale, este acoperit cu o calotă sferică pe pandantivi, sprijinită pe patru arce semicilindrice, alipite celor patru pereţi ai încăperii şi susţinute, la rîndul lor, pe console[1]. Absida altarului este încoronată, ca şi absidele laterale, cu o semicalotă. Această soluţie moldovenească de organizare a spaţiului este superioară celei de şcoală sîrbească, deoarece, în pofida dimensiunilor reduse ale naosului (5,60 m × 7,20 m), „dă impresia unei încăperi monumentale"[2]. Interiorul nu este zugrăvit. Ramele ferestrelor, lucrate din piatră cioplită, sînt toate mici şi foarte simple. La fel ancadramentul uşii de intrare. Zidurile sînt din piatră brută şi puţină cărămidă sfărîmată. Absidele au în exterior firide alungite: 7 la altar şi cîte 5 la cele laterale. Faţadele sînt decorate cu discuri policrom colorate (predomină verdele în diverse nuanţe) şi un brîu de cărămizi, aşezate în dinţi de fierăstrău, care înconjoară, cu unele întreruperi, întreaga biserică.

Prin forma triconică, prin organizarea spaţiului interior şi prin sistemul de ornamentare a exteriorului, biserica Sf. Treime din Siret prefaţează stilul arhitectonic moldovenesc, care se va închega deplin şi va căpăta o mare strălucire în timpul domniei lui Ştefan cel Mare.

BISERICA MIRĂUŢI DIN SUCEAVA

Se numeşte astfel pentru că aici se miruiau (se ungeau) domnii Moldovei. A fost catedrală mitropolitană din 1401, cînd a luat fiinţă prima mitropolie a Moldovei, pînă în 1522, cînd s-a terminat zidirea bisericii Sf. Gheorghe (Suceava), ctitorie a lui Bogdan al III-lea şi a fiului său Ştefan cel Tînăr (Ştefăniţă).

Legenda spune că un pod din piele de bivol lega biserica Mirăuţi de Cetatea de Scaun a Sucevei. Pe acest pod trecea, în zilele de sărbătoare, alaiul domnesc spre slujba religioasă, oficiată de însuşi mitropolitul ţării secondat de un mare sobor de preoţi tineri. Strălucirea aurului şi argintului fura ochiul, tămîia topită pe cărbunii cădelniţelor umplea aerul cu mireasma unor locuri îndepărtate şi misterioase, iar glasurile preoţilor mîngîiau auzul voievozilor cu vorbe de laudă. În 1402, Alexandru cel Bun aduce şi aşază la Mirăuţi moaştele Sf. Ioan cel Nou. Cro-

[1] Dumitru Năstase, în vol. *Istoria artelor plastice în România*, I, Ed. Meridiane, Bucureşti, 1968, p. 185; Gr. Ionescu, *op. cit.*, pp. 149—150; G. Balş, *op. cit.*, p. 160.
[2] Gr. Ionescu, *op. cit.*, p. 150.

nicarul Grigore Ureche consemnează astfel evenimentul: „Iară la leatul 6910 au trimes de au adus cu multă cheltuială şi moaştele sfîntului mucenic Ioan Novii de la Cetatea Albă, de la păgîni şi le-au aşezat în tîrgu, în Suceava, la mitropolie, cu mare cinste şi cu litie (litanie, rugăciune — n.n.), pentru paza şi ferinţa scaunului domniei sale . . .“[1]

Biserica are plan triconic, turlă pe naos şi se compune din: altar, naos şi pronaos. Între naos şi pronaos se află un perete despărţitor susţinut de doi stîlpi. În cursul anilor, biserica Mirăuţi a suferit numeroase refaceri şi modificări. Înfăţişarea actuală — specifică veacului al XVII-lea — se datoreşte refacerii care a avut loc între 1898—1901, sub conducerea arhitectului austriac Karl Romstorfer. Tot atunci a fost executată şi pictura interioară care se păstrează foarte bine. Autorul ei este pictorul C. Iobst, iar stilul postbizantin. Faţadele sînt împărţite în două printr-un brîu încadrat de două rînduri de cărămizi zimţate. Partea superioară (o treime din suprafaţa faţadei) a fost zugrăvită în anul 1910, tot de C. Iobst, în acelaşi stil postbizantin, ca şi interiorul. Sub streaşina dinspre sud se găsesc medalioane cu îngeri, încadrate de o friză cu ornamente florale. Dedesubtul acestora este un registru orizontal, care înfăţişează (de la vest la est) diferite scene religioase. Pe absida altarului este zugrăvit Arborele lui Ieseu, iar pe faţada vestică Vălul vremii şi scene din Facerea lumii. Pictura de pe latura nordică s-a deteriorat. Deşi au fost realizate la sfîrşitul veacului al XIX-lea, cînd societatea înregistrase progrese considerabile în toate domeniile, inclusiv în acela al picturii, frescele bisericii Mirăuţi sînt net inferioare ca linie, culoare şi viziune celor de la Voroneţ, Humor, Moldoviţa sau Arbore, zugrăvite cu aproape patru secole în urmă.

---

[1] Grigore Ureche, *Letopiseţul Ţării Moldovei*, Editura Tineretului, Bucureşti, 1967, p. 47.

Roman I Mușat

(1391—1394)

N-a fost mai prejos în ambiții decît fratele său Petru I Mușat, însă domnia foarte scurtă și nenorocoasă nu i-a îngăduit să și le îndeplinească. A acordat o mare atenție orașului care-i poartă numele, dar care „este mult mai vechi, precedînd întemeierea statului, ca și Siretul, Baia, Hotinul etc"[1]. A stat mai mulți ani captiv într-o cetate din Polonia, ca urmare a amestecului în războiul pentru orașul Camenița, dintre Vitold, ducele Lituaniei și Teodor Koriatovici, „un principe tot de origine lituană, dar care se stabilise în nordul Ungariei, unde avea mai multe posesiuni"[2]. (Roman I l-a sprijinit pe acesta din urmă, dar victoria a fost de partea lui Vitold). A avut mai mulți fii, printre care și pe viitorul domn al Moldovei Alexandru cel Bun. Este înmormîntat în biserica Sf. Nicolae din Rădăuți. În orașul Roman el a zidit o **biserică închinată Sf. Vineri** (Paraschiva) și o cetate **de lemn și pămînt.** Biserica, dispărută de mult, este atestată într-un document emis în 1408 la curtea lui Alexandru cel Bun, prin care acesta îi dăruia „două sate în țara noastră a Moldovei". Potrivit aceluiași document, în această biserică „zace sfînt răposata maica noastră cneaghina Anastasia". (Soția lui Roman I Mușat, n.n.) Un alt document, datat în 1415, arată că Alexandru cel Bun va da zugravilor Nichita și Dobre două sate, iar ei „vor zugrăvi, pentru aceste două sate, două biserici, una din tîrgul Romanului și alta care va fi voia noastră". E neîndoielnic că documentul se referă tot la biserica Sf. Vineri (Paraschiva). În apropierea sau chiar pe temelia acestei biserici, Petru Rareș a început, în 1542, zidirea bisericii episcopale terminată de fiul său Iliaș în 1550.

* * *

Primul document istoric, care vorbește despre **cetatea de lemn și pămînt** de pe malul Moldovei, este un hrisov domnesc dat de Roman I Mușat în anul 1392. Hrisovul spune: „Io, marele

[1] Constantin C. Giurescu, Dinu C. Giurescu, *op. cit.*, p. 274.
[2] Ibidem.

autocrat, cu mila lui Dumnezeu Domn, Io Roman voevod, stăpînind țara Moldovei de la munte pînă la mare dat-am cu ai mei fii Alexandru și Bogdan, slugei noastre Ionaș Viteazul, pentru a lui credincioasă slujbă 3 sate pe Siretu, lui în mînă, cu tot venitul în veci și copiilor și nepoților lui și strănepoților lui și răstrănepoților lui cu tot dreptul (...) Iară spre tăria acesteia și spre pomenire poruncit-am a noastră pecete mare a atărnare, ca să fie aceasta nedistrusă în veci nicidecum. Scrisu-s-au foaia în anul șase mii deplin, 9 sute, luna martie, în 30 de zile, la cetatea noastră la Roman voevod". Documentul a fost descoperit de mitropolitul Dosoftei în mănăstirea Probota, ctitoria lui Petru Rareș și demonstrează, fără putință de tăgadă, existența cetății. Aceasta servea exclusiv intereselor militare și era înzestrată cu o garnizoană puternică, alcătuită din ostași lefegii, localnici și străini.

Ca și biserica Sf. Vineri, cetatea de la Roman s-a năruit în întregime. Ca o apă în reflux, vremea a șters totul, lăsînd în urmă țărmul neted. Doar săpăturile arheologice mai scot din cînd în cînd la iveală șanțuri de apărare, palisade de lemn, cioburi și rămășițe ale unor vechi locuințe, care aduc mărturie că cetatea lui Roman I Mușat a existat cîndva aievea.

Ştefan I
(1394—1399)

Era frate sau nepot de soră al lui Petru I şi Roman I Muşat. A urcat pe tron cu sprijinul regelui polon, pe care se obliga să-l sprijine „împotriva oricărui duşman, la orice distanţă"[1]. Supărat pe această apropiere de Polonia, regele Ungariei, Sigismund, „care şi el avea pretenţii de suzeranitate asupra Moldovei"[2], vine cu oaste împotriva lui Ştefan I. După ce asediază fără izbîndă Cetatea Neamţ, armata maghiară este zdrobită de voievodul moldovean la Hindău (azi Ghindăoani, judeţul Neamţ). Ştefan I moare în lupta de la Worskla, în care îi ajuta pe polonezi împotriva tătarilor. A fost înmormîntat, alături de înaintaşii săi, în biserica-necropolă de la Rădăuţi. El este ctitorul **mănăstirii Sf. Nicolae din Poiană,** care s-a risipit cu totul. Aceasta se afla la aproximativ 200 m sud-est de Probota de astăzi, iar dintr-un document din 2 iulie 1398 — primul care-i atestă existenţa — aflăm că Ştefan I îi dăruia, în acel an, două sate pe pîrîul Probota: Bodino şi Şindria. În mănăstirea Sf. Nicolae din Poiană au fost înmormîntate: doamna Oltea, mama lui Ştefan cel Mare (m. 1465) şi doamna Evdochia, soţia acestuia (m. 1467). Ambele pietre funerare se găsesc astăzi în biserica mănăstirii Probota. Aceea a doamnei Oltea este frumos împodobită cu împletituri în patru şi „palmete înscrise în medalioane de forma inimii"[3] şi poartă următoarea inscripţie: „Acesta este mormîntul roabei lui Dumnezeu Oltea, mama domnului Io Ştefan voievod, care a decedat în anul 6973 (1465), noiembrie". Înscripţia şi motivele ornamentale de pe lespedea care a acoperit mormîntul doamnei Evdochia au fost şterse de curgerea vremii.

---

[1] Constantin C. Giurescu, Dinu C. Giurescu, *op. cit.*, p. 274.
[2] Ibidem.
[3] Petru Comarnescu, *op. cit.*, p. 93.

Alexandru cel Bun
(1400—1432)

A urcat pe tronul Moldovei alungîndu-l pe fratele său Iuga voievod (1399—1400). Spre deosebire de mulți dintre predecesorii săi, în tentativa de a obține domnia n-a fost sprijinit de polonezi, ci de voievodul de același neam, de aceeași limbă și de aceeași credință — Mircea cel Bătrîn — care cîrmuia atunci cu pricepere și vitejie destinele Țării Românești. Faptul capătă o semnificație deosebită dacă avem în vedere că tot cu ajutorul țării vecine și surori va deveni domn al Moldovei, o jumătate de secol mai tîrziu, și Ștefan cel Mare. Să fie oare o simplă întîmplare că amîndoi au avut domnii lungi și bogate în evenimente cu profundă rezonanță nu numai în epocă, dar și peste veacuri? Explicația stă în aceea că ei n-au venit la domnie cu statute de vasalitate ori alianțe umilitoare, precum alții, și nici din dorința de aventură sau înavuțire. Cîrmuirea Moldovei a fost pentru ei, înainte de toate, o îndatorire sacră a sufletului. Țara a știut asta, a intuit în ei oamenii capabili s-o ridice la rangul care i se cuvenea, s-a simțit condusă și apărată cu braț sigur și vrednic și i-a urmat pînă la capăt.

Alexandru a domnit 32 de ani în pace și bună înțelegere cu vecinii și cu Moldova, care se întindea „de la Ceremuș la limanul Nistrului și de la Milcov pînă la Hotin"[1]. „A fost bun față de țară, pentru că n-a tăiat, n-a prigonit, n-a nedreptățit pe nimeni (...) A fost bun față de străini fiindcă n-a început niciodată un război nedrept și n-a călcat niciodată o legătură încheiată și întărită cu jurămînt de dînsul; dar pentru «dreptățile» lui și ale țării el a fost totdeauna, și atunci cînd îl împovărau bătrînețile și moartea-l chema spre odihnă, un ostaș neadormit, viteaz și iute"[2].

Alexandru a fost întruchipare a bunătății și omeniei moldovenești. De aceea i s-a spus *cel Bun* și așa i-a rămas numele. În vremea lui, Moldova a cunoscut o însemnată dezvoltare economică și, urmare firească, un puternic avînt al arhitecturii. „Acest Alexandru vodă — scrie cronicarul — multe lucruri bune

---

[1] Constantin C. Giurescu, Dinu C. Giurescu, *op. cit.*, p. 288.
[2] N. Iorga, *op. cit.*, p. 25.

au făcut în ţară şi au făcut 2 mănăstiri mari în Moldova, Bistriţa şi Moldoviţa, în doi ani a domniei sale"[1]. Tot Alexandru cel Bun a zidit şi catedrala episcopiei romano-catolice din Baia (cu hramul Sf. Fecioară) şi a început construcţia Cetăţii Albe de pe Nistru — important bastion de apărare împotriva turcilor. Construcţia acestei cetăţi a fost continuată de Ştefan al II-lea şi sfîrşită de Ştefan cel Mare.

Mănăstirea Bistriţa

(Judeţul Neamţ)

BISERICA

Potrivit tradiţiei, spre sfîrşitul veacului al XIV-lea, la Bistriţa exista o biserică de lemn. Pe locul acesteia, Alexandru cel Bun a construit, în primii săi ani de domnie, o mănăstire cu ziduri împrejmuitoare, case domneşti pe latura vestică şi biserică în mijloc. Prima menţiune documentară a mănăstirii se găseşte într-un act emis la 7 ianuarie 1407, prin care mitropolitul Iosif, cu acordul lui Alexandru cel Bun, „hotărăşte ca mănăstirile Bistriţa şi Neamţ să fie «nedespărţite una de alta», sub ascultarea egumenului Domentian"[2]. După obiceiul pămîntului, ctitorul şi-a înzestrat mănăstirea, chiar de la întemeierea ei, cu odoare, obiecte de cult, cărţi, sate şi moşii.

Pribegind spre Transilvania, în 1538, „cînd Moldova a fost atacată de turci şi poloni"[3]. Petru Rareş găseşte la mănăstirea Bistriţa adăpost sigur şi ospitalier şi făgăduieşte: „dacă mă voi întoarce din nou în scaunul domniei mele, din temelie voi reînnoi şi zidi această sfîntă biserică", ceea ce şi face în 1546. Un cutremur sau un incendiu sau amîndouă laolaltă au ruinat însă biserica în anii următori. Numai astfel se explică faptul că ea a fost rezidită, tot „din temelie", în 1554, prin osîrdia şi cheltuiala lui Alexandru Lăpuşneanu. Refacerile ulterioare nu i-au adus modificări structurale, aşa încît se poate afirma că forma ei actuală este aceea pe care i-au dat-o meşterii lui Alexandru Lăpuşneanu.

Biserica are plan triconic, turlă pe naos şi se compune din altar, naos, gropniţă, pronaos şi pridvor închis. Pridvorul, destul de îngust, este acoperit cu două calote sferice sprijinite pe arce în consolă, pandantivi şi arce piezişe[4]. Tot cu calote sferice,

[1] Grigore Ureche, *op. cit.*, p. 44.
[2] Răzvan Teodorescu, *Mănăstirea Bistriţa*, Ed. Meridiane, Buc., 1966, p. 6.
[3] N. Grigoraş, I. Caproşu, *op. cit.*, p. 50.
[4] Gr. Ionescu, *op. cit.*, p. 397; G. Balş, *op. cit.*, p. 120.

dar de dimensiuni mai mari, este acoperit şi pronaosul. Gropniţa e boltită în semicilindru („berceau") transversal, iar naosul după stilul clasic moldovenesc. Absidele, semicirculare în interior şi poligonale în exterior, sînt decorate cu firide alungite: 9 la altar şi cîte 5 la cele laterale. Deasupra acestora se găsesc două şiruri de ocniţe suprapuse, care înconjoară biserica. Fiecărei ocniţe din rîndul de jos îi corespund cîte două în rîndul de sus. Opt contraforturi dispuse perechi şi al nouălea în axul absidei altarului sprijină pereţii în exterior. Chenarul uşii de intrare (pe latura sudică) este alcătuit din colonete care se întîlnesc sus în arc frînt. Deschizătura ferestrelor e largă în afară şi mai îngustă înăuntru. Ferestrele gropniţei şi ale naosului au fost lărgite şi modificate la începutul secolului al XIX-lea. Cele de la pridvor şi pronaos şi-au păstrat forma veche: „profil înalt, alungit, cîmpul de lumină divizat printr-un menou median, timpanele cu muluri ramificate dispuse după specificul unui gotic final"[1].

Pictura interioară datează din 1814 şi nu are o valoare artistică deosebită. Din acelaşi an e şi catapeteasma. În faţa altarului se găseşte o frumoasă icoană de tip bizantin, care o înfăţişează pe Sf. Ana. Se crede că ea a fost dăruită doamnei Ana, soţia lui Alexandru cel Bun, de împărăteasa Irina, soţia împăratului Ioan al VIII-lea Paleologu (1425—1448).

Faţadele sînt tencuite. În gropniţă se găsesc mormintele lui Alexandru cel Bun, al soţiei sale Ana şi al lui Alexăndrel, fiul lui Ştefan cel Mare. Pe mormintele lor, Ştefan a aşezat lespezi funerare, care amintesc, prin motivele ornamentale şi prin inscripţii, de cele puse tot de el la Rădăuţi. Din nefericire nu se ştie care anume este mormîntul lui Alexandru cel Bun. Se presupune că în timpul lucrărilor de reconstrucţie din 1554, în sarcofagul său au fost depuse osemintele lui Alexăndrel şi ale doamnei Chiajna, soţia lui Ştefan Lăcustă voievod (1538—1540), iar piatra funerară schimbată.

Intrarea în mănăstire se face pe latura sudică, pe sub un turn nu prea înalt. După unii el ne-ar fi rămas, împreună cu zidul de incintă şi cu o parte din biserică, din vremea lui Alexandru cel Bun, iar după alţii a fost construit de Alexandru Lăpuşneanu odată cu biserica şi cu chiliile. În cursul lucrărilor de restaurare din 1969 s-a descoperit, într-o nişă de pe faţada dinspre sud a acestui turn, o frescă care datează din vremea lui Petru Rareş.

Alături de mănăstirea Neamţ, Bistriţa a fost, mai ales în veacul al XV-lea, un important şi activ centru cărturăresc. Aici a fost întocmit Pomelnicul de la Bistriţa — cel mai vechi din

[1] M. Dragotescu, D. Bîrlădeanu, Gh. Bunghez, *Monumente istorice din judeţul Neamţ*, Editura Meridiane, Bucureşti, 1971, p. 36.

cîte se cunosc la noi — şi s-a făcut prima copie după un letopiseţ care menţionează domnii Moldovei din 1359 pînă în 1506. Pomelnicul, păstrat astăzi în Biblioteca Academiei R.S.R., a fost început în 1407. El este scris pe foi de pergament şi cuprinde numele domnilor, începînd cu Bogdan I şi sfîrşind cu Petru Rareş, numele rudelor acestora, inclusiv cele aflate în Ţara Românească, Mangop ori Rusia, numele unor mitropoliţi, arhiepiscopi şi episcopi ai Moldovei, precum şi numele unor boieri de frunte, căzuţi în lupta de la Vaslui (1475). Obiectele de cult, odoarele şi cărţile donate mănăstirii Bistriţa de Alexandru cel Bun şi de urmaşii săi s-au pierdut ori s-au înstrăinat. În muzeul amenajat în turnul-clopotniţă se mai păstrează doar cîteva icoane din secolele XVI—XVIII, ferecături de evanghelie, un epitaf — operă a doamnei Marina (Mălina), soţia lui Alexandru cel Bun —, patul de fier din mormîntul doamnei Ana, două manşete brodate cu flori stelate, bucăţi de catifea vişinie din mantia lui Alexandru cel Bun.

Turnul-Clopotniţă

Se află în partea de nord a incintei şi a fost construit de Ştefan cel Mare în 1498. Mărturie, în acest sens, este inscripţia care zice: „Io Ştefan voevod, din mila lui Dumnezeu domn al ţării Moldovei, fiul lui Bogdan voevod, a zidit în numele Sfîntului Mucenic Ioan cel Nou de la Cetatea Albă, spre rugă sieşi şi doamnei sale Maria şi copiilor lor, în anul 7006 (1498) şi în acelaşi an s-a săvîrşit, luna septembrie 13 zile".

Turnul — în formă de prismă cu laturile egale — are trei încăperi suprapuse şi este sprijinit în colţuri de contraforturi. Baza lui reprezintă aproape jumătate din înălţime. Biserica la care se referă inscripţia este de fapt un paraclis amenajat în încăperea de la primul etaj. Deasupra paraclisului se găseşte camera clopotelor, boltită, ca şi acesta, cu o calotă sferică.

Două dintre clopote sînt din vremea lui Ştefan cel Mare. Pe unul din ele se păstrează o inscripţie în limba latină: „Leopoli, anno domini MCDXC" (1490), iar pe celălalt una în limba slavonă: „Io Ştefan voevod, din mila lui Dumnezeu domn al ţării Moldovei, fiul lui Bogdan voevod, am făcut acest clopot în anul 7002 (1494), iulie 25, iar al domniei sale în anul 30 şi optulea curgător".

Sub tencuiala de pe pereţii interiori ai paraclisului, preotul arheolog Constantin Mătasă, fondatorul Muzeului de arheologie din Piatra Neamţ, a descoperit (după propria-i mărturisire), în 1926, pictura originală executată în epoca lui Ştefan cel Mare.

Ea cuprinde: un tablou votiv (pe peretele vestic), scene religioase pe peretele nordic şi pe boltă, busturi de sfinţi în medalioane (pe arcuri) — toate şterse de timp şi de stratul de tencuială sub care au zăcut. Cu deosebire interesant este tabloul votiv, care ni-l prezintă pe Ştefan cel Mare urmat de unul dintre fiii săi, probabil Alexăndrel şi de doamna Maria Voichiţa. Obrajii lui Ştefan sînt rotunzi, plini, părul blond tăiat scurt, coroana aurie. „Picturile sînt executate pe un substrat de calitate bună, compus dintr-un var fin şi alb, amestecat cu paie (. . .) Figurile energice şi vioaie ale sfinţilor părinţi se apropie (. . .) de picturile din Bălineşti (. . .) Fondul e pretutindeni un albastru-cenuşiu adînc, iar celelalte culori sînt sobre (ocru, brun, verde mat şi diferite nuanţe pămîntii) perfect armonizate"[1].

Un tablou votiv, destul de bine păstrat, a fost scos de sub tencuială şi pe faţada sudică a turnului-clopotniţă. Personajele acestuia sînt: Ştefan cel Mare, Petru Rareş, Maria Voichiţa, soţia lui Ştefan cel Mare şi Elena, soţia lui Rareş. Adăugînd această frescă la cea existentă, după cum s-a văzut, pe faţada sudică a turnului de la intrare, ambele datînd din vremea lui Petru Rareş, s-ar putea conchide că tot atunci au fost pictate şi faţadele bisericii. Ipoteza este sprijinită şi de un document elaborat la cancelaria lui Petru Rareş, în care se spune, între altele: „Am reînnoit şi din temelie am zidit acest hram şi l-am înfrumuseţat şi pe dinăuntru şi pe dinafară".

În epocă, termenul a înfrumuseţa însemna a picta.

Vechea mănăstire a Moldoviţei

Este atestată documentar încă din 1402, de unde rezultă că a fost întemeiată spre sfîrşitul secolului al XIV-lea. Un document din 15 februarie 1410 menţionează că Alexandru cel Bun a zidit-o „din nou", ceea ce l-a determinat pe Grigore Ureche, iar apoi şi pe alţi istorici, să-l considere ctitorul ei. Vechea mănăstire a lui Alexandru cel Bun se afla pe malul drept al pîrîului Ciumîrna, la aproximativ 250—300 m de actuala aşezare monahală Moldoviţa.

Din ceea ce a fost cîndva se mai văd astăzi resturile unor ziduri, prin mijlocirea cărora specialiştii au reconstituit întreaga biserică. Aceasta avea plan triconic şi se compunea din: altar, naos, gropniţă, pronaos şi pridvor adăugat mai tîrziu. Existenţa gropniţei demonstrează că aceasta a apărut pentru prima oară în vremea lui Alexandru cel Bun şi nu în aceea a lui Ştefan cel

[1] Virgil Vătăşianu, *op. cit.*, pp. 822—823.

Mare, cum s-a crezut mult timp. Zidurile bisericii erau din pia brută. Cele trei abside aveau formă semicirculară în interioı poligonală în exterior, cu cîte cinci laturi fiecare. Partea su rioară a fațadelor era împodobită cu discuri smălțuite policr după modelul bisericii Sf. Treime din Siret. Zidurile groase puternice și turnurile din colțuri duc la concluzia că mănăsti îndeplinea și rolul de a păzi hotarul din acea parte a Mol vei. În acest sens, tradiția spune că stareţul mănăstirii „era căpetenia unei organizații cu caracter militar, în care int toate satele de răzeși de pe valea pîrîului"[1], iar într-un do ment din 1411, „prin care se stabilește hotarul satului Moldov este pomenit un pîrîu al «cetății"»[2]. Cum însă o cetate n-a exis aici niciodată, rezultă că documentul se referă la mănăst care avea înfățișarea unei cetăți.

Urme de pictură se mai disting vag pe glaful unei feres pe zidul estic al gropniței și deasupra intrării în biserică. Cu rile erau de esență vegetală.

Cercetări arheologice mai noi au descoperit, în apropierea r năstirii, un cimitir și fragmente din conducta de olane prin c se aducea apa de la un izvor din munte.

În 1429, Alexandru cel Bun dăruiește mănăstirii Moldov un tetraevanghel lucrat la Neamț de Gavril Uricul, fondato școlii moldovenești de miniatură. Tetraevanghelul se află ac în Biblioteca Bodleiana din Oxford (Anglia). Un alt tetraev ghel, lucrat de Teodor Mărășescu și dăruit mănăstirii de Ște cel Mare, în 1498, se găsește în Muzeul de istorie din Mosco

Vechea mănăstire a Moldoviței a fost și posesoarea unui gat fond de manuscrise din secolele XIV și XV, din care ni s păstrat 26. „Cea mai mare parte din ele se află astăzi la măn tirea Dragomirna și așteaptă să fie studiate"[3].

Catedrala episcopiei romano-catolice din Baia

La Baia au existat două biserici catolice. Prima este anterio domniei lui Alexandru cel Bun și era în ruină la 1599, cînd ep copul catolic Bernadin Querini a vizitat orașul. Din aceasta ni s-a păstrat nimic.

Cea de a doua a fost construită, în 1410, de Alexandru Bun, „în memoria primei sale soții, Margareta (. . .), care, po vit tradiției, ar fi fost înmormîntată într-un sicriu de argint,

[1] Corina Nicolescu, *Mănăstirea Moldovița,* Editura Meridiane, Bucur 1965, p. 6.
[2] Ibidem.
[3] N. Grigoraș, I. Caproșu, *op. cit.,* p. 44.

ptisteriul acestei biserici"[1]. Episcopul catolic Bandini a vizitat, 1466, biserica şi ne-a lăsat informaţii extrem de preţioase des- ea. La data vizitei sale, aceasta avea cinci altare, o sacristie latura nordică), o capelă (pe latura sudică) şi un turn înalt[2], comunitatea catolică număra aproximativ 40 de familii. Nu- rul acestora a scăzut însă treptat şi, la începutul veacului al 7III-lea, biserica a început să se ruineze. Cele cîteva resturi ziduri, care se mai păstrează astăzi, permit, ca şi în cazul :hii mănăstiri a Moldoviţei, să i se schiţeze planul.

3iserica avea o singură navă, „terminată spre răsărit cu o ;idă poligonală şi încheiată spre apus, unde se găsea şi intra- , cu un turn-clopotniţă. Nava, de dimensiuni mari — 8,60× 30 m, măsurată în interior — acoperită cu bolţi pe arce ogivă, se lărgea în lături cu două încăperi ieşite în chip de nsept"[3]. Zidurile erau din piatră brută. Ferestrele aveau che- :e din piatră şlefuită şi se terminau în arc frînt. Ca structură ierală, monumentul „aparţine tipului curent, simplu, al bise- ii gotice transilvănene din prima jumătate a veacului al /-lea"[4].

Lespezile de mormînt aflate în această biserică datează din olele XV—XVIII. Inscripţiile sînt în limbile latină şi ger- nă, cu caractere gotice, iar chenarele foarte simple. Una din- aceste pietre funerare se găseşte la Muzeul Institutului de ieologie din Bucureşti. Se crede că ea „a acoperit mormîntul uia din ostaşii lui Matei Corvin, mort aici în lupta din noap- de 14 spre 15 decembrie 1467"[5].

---

[1] N. Grigoraş, I. Caproşu, *op. cit.*, p. 58.
[2] Virgil Vătăşianu, *op. cit.*, p. 311.
[3] Gr. Ionescu, *op. cit.*, p. 155.
[4] Ibidem.
[5] N. Grigoraş, I. Caproşu, *op. cit.*, p. 60; V. Vătăşianu, *op. cit.*, p. 714.

Iliaş, Ştefan al II-lea, Roman etc.

Despre istoria sfertului de secol care desparte moartea lui Alexandru cel Bun (1432) de urcarea pe tron a lui Ştefan cel Mare (1457), Mihail Sadoveanu scrie cu îndreptăţită mîhnire: „Urmînd oarecum pilda climatului din această parte de lume, care se desfăşoară fără noimă şi-n salturi de tigru, amestecînd anotimpurile, ploile cu viscolele, tornadele cu calmurile neclintite, revărsările de puhoaie cu secetele, Domnia de la Moldova s-a tulburat îndată după moartea bătrînului"[1].

Cuvintele marelui nostru prozator exprimă un adevăr pe care izvoarele istorice îl confirmă: anume acela că, timp de 25 de ani Moldova a cunoscut luptele, purtate între numeroşii fii şi nepoţi ai lui Alexandru cel Bun, care se succed cu repeziciune pe tron.

Feciorul cel mai mare, Iliaş, căsătorit cu Maria, sora reginei Poloniei, se războieşte în cîteva rînduri cu fratele său Ştefan. În cele din urmă cad la învoială să domnească împreună: Iliaş ia Ţara de Sus, iar Ştefan Ţara de Jos. Fiecare îşi avea „cancelaria lui, dregătorii lui, veniturile lui"[2]. Împăcarea durează din 1432 pînă în 1442, cînd, prinzînd prilejul, Ştefan îl orbeşte pe Iliaş, înlăturîndu-l astfel de la domnie. După cinci ani, Ştefan, „fratele nelegiuit", „fără milă şi mustrări de cuget"[3], este ucis (1447) de Roman, frate al său, după unii[4], fiul lui Iliaş, după alţii. Acest Roman moare otrăvit, la 2 iulie 1448, după ce domnise un an (1447—1448) împreună cu Petru, alt fiu al lui Alexandru cel Bun. Peste Petru, rămas singur pe tron, vine cu ajutor leşesc nepotul său Alexăndrel (1448—1449), alungat la rîndu-i de Bogdan al II-lea (1449—1451), fecior din flori al lui Alexandru cel Bun. Bogdan se anunţa a fi un domn

---

[1] Mihail Sadoveanu, *Viaţa lui Ştefan cel Mare*, Editura Tineretului, Bucureşti, 1966, p. 10.

[2] Constantin C. Giurescu, Dinu C. Giurescu, *op. cit.*, p. 298.

[3] N. Iorga, *Istoria românilor în chipuri şi icoane*, Editura Ramuri S.A., Craiova, 1921, p. 17.

[4] Dumitru Constantinescu, studiul *Mormîntul domnesc din mănăstirea Neamţ*, în publicaţia Memoria antiquitas a Muzeului arheologic din Piatra Neamţ, 1971, pp. 277—298.

destoinic şi poate aşa ar fi fost dacă firul domniei lui nu s-ar fi rupt brusc, în anul 1451, cînd „au venitu fără de veste Pătru vodă la satul Răusenii din jos de tîrgul Sucevii şi l-au lovitu, vineri în revărsatul zorilor, octombrie 16. Şi acolo i-au tăiatu capul lui Bogdan vodă"[1]. În acest loc, Ştefan cel Mare, fiul lui Bogdan al II-lea, va zidi mai tîrziu, o biserică amintitoare, cu hramul Tăierea capului Sf. Ioan.

Petru Aron domneşte singur între 1451—1454, apoi un an, împreună cu Alexăndrel (cel care îl alungase pe unchiul său Petru) şi din nou singur între 1455—1457, cînd este silit de Ştefan cel Mare să ia drumul fără întoarcere al pribegiei. Această vînzoleală năucitoare a făcut Moldovei „mai mult rău decît toţi duşmanii externi laolaltă"[2]. Ea a avut drept urmare firească decăderea ţării din punct de vedere economic, politic şi artistic. Singurul monument zidit în acest sfert de veac este modesta biserică din satul Lujeni. Ea nu aparţine însă unuia dintre urmaşii lui Alexandru cel Bun, ci boierului Teodor Vitold.

---

[1] Grigore Ureche, *op. cit.*, p. 60.

[2] Constantin C. Giurescu, Dinu C. Giurescu, *op. cit.*, p. 298

Ctitoriile lui Ştefan cel Mare

(1457—1504)

Ştefan cel Mare
(1457—1504)

Ştefan cel Mare este atît de strălucitor şi de singular în toată istoria Moldovei, încît pare neverosimil. Şi totuşi, el a existat cu adevărat. Ne-o dovedesc hrisoavele cu pecetea lui, inscripţiile săpate în piatră şi marmoră, pomelnicele, letopiseţele, legendele, cetăţile, curţile domneşti, bisericile şi mănăstirile pe care ni le-a lăsat.

A urcat pe tron cu sprijinul lui Vlad Ţepeş, domnul Ţării Româneşti, într-o vreme cînd Moldova era vlăguită de luptele interne dintre urmaşii lui Alexandru cel Bun şi „nu s-a hodinit pînă ce n-a pus pretutindeni căpitani, pînă ce n-a aşezat cu mîna sa pîrcălabii cetăţilor, pînă ce n-a întocmit poştele şi curierii. A poposit în sfintele mănăstiri înzestrîndu-le. A cercetat mormintele domnilor răposaţi din neamul său, rînduindu-le pomenire. A poftit să găsească pretutindeni în calea sa iazurile bine astupate şi morile umblînd. A cercetat breslele din tîrguri. A trimes răspuns de prietenie neguţătorilor şi faurilor braşoveni, arătîndu-le ce postav îi place măriei sale pentru oştenii curţii şi cu ce greutate cată să fie cumpănite săbiile şi suliţele care-i trebuiesc (. . .) A rînduit umblători repezi la toate cetăţile şi la toate punctele de margine, ca să aibă ştiri de la dregători în orice clipă a zilei şi a nopţii (. . .) A hotărît semnele locurilor de primejdie şi muzica surlelor de la un deal la altul, ca să ştie căpitanii şi dregătorii ce este şi ce poruncă vine de la Suceava. A învăţat pe anume slujitori cum să pîrjolească fînaţurile în Ţara de Jos, pentru duşmanii năvălitori, cum să rupă podurile şi să închidă pasurile în munţi, pentru oşti de către Lehia ori către unguri"[1].

Ştefan a avut mintea ageră şi braţul iute. Cînd nu i-au ajuns vorbele spre a convinge s-a ajutat de paloş şi lucrarea a ieşit pe măsura voinţei sale.

A luptat cu turcii, cu leşii, cu ungurii, cu tătarii — în total 36 de războaie din care a biruit în 34. Niciodată însă n-a căutat el gîlceavă, n-a luptat din pornirea de a cuceri pămînturile altora şi nici din dorinţa de a vedea curgînd sîngele. În toate războaiele el şi-a apărat legea şi ţara. A fost un bătrîn „răzeş sub căciulă

[1] Mihail Sadoveanu, *op. cit.*, pp. 70—71.

de ostaş"[1], în ființa căruia a trăit neştirbită năzuința de libertate şi dreptate a neamului său. Sprijinindu-se pe țărănimea liberă — talpa statornică a țării — pe tîrgoveți şi pe mica boierime, el a făcut din Moldova un stat demn şi respectat între statele Europei. Dar, diplomatul şi strategul militar desăvîrşit a fost dublat în permanență de gospodarul atent şi priceput. În cei 47 de ani ai domniei sale, Moldova a atins pragul unei înalte prosperități economice, pe fondul căreia artele — arhitectura, pictura, sculptura, broderia, argintăria şi miniatura — au realizat un important şi spectaculos salt valoric.

În loc să-i estompeze dimensiunea faptelor, cum se întîmplă de obicei, curgerea vremii le-a sporit semnificația. Mai mult încă, învăluit în aburul legendei, însuşi Ştefan a încetat să mai fie un om, un domnitor. El a devenit un simbol al luptei pentru neatîrnarea țării. Poeții l-au cîntat, de-a lungul veacurilor, în versuri înaripate, prozatorii i-au închinat tomuri voluminoase, dramaturgii l-au adus pe scenă în cele mai diverse ipostaze, compozitorii l-au preamărit în cantate şi simfonii, sculptorii i-au dăltuit chipul în piatră, în marmură şi în bronz sunător. Dar cel mai sugestiv s-a exprimat, totuşi, omul simplu de la coarnele plugului atunci cînd, odihnindu-se între două brazde, pe un deal fără nume, a rostit înfiorat:

Ştefan, Ştefan domn cel mare
Seamăn pe lume nu are
Decît numai sfîntul soare,

sintetizînd astfel în cîteva cuvinte tot ce s-a spus vreodată mai frumos şi mai adevărat despre marele nostru domnitor.

Cultul lui Ştefan cel Mare este şi astăzi atît de adînc şi de viu în popor, încît tot ce pare vechi, durabil şi valoros şi nu se mai ştie cui a aparținut, indiferent dacă e cetate, biserică sau simplu pod peste un firicel de apă, i se atribuie lui, dobîndind astfel, brusc, o nouă şi statornică strălucire. Ba chiar, locuitorii celor mai îndepărtate cătune îți jură cu mîna pe inimă că Ştefan a poposit în anul cutare, cu alaiul domnesc, pe meleagul lor, numai că, din nefericire, nu se ştie încă ce anume le-a lăsat ca amintire. În zadar ai încerca să le explici, pe bază de documente, că drumurile domnitorului n-au umblat niciodată pe acolo, că zilele vieții nu i-au îngăduit să treacă prin toate satele şi cătunele Moldovei. Ei vor asculta spusele tale cercetîndu-te atenți şi încruntați, ca şi cum s-ar teme să nu li se fure ceva de preț, apoi vor clătina din cap rostind scurt „Nu" şi vor rămîne mai

[1] N. Iorga, *Scrieri istorice*, vol. I, Ed. Albatros, Bucureşti, 1971, p. 231.

departe neclintiţi în credinţa lor. Se simt bine în prezenţa amintirii lui Ştefan şi trebuie lăsaţi aşa. Iar într-o zi, poţi să fii sigur, vor găsi lucrul acela rămas de la el, pe care îl caută de atîta amar de vreme şi îl vor aşeza la mare cinste.

STILUL ARHITECTONIC MOLDOVENESC

O componentă esenţială a personalităţii lui Ştefan cel Mare o constituie vocaţia de constructor. Aceasta a urmărit trei direcţii, care s-au eşalonat în tot atîtea etape distincte: mai întîi a refăcut cetăţile vechi (Suceava, Neamţ, Cetatea Albă) şi a construit altele noi (Gîdinţi — Roman, Chilia, Orhei) în vederea întăririi capacităţii de apărare a ţării, apoi a zidit curţi pentru familia domnească şi pentru primirea soliilor (Iaşi, Huşi, Vaslui, Bacău, Piatra Neamţ etc.) şi, abia după aceea, biserici şi mănăstiri în memoria celor căzuţi în războaie.

Efortul său constructiv în domeniul monumentelor religioase a dus la cristalizarea, între 1487 şi 1497, a unui stil arhitectonic original, care reprezintă o strălucită sinteză între elemente de sorginte *bizantină* (împărţirea în altar, naos şi pronaos, la care se adaugă uneori pridvorul şi gropniţa, planul triconic, unele caracteristici ale bolţilor şi pictura murală) şi *gotică* (înălţimea bisericilor, contraforturile exterioare, chenarele uşilor şi ferestrelor în formă ogivală sau arc frînt, modul de tratare a pietrei cioplite la chenarele uşilor şi ferestrelor, la socluri şi la tabletele contraforturilor şi acoperişul compartimentat). Peste aceste elemente s-au suprapus, topindu-le şi apoi reconstituindu-le într-un tot unitar de o mare şi unică frumuseţe, multe dintre caracteristicile artei populare autohtone, între care: simplitatea şi aerul intim al construcţiilor, împodobirea faţadelor cu cărămidă aparentă şi discuri smălţuite, acoperişul ţuguiat, de şindrilă traforată, ca al caselor de ţară, sculptarea lespezilor funerare şi unele motive ale picturii murale.

Un rol extrem de important în configuraţia clădirilor l-au avut, de asemenea, clima, materialele de construcţie existente în ţară, fantezia meşterilor şi armonia cu peisajul înconjurător. Se crede că la închegarea stilului arhitectonic moldovenesc a contribuit însuşi Ştefan[1], căruia nimic nu i-a fost străin, care a vegheat totul îndeaproape şi multe le-a aşezat cu mîna lui. Supoziţia devine certitudine dacă se are în vedere, pe de o parte, bucuria de a construi, iar pe de altă parte, experienţa căpă-

[1] Petru Comarnescu, *op. cit.*, pp. 88—89.

tată după atîtea şi atîtea ctitorii înălţate în vremea lui. Şi, la urma urmei, dacă Ştefan judeca cele mai diverse pricini şi făcea dreptate cutărui răzeş, oştean sau boiernaş de ţară, de ce n-ar fi participat, cu sfaturi competente, la elaborarea planurilor bisericilor sale şi de ce n-ar fi supravegheat el însuşi transpunerea acestor planuri în fapt?

Definitoriu pentru stilul arhitectonic moldovenesc este sistemul de boltire a naosului şi pronaosului, care, prin soluţiile pe cît de originale, pe atît de simple, asigură clădirii o mare stabilitate şi rezistenţă.

Naosul — de formă dreptunghiulară — este boltit prin patru arce semicilindrice — două longitudinale, egale şi înguste, lipite de zidurile exterioare şi două transversale, mai late, dar inegale — construite în consolă, „peste care se ridică un tambur scund, în interiorul căruia se înscriu alte patru arce semicilindrice, dispuse însă pieziş. Peste acestea din urmă, prin intermediul a patru pandativi, se înalţă turla, care devine astfel zveltă şi monumentală"[1].

În boltirea pronaosului — uneori dreptunghiular, alteori patrat, separat de naos printr-un perete sau printr-un arc mare — s-a adoptat „o altă soluţie originală, dar mai complicată: de la cele patru arce mari în consolă, care transformă dreptunghiul încăperii într-un patrat, se trece la o bază circulară, tot prin intermediul pandantivilor, iar mai departe se înalţă un inel cilindric peste care, din acelaşi plan de naştere, se ridică o semisferă şi opt arce semicilindrice egale. Intersectîndu-se cu sfera şi între ele, cele opt arce formează o reţea stelată — de unde şi denumirea de boltă moldovenească în stea — peste care se înalţă o calotă sferică"[2].

Absida altarului — semicirculară în interior, cu o singură fereastră aşezată în axă — e acoperită, de obicei, cu o boltă în sfert de sferă, „prelungită printr-un scurt «berceau». Cîteodată, un al doilea arc aşezat ceva mai sus însoţeşte acest berceau"[3].

În ansamblu, stilul arhitectonic moldovenesc ilustrează „raţiunea, bunul simţ, cumpătarea, ingeniozitatea în soluţiile tehnice şi, în general, echilibrul în tot întregul clădirii (...) Aceste forme raţionale, potrivite climei, aceste linii simple (...) această judicioasă alegere şi întrebuinţare a materialelor, ce se găsesc uşor în ţară şi care au îngăduit un lucru trainic cu mijloace restrînse, pot servi şi acuma pildă"[4].

---

[1] G. Balş, *op. cit.*, p. 185; N. Constantinescu, *Mănăstirea Putna*, Editura Meridiane, Bucureşti, 1965, p. 14; Gr. Ionescu, *op. cit.*, p. 251.

[2] N. Constantinescu, *op. cit.*, p. 14.

[3] G. Balş, *op. cit.*, p. 185.

[4] *Ibidem*, pp. 271—272.

I. CONSTRUCȚII MILITARE. CETĂȚI

Cetatea de Scaun a Sucevei

Petru I Mușat a mutat capitala Moldovei de la Siret la Suceava. Pentru a-și apăra noua reședință de eventuale atacuri, a construit în partea de apus cetatea Șcheia, iar în partea de răsărit, pe un platou înalt, care domina un vast teritoriu, o altă cetate, intrată în istorie sub numele de Cetatea de Scaun a Sucevei. Prima mențiune documentară a acesteia se găsește într-un act emis la 1388, prin care Petru I Mușat făgăduia că va împrumuta regelui polon Vladislav Iagello 3000 de ruble de argint, ceea ce, după cum se știe, a și făcut. Documentul dovedește existența cetății, dar nu ne dă nici o informație cu privire la data construirii ei. Importante precizări în această direcție au adus săpăturile arheologice de dată relativ recentă. Numeroasele materiale descoperite aici — ceramică, monede, urme de locuire etc. — plasează începuturile cetății în ultima treime a veacului al XIV-lea, deci în vremea lui Petru I Mușat. În stadiul inițial, cetatea era o construcție în plan rectangular, cu ziduri de piatră nefinisată (gresie nisipoasă), groase de 1,50—2 m și înalte de aproximativ 10 m. În colțuri și în mijlocul fiecărei laturi existau turnuri de formă pătrată (4×4 m). În exterior, pe laturile dispuse est, vest și sud, cetatea era ocrotită de un șanț fără apă, lat de 30 m și adînc de 10 m. Pe latura dinspre nord nu era nevoie de acest șanț deoarece apărarea o asigura o pantă abruptă, imposibil de escaladat. În interior, „deasupra unor spațioase pivnițe boltite"[1], se aflau clădiri cu două nivele destinate familiei domnitorului, boierilor de curte, depozitelor de alimente, arme și pulberii. Pe latura de est se găsea un paraclis. Gărzile erau adăpostite, probabil, în turnuri. În preajma cetății își aveau locuințele slujitorii și meseriașii. Apa era adusă, la început, prin conducte de lemn, apoi din lut ars. Alexandru cel Bun, care și-a avut reședința aici timp de 32 de ani, a întărit sistemul defensiv al cetății și a făcut unele adăugiri în interior. Se crede că el ar fi zidit, pe latura de sud, la distanța de aproximativ 8 m de zidul de incintă, un alt zid de 1 m grosime, care avea rolul de a apăra poarta de posibilele atacuri venite dinspre sud-est[2]. În legătură cu amenajările din interior nu se poate spune, cel puțin deocamdată, nimic. Refaceri și adăugiri cu adevărat importante aduce cetății Ștefan cel Mare. Pentru a-i mări rezistența în fața artileriei, folosită din ce în ce mai mult și cu bune rezultate în ase-

---

[1] Gr. Ionescu, *op. cit.*, p. 113.

[2] M. D. Matei și Al. Andronic, *Cetatea de Scaun a Sucevei*, ediția a II-a, Editura Meridiane, București, 1967, p. 20.

diul cetăţilor, el a construit un al doilea zid înconjurător, gros de 2—4 m, înalt de 15 m şi sprijinit în exterior de contraforturi puternice. Acest nou zid se afla la distanţa de 20 m de cel vechi, avea bastioane semicirculare şi era împrejmuit de un şanţ fără apă, cu lăţimea de 20 m la bază şi 30 m la deschidere. Intrarea în cetate se făcea, ca şi la Neamţ, pe un pod aşezat pe piloni masivi de piatră. Întărită în acest chip, cetatea a rezistat cu succes, în 1476, asediului turcesc condus de Mohamed al II-lea, cuceritorul Constantinopolului. Potrivit cronicarului polonez Ian Dlugosz, sultanul a fost nevoit „să se retragă în mod ruşinos". În 1497, eşuează în faţa cetăţii un asediu polonez condus de Ioan Albert. Cu acest prilej, regele polon incendiază luxosul palat construit de Ştefan cel Mare în afara cetăţii pentru organizarea de serbări sau primirea soliilor „a căror intrare în cetate nu era dorită"[1]. O grijă constantă acordă cetăţii şi urmaşii lui Ştefan cel Mare: Bogdan al III-lea, Ştefăniţă, Petru Rareş.

După 1564, cînd Alexandru Lăpuşneanu mută capitala Moldovei la Iaşi, importanţa cetăţii scade treptat. Este refăcută în vremea lui Vasile Lupu (1634—1653), dar cîteva decenii mai tîrziu, din porunca turcilor, Dumitraşcu Cantacuzino (1674—1675) o umple cu lemne şi îi dă foc. Urmează două secole de părăsire totală. Oameni veniţi din Gherla iau de aici, cu îngăduinţa guvernatorului austriac al Bucovinei, piatră pentru a-şi construi case şi acareturi. Printre zidurile în ruină, martore ale atîtor momente importante din istoria Moldovei, fluieră vîntul şi iarba creşte în voie. Între 1895—1904, au loc aici, sub conducerea lui Karl Romstorfer, primele lucrări de restaurare şi consolidare a zidurilor dezgropate de sub pămînt, precum şi primele săpături arheologice[2]. Dar consolidări şi cercetări cu adevărat serioase s-au făcut abia în anii din urmă, prin grija Institutului de arheologie al Academiei Republicii Socialiste România şi Comitetului aşezămintelor culturale. Între alte dovezi materiale privitoare la viaţa Cetăţii de Scaun a Sucevei, s-a descoperit, acum, în şanţul de apărare, o inscripţie din care se mai poate descifra doar: „Io Ştefan . . . cetăţii aceasta . . . iară . . . sa . . . în anul . . . şi spre . . . curgător, luna septembrie 14". Inscripţia are sculptată şi o stemă a Moldovei, asemănătoare cu aceea de pe clopotul dăruit de Ştefan cel Mare mănăstirii Bistriţa: bourul cu o stea în şase raze între coarne, iar sub gît un coif pe un scut cu cîmpul împărţit în diagonală[3].

---

[1] M. D. Matei şi Al. Andronic, *op. cit.*, p. 26.

[2] Concluziile acestor investigaţii au fost publicate de Karl Romstorfer în lucrarea: *Cetatea Sucevei, descrisă pe temeiul propriilor cercetări făcute între 1895—1904*, Bucureşti, 1913.

[3] M. D. Matei şi Al. Andronic, *op. cit.*, p. 27.

Din impunătoarea cetate de altădată, condusă de pîrcălabi vestiți ca Șendrea și Luca Arbore, astăzi se mai văd resturi de ziduri, arcade de piatră, ancadramente, capiteluri, torsade, fragmente de discuri de ceramică cu motive florale ori zoomorfe, toate alcătuind un mare și instructiv „muzeu în aer liber", care vorbește trecătorului despre istoria zbuciumată și glorioasă a Moldovei.

Cetatea Neamț

Ozana vine din sus, dinspre Nemțișor, clatină prundișuri și vîrfuri de brazi, spune legende cui vrea să le asculte și pleacă apoi mai departe. În apa ei „cea frumoasă curgătoare și limpede ca cristalul (. . .) se oglindește cu mîhnire Cetatea Neamțului de atîtea veacuri"[1]. De jos, de la glezna muntelui, o potecă șerpuitoare, umbrită de verdele tînăr al pădurii, duce pînă sus, pe umărul de stîncă în care este înfiptă temelia cetății înălțată de Petru I Mușat, probabil între 1382—1387. Mărturie stau, în acest sens, numeroasele descoperiri arheologice, precum și un document emis la 1395 de regele Ungariei Sigismund, care o asediase în acel an fără izbîndă. La începuturile ei, Cetatea Neamț se compunea dintr-un fort central de formă rectangulară (laturile: 40×45 m), cu turnuri în colțuri, dispuse, spre deosebire de cele de la Cetatea Șcheia și de la Cetatea de Scaun a Sucevei, în interior. Turnurile aveau parter și două etaje. Accesul de la un nivel la altul se făcea pe scări înguste, săpate în grosimea zidurilor. Încăperile serveau ca adăpost pentru garnizoana militară. Zidurile, înalte de 12 m și groase de 3 m, erau din piatră de rîu și mortar alcătuit din nisip, var, cărbune, bucăți de cărămidă și pietriș. În exterior, ele se sprijineau pe 14 contraforturi puternice, iar în interior, pe laturile de est, sud și vest erau dublate cu un șir de clădiri. E posibil ca acestea să fi fost construite de Alexandru cel Bun. Pe latura estică se afla o capelă. În partea de nord, singura care nu-i asigura o apărare naturală, a fost săpat un șanț adînc peste care se întindea un pod. Pe această latură, Ștefan cel Mare a construit un nou șanț de apărare, adînc de 10 m și lat de peste 25 m și o a doua pînză de ziduri (3,50 m grosime), cu bastioane semicirculare, mult mai rezistente în fața artileriei inamice decît cele pătrate. Tot Ștefan cel Mare a înălțat și vechile ziduri ale cetății, acestea ajungînd de 18—20 m.

---

[1] Ion Creangă, *Amintiri, povești, povestiri*, B.P.T., Editura de stat pentru literatură și artă, București, 1959, p. 76.

Intrarea în cetate se făcea pe sub turnul nord-estic, pe un pod de lemn așezat pe 9 piloni de piatră, cu înălțimea de 10 m fiecare. Podul avea formă curbă, „obligînd pe cei care veneau spre poartă să parcurgă o mare distanță cu flancul descoperit în fața focului apărătorilor din bastioane"[1]. O parte a podului se putea ridica printr-un sistem de scripeți. În incintă, Ștefan cel Mare a construit clădiri cu subsol (în care erau amenajate pivnițe sau temnițe) și două nivele. Apartamentele destinate familiei domnitorului se găseau în clădirile de pe latura sudică, mai bine ferite de eventuale atacuri decît celelalte. Urmele materiale descoperite în cursul săpăturilor arheologice din ultima vreme — cadre de uși și ferestre, console, discuri de ceramică etc. — dovedesc că interioarele clădirilor erau lucrate cu îngrijire și asigurau un confort îndestulător. Cetatea era condusă de un pîrcălab; care îndeplinea funcții militare, administrative și judecătorești. Puterea lui nu se limita la perimetrul cetății, ci cuprindea și împrejurimile.

Ca și Cetatea de Scaun a Sucevei, Cetatea Neamț a rezistat cu nezdruncinată vitejie tuturor atacurilor vrăjmașe. În zidurile ei au izbit zadarnic tunurile grele ale temutelor armate turcești și leșești. Dar ceea ce n-au izbutit obuzele, au izbutit boierii, care trădînd Moldova, au predat cetatea, în 1538, oștilor conduse de Soliman Magnificul. Tot fără luptă s-au deschis porțile cetății și în 1600. De data aceasta, însă, ele n-au primit un străin venit să prade și să distrugă, ci pe Mihai Viteazul, primul domn al tuturor românilor. În 1564, din ordinul turcilor, Alexandru Lăpușneanu distruge cetatea dîndu-i foc. Este refăcută de Ieremia Movilă (1595—1600; 1600—1601) și apoi de Vasile Lupu (1634—1653). Pentru a înșela vigilența turcilor, acesta din urmă o transformă în mănăstire. În fapt ea devine un adăpost sigur al familiei și averilor voievodale. Între 1662—1672, în Cetatea Neamț funcționa o monetărie clandestină. Este, probabil, monetăria care funcționase la Suceava și pe care Duca Vodă a mutat-o la Neamț „pentru o mai bună păstrare a tainei"[2]. Turcii află, totuși, și îl răsplătesc pe Duca Vodă pentru rîvna de falsificator, mazilindu-l. În timpul domniei lui Dumitrașcu Cantacuzino, cetatea este arsă din nou și tot din poruncă turcească.

În 1710, Cetatea Neamț devine închisoare, iar opt ani mai tîrziu, Mihai Racoviță dărîmă o parte din ziduri. Vremea, vîntul și ploaia îi desăvîrșesc distrugerea.

În anii din urmă, prin grija celor care veghează destinele relicvelor istorice, zidurile exterioare au fost înălțate și consolidate,

---

[1] Radu Popa, *Cetatea Neamțului*, ed. II. Editura Meridiane, București, 1968, p. 34.

[2] Radu Popa, *op. cit.*, p. 21.

s-au reconstruit pilonii podului și s-a reamenajat, atît cît a fost cu putință, curtea interioară. Odată cu minunata priveliște ce se deschide privirii pînă dincolo de satele Vînători și Humulești, vizitatorii admiră astăzi noua înfățișare a cetății, se adapă la izvoarele țării și, coborînd poteca umbrită de verdele pădurii rememorează vechi întîmplări intrate de mult în legendă. Se spune că aici a venit într-o noapte de smoală și-a cerut adăpost marele Ștefan, după lupta nenorocoasă de la Războieni, iar mama sa, doamna Oltea, „nu l-a lăsat să intre și i-au dzis că pasirea în cuibul său nu piere. Ce să se ducă în sus, să strîngă oaste, că izbînda va fi a lui"[1]. Aici au rezistat zile în șir cei 19 moldoveni în fața oștirii condusă de craiul polon Sobieçki (1691). Pe aici au trecut doamna Maria Voichița și Oana și Rareș și Bogdan și Luca Arbore. Ei au devenit de mult pulbere și amintire, dar povestea spune că sufletele lor odihnesc în trunchiurile brazilor din preajma cetății și noaptea, cînd se revarsă luna plină, se apleacă unii spre alții, întind ramurile ca pe niște brațe, se strigă pe nume și gem din adînc pentru că niciodată nu se ajung.

Cetatea Albă

A fost construită pe ruinele străvechiului oraș grecesc Tyras, de bizantini. Sub aceștia se numea Maurocastron, iar sub genovezi Moncastro. De la genovezi trece la cumani, apoi la tătari și, către sfîrșitul veacului al XIV-lea, sub stăpînirea Moldovei. Se afla, neîndoielnic, într-o stare deplorabilă. Numai așa se explică faptul că, în 1421, Alexandru cel Bun pune meșteri podoleni, trimiși de Vitold, marele duce al Lituaniei, s-o reconstruiască din temelie. Lucrarea este continuată de Ștefan al II-lea și sfîrșită de Ștefan cel Mare înainte de 1484. Scurtă vreme după terminarea ei (4 august 1484) cade sub turci care-i vor schimba numele în Akkerman. În 1574 este eliberată, pentru scurtă vreme, de Ioan Vodă cel Viteaz (1572—1574). La începutul secolului al XIX-lea în urma păcii de la București (1812) intră în componența Rusiei.

Cetatea Albă, așezată pe o stîncă înaltă de 30 m, pe malul vestic al limanului Nistrului se compunea dintr-un castel-citadelă de formă patrată, patru bastioane cilindrice, o incintă interioară și alta exterioară („curtea citadelei"), ambele împrejmuite cu ziduri de piatră. „O a treia incintă, așezată spre sud-vest, în

[1] Ion Neculce, O *samă de cuvinte*, Editura Minerva, București, 1972, p. 55. Episodul, cu o largă circulație folclorică și reluat în versuri de Dimitrie Bolintineanu, nu are nimic comun cu adevărul istoric. La 1476, cînd a avut loc lupta de la Războieni, doamna Oltea era moartă de mult.

continuarea curţii citadelei, dar mult mai mare decît aceasta, este mărginită spre exterior de cinci tronsoane de ziduri cu numeroase turnuri. Latura dinspre nord-est a acestei incinte, formată dintr-un zid continuu, dar frînt de două ori, cu poartă în frîntura din mijloc, separă între ele curtea citadelei de «curtea cea mare» a cetăţii. În sfîrşit de-a lungul laturii dinspre nord-vest, situată pe malul limanului, mai jos, se găsea o a patra incintă îngustă şi lungă"[1].

Ştefan cel Mare completează şi întăreşte zidurile cetăţii, cum făcuse şi la Suceava şi Neamţ şi, potrivit unei inscripţii, construieşte cel de al doilea zid de incintă. Această inscripţie spune: „În zilele binecinstitorului şi de Hristos iubitorului şi de Dumnezeu dăruitului şi de toată lauda vrednicului Io Ştefan voevod, domn a toată ţara Moldovei, fiul lui Bogdan voevod, a început şi a sfîrşit acest zid în timpul pîrcălabilor Duma şi Hărman".

Tot Ştefan cel Mare a construit şi poarta cea mare a cetăţii. În acest sens, o inscripţie aflată acum la Muzeul de antichităţi din Odesa zice: „În anii de la întruparea Domnului 6984 (1476), s-au sfîrşit marea poartă, în zilele binecredinciosului Io Ştefan voievod şi în zilele panului Luca şi panului Hărman". Deasupra inscripţiei este sculptată stema Moldovei.

Poarta lui Ştefan cel Mare, în fapt o clădire impunătoare, „e cu două etaje, de tip Zwinger — cu două porţi, una exterioară şi alta interioară, cu cîte două canaturi fiecare. Etajul e boltit, bolta fiind susţinută de trei arcade în ogivă. În ziduri se află deschideri pentru tunuri. Rezistenţa turnului este sporită de contraforţi masivi. Avea pod mobil peste şanţul ce înconjoară cetatea"[2].

Cetatea Chilia

Unii istorici consideră că aici au existat două cetăţi: una veche, căreia grecii îi spuneau Licostoma (Gura Lupului) şi o alta nouă, construită în întregime de Ştefan cel Mare. Alţii, în schimb, susţin că a existat doar Chilia Veche, care a aparţinut mai întîi bizantinilor, apoi genovezilor, iar din 1426 — cînd au cucerit-o de la munteni — moldovenilor. Potrivit opiniei acestor istorici, Ştefan cel Mare n-ar fi zidit o cetate nouă, ci „s-ar fi mulţumit să întărească vechea fortificaţie (...) făcînd-o mai aptă să reziste atacurilor, prevăzute, ale turcilor"[3].

[1] Gr. Ionescu, *op. cit.*, p. 114 şi urm.
[2] *Repertoriul monumentelor şi obiectelor de artă din timpul lui Ştefan cel Mare*, Editura Academiei, Bucureşti, 1958, p. 219.
[3] Ibidem, p. 220.

După cronica moldo-germană, contemporană cu evenimentul, cetatea a fost construită de „800 de zidari și 17.000 de ajutoare" în mai puțin de o lună (22 iunie — 16 iulie 1479). Timpul extrem de scurt ne face să împărtășim cea de a doua opinie, mult mai plauzibilă decît prima: Ștefan cel Mare n-a zidit aici o cetate nouă, ci a refăcut-o pe cea deja existentă.

Nucleul cetății îl forma un castel-citadelă, împrejmuit cu ziduri de piatră, cu turnuri pătrate și rotunde în colțuri. Nu prea departe de temelia zidurilor se afla obișnuitul șanț de apărare. În 1484, Cetatea Chilia a fost cucerită de turci. Despre aceasta cronicarul zice: „Baiazid împăratul turcescu cu mare oaste au intrat în țară și au bătut Chiliia și Cetatea Albă (...) Și miercuri, în patrusprezece, iulie au luat cetatea Chiliia, în zilele lui Ivașco și Maxim pîrcălabii. Așijderea într-același an, miercuri, august 5 zile au luat și Cetatea Albă, în zilele lui Gherman și Ion pîrcălabii"[1].

Cetatea Orhei

Urmele cetății Orhei „se găsesc pe o peninsulă joasă formată de apele rîului Răut, la 15 km spre răsărit de actualul oraș Orhei, între satele Trebujeni și Butuceni. Incinta, situată pe malul rîpos al rîului, era precedată de un val de zidărie și două de pămînt, care închideau limba peninsulei spre uscat"[2]. Cercetări arheologice relativ recente au stabilit că atît citadela — de formă rectangulară, cu turnuri cilindrice în colțuri — cît și clădirile din incintă au fost construite de Ștefan cel Mare. Clădirile aveau două aripi, „cea de vest de 24 m, iar cea de sud de 34 m lungime" și erau construite din cărămidă zisă de tipul tătar al Hoardei de aur cu format patrat (24×24×5 cm sau 23×23×4 cm)"[3].

Cetatea de la Gîdinți — Roman

I se mai spune și Cetatea Nouă a Romanului, deoarece în acest oraș a mai existat o cetate veche, din lemn și pămînt, construită de Roman I Mușat, reparată de Ștefan cel Mare și incendiată în 1467 de Matei Corvin.

[1] Grigore Ureche, *op. cit.*, p. 76.
[2] Gr. Ionescu, *op. cit.*, p. 208.
[3] Virgil Vătășianu, *op. cit.*, p. 706.

Cetatea lui Ştefan cel Mare a fost zidită în 1466, pe malul stîng al Siretului, lîngă actualul sat Gîdinţi. Era o fortificaţie puternică, în plan stelat, cu ziduri de piatră prevăzute cu şapte turnuri circulare. Zidurile erau înconjurate de un şanţ de apărare pavat cu lespezi de piatră. A fost distrusă de turci în 1476. Doi ani mai tîrziu, Ştefan cel Mare construieşte aici ziduri noi cu turnuri rectangulare pe latura de răsărit şi umple şanţul de apărare prin abaterea apelor Siretului. Cetatea de la Gîdinţi a jucat un rol important în apărarea Moldovei pînă în 1675, cînd Dumitraşcu Cantacuzino a distrus-o din porunca turcilor.

Tradiţia spune că tot Ştefan cel Mare ar fi construit şi două cetăţi din lemn şi pămînt: una la Soroca — pe locul căreia Petru Rareş ar fi zidit alta de piatră — iar cealaltă pe Valea Berheciului. Aici s-a descoperit o spadă medievală, probă neîndestulătoare pentru o datare certă. Cetatea este, probabil, anterioară epocii lui Ştefan cel Mare.

II. CONSTRUCŢII CIVILE

1. *CURŢI DOMNEŞTI*

Curtea domnească din Piatra Neamţ

Prima menţiune documentară a Curţii domneşti de la Piatra Neamţ datează din anul 1491, cînd Ştefan cel Mare înzestra mănăstirea Tazlău cu trei sate „care aceste sate au fost din ocolul curţilor noastre de la Piatra"[1]. O altă menţiune se găseşte pe un tetraevanghel dăruit de Ştefan, în 1502, bisericii „din curţile sale care-i pe Bistriţa, unde este hramul Naşterii Cinstitului şi Slăvitului Prooroc (...) Ioan"[2].

Curtea domnească se afla lîngă biserica Sf. Ioan pe locul actualului liceu Petru Rareş, construit între 1890—1892. Data înălţării curţii nu se cunoaşte. Se poate însă presupune că aceasta s-a întîmplat între 1468—1475, cînd s-a creat şi ocolul de sate aflat sub ascultarea sa. Ea începe să decadă spre sfîrşitul secolului al XVII-lea, ca urmare a scăderii importanţei aşezării de la Piatra Neamţ în viaţa economică şi politică a ţării. Săpăturile arheologice din 1954—1955 au descoperit subsolurile curţii,

---

[1] *Documente privind istoria României*, veacul XV-A. Moldova, vol. II, Editura Academiei, Bucureşti, 1954, p. 159.

[2] C. Turcu, *Curtea domnească din Tîrgul Pietrii*, extras din Anuarul Liceului de băieţi Piatra Neamţ, 1935—1936, p. 7.

urme ale zidurilor de incintă, fragmente de vase, obiecte de metal, cahle şi cărămizi smălţuite (verzi, galbene, aurii, brune), ornamentate cu motive geometrice figurative şi vegetale. Subsolul a fost consolidat şi amenajat pentru vizitare. El se compune dintr-o cameră de acces, acoperită cu o boltă semicilindrică, un coridor lung de 11 m şi patru galerii. Zidurile interioare, construite din tuf calcaros şi cărămidă, au grosimea de aproximativ doi metri. În camera de acces se ajunge pe o scară de piatră cu 12 trepte.

Curtea domnească din Iaşi

Este atestată printr-un document din 1434, dar începuturile ei trebuie căutate cu un secol în urmă. Alexandru cel Bun o împrejmuieşte cu un zid nu prea gros, iar Ştefan cel Mare extinde incinta şi construieşte, spre nord-est, bastioane de apărare. După 1564, cînd Alexandru Lăpuşneanu mută capitala Moldovei la Iaşi, Curtea domnească de aici cunoaşte o epocă de mare strălucire.

În decursul veacurilor a fost deseori distrusă de incendii şi refăcută. Urmele ei — o parte din zidurile de apărare, un bastion şi unele amplasamente, toate acestea ocupînd o suprafaţă de aproximativ 2000 m p — au fost descoperite, nu de mult, cu prilejul săpăturilor făcute în vederea aşezării fundaţiei Teatrului de vară. Pe o parte din temelia vechii curţi domneşti, arhitectul I. D. Berindei a construit, în stil neogotic, actualul Palat al Culturii, care adăposteşte Muzeul de artă, Muzeul de istorie, Muzeul politehnic şi Muzeul de etnografie al Moldovei.

Curtea domnească din Hîrlău

E anterioară domniei lui Ştefan cel Mare. Acesta o reface în 1486, cînd pune şi o inscripţie, descoperită la 1871, în pămînt. Inscripţia, păstrată astăzi în colecţia Muzeului de artă al Republicii, zice: „Binecinstitorul şi de Hristos iubitorul, Io Ştefan voevod, din mila lui Dumnezeu domn al ţării Moldovei, fiul lui Bogdan voevod, a făcut aceste case, care s-au început a se zidi în anul 6994 (1486), luna ... 20 şi s-au sfîrşit în acelaşi an, septembrie 15".

Curtea domnească din Hîrlău avea planul rectangular, ziduri masive de piatră şi era aşezată pe un platou de pe malul Bahluiului, nu departe de biserica Sf. Gheorghe, zidită în 1492 de Ştefan cel Mare. A fost una din reşedinţele favorite ale acestuia,

„mai ales către sfîrşitul domniei"[1] şi ale lui Petru Rareş. E uşor de presupus, deci, existenţa unor interioare luxoase, încălzite cu sobe de faianţă, pavate cu plăci de marmoră şi ornamentate cu ceramică smălţuită în culori calde, odihnitoare. Astăzi se mai păstrează doar fundaţiile aflate la sud de biserică.

Curtea domnească de la Cotnari

Existenţa curţii domneşti de la Cotnari trebuie pusă neapărat în legătură cu bogatele vii de aici, a căror faimă a depăşit de mult fruntariile ţării. Multe dintre acestea vor fi aparţinut, cu siguranţă, lui Ştefan cel Mare, care, la vremea culesului, venea însoţit de curteni şi asista pătruns de evlavie la sărbătoarea sacră a preschimbării strugurilor în vinul de viaţă lungă, colorat de albine, parfumat de flori neştiute şi binecuvîntat de zei şi care ştie, ca nici un altul, să se aşeze în trup fără să strice rînduiala minţii.

Din tot ce a fost cîndva se mai păstrează astăzi doar vestitele pivniţe domneşti şi vinul rămas statornic în mireasma şi dulceaţa lui fără seamăn.

Curtea domnească din Vaslui

Înaintea curţii lui Ştefan cel Mare, la Vaslui a existat curtea construită de Ştefan al II-lea. Faptul îşi găseşte explicaţia în poziţia strategică naturală pe care o avea oraşul. Pe ruinele vechii curţii, Ştefan cel Mare zideşte, în 1475, alta, iar numeroasele documente emise aici demonstrează că o frecventa adesea. Curtea se afla pe un platou, în apropierea bisericii Sf. Ioan, zidită tot de el în anul 1490.

Însoţindu-l pe patriarhul Macarie în călătoria sa prin Ţara Românească şi Moldova, Paul de Alep a vizitat în 1650 Vasluiul, unde admiră „palaturile", „locurile de plăcere" şi o baie, „monument frumos ca arhitectură" care „sînt toate ale lui Ştefan Vodă"[2].

De-a lungul vremii, curtea a fost refăcută în mai multe rînduri.

Astăzi se mai păstrează resturi ale fundaţiilor şi un capitel de marmoră albă, sculptat şi decorat cu mici scuturi. Acesta se află acum la Mogoşoaia.

---

[1] *Repertoriul* ... p. 234.

[2] Paul de Alep, *Voyage du Patriarche Macarie d'Antioche*, la G. Balş, *op. cit.*, p. 64.

Curtea domnească din Huşi

Zidirea curţii domneşti de la Huşi se explică prin aşezarea acestuia la răscrucea drumurilor comerciale care legau Polonia de Bizanţ, Veneţia, Ungaria şi Rusia.

Aici a murit, în 1517, Bogdan al III-lea, fiul lui Ştefan cel Mare.

Din întregul ansamblu arhitectonic se mai păstrează doar pivniţa aflată sub actualul palat episcopal. Dar, după unele opinii, aceasta nu datează din epoca lui Ştefan cel Mare, ci din una mai tîrzie.

Curtea domnească din Bacău

Prima atestare documentară se găseşte într-un act emis în 1491, la Suceava. A fost zidită, de Ştefan cel Mare şi de fiul său Alexăndrel, care locuia aici şi avea îndatorirea de a administra şi de a apăra partea de sud a Moldovei. Fundaţiile vechii curţi domneşti şi un bogat material ceramic au fost descoperite cu prilejul săpăturilor arheologice de dată recentă. Adîncimea fundaţiilor — 4,20 m — şi grosimea medie a zidurilor exterioare — 1,10 m — duc, în chip firesc, la concluzia că imobilul a avut parter şi etaj, iar ceramica neagră de Suceava, ceramica din pastă roşie, smălţuită, precum şi numeroasele fragmente de cahle, ornate cu motive geometrice, florale sau heraldice, demonstrează luxul şi rafinamentul care domneau aici.

După moartea prematură a lui Alexăndrel, întîmplată în 1496, Curtea domnească din Bacău nu mai este amintită în documentele vremii, semn că însemnătatea ei scăzuse considerabil. Cercetările arheologice viitoare ne vor oferi, poate, noi date care să lumineze atît existenţa lui Alexăndrel, despre care se ştie încă foarte puţin, cît şi unele detalii privitoare la locul şi rostul reşedinţei sale din Bacău.

Curtea domnească din Suceava

Construită de Ştefan cel Mare pentru a-i servi drept reşedinţă în oraşul Suceava (a doua reşedinţă de aici, după Cetatea de Scaun). În apropierea ei, Petru Rareş a zidit, o jumătate de secol mai tîrziu, biserica Sf. Dumitru. După mutarea capitalei la Iaşi, importanţa curţii de la Suceava scade. Spre sfîrşitul secolului al XVII-lea era în bună măsură ruinată. Cercetările

arheologice din ultimii ani au scos la lumina zilei resturi ale zidurilor de incintă şi un bogat material ceramic, din vremea lui Ştefan cel Mare, care dovedeşte „acelaşi lux al interioarelor ca şi la Cetatea de Scaun"[1].

2. *PODURI*

Există în Moldova cîteva poduri pe care tradiţia le atribuie lui Ştefan cel Mare. Acestea sînt:

Podul de la Borzeşti
(Judeţul Bacău)

Se găseşte pe şoseaua Adjud—Oneşti, „la km 24,810, peste pîrîul numit al lui Ştefan cel Mare"[2].

Podul din satul Cănţălăreşti
(Judeţul Vaslui)

Pe şoseaua Vaslui—Buhăieşti—Iaşi, peste rîul Bîrlad.

Podurile de la Cotnari
(Judeţul Iaşi)

Primul e peste pîrîul Cîrjoaia, iar celălalt peste pîrîul Zlodica.

III. CONSTRUCŢII RELIGIOASE. MĂNĂSTIRI ŞI BISERICI

Mănăstirea Putna. Biserica

Zidită între 1466—1469, Putna deschide lunga serie a mănăstirilor şi bisericilor lui Ştefan cel Mare. Legenda consemnează începuturile ei astfel: „Ştefan-vodă cel Bun cînd s-au apucat să facă mănăstirea Putna, au tras cu arcul Ştefan-vodă dintr-un vîrvu de munte ce este lîngă mănăstire. Şi unde au agiunsu săgeata, acolo au făcut prestolul în altariu. Şi este mult locu de unde au tras pănă în mănăstire. Pus-au şi pe trii boiernaşi de au tras, pe vătavul de copii şi pe doi copii din casă. Deci unde

[1] *Repertoriul*... p. 237.
[2] Ibidem, p. 238.

au cădzut săgeata vătavului de copii au făcut poarta, iar unde au cădzut săgeata unui copil din casă au făcut clopotniţa. Iar un copil din casă dzicu să fie întrecut pre Ştefan-vodă şi să-i fie cădzut săgeata într-un deluşel ce se cheamă Sion, ce este lîngă mănăstire. Şi este sămnu un stîlpu de piatră. Şi dzic să-i fie tăiat capul acolo. Dar întru adevăr nu să ştie, numai oamenii aşa povestescu"[1].

Locul fiind ales, „cum a ajuns primăvara în munte şi s-au scurs puhoaiele, Ştefan-vodă a poruncit lui Ion vistiernicul să sloboadă cheltuielile zidirii"[2], au fost aduşi meşteri iscusiţi din toată ţara Moldovei şi de peste hotare, iar la 3 septembrie 1470 s-a petrecut sfinţirea lăcaşului cu mare alai şi ospeţe îmbelşugate, după obiceiul pămîntului.

Putna a fost prima ctitorie religioasă a lui Ştefan cel Mare şi i-a rămas cea mai apropiată de suflet pînă la capătul zilelor. De aceea a hotărît ca ea să-i fie loc de mormînt şi a înzestrat-o cu odoare, cărţi şi odăjdii ţesute în fir de aur şi argint şi cu numeroase moşii, sate, păduri, vii, prisăci şi mori.

„Cine vrea să aibă înaintea ochilor cea dintîi Putnă, să-şi închipuie o zidire trainică, dar nu trufaşă, armonioasă, dar nu împodobită, gospodărească într-un cuvînt"[3]. Incendiile, cutremurele de pămînt şi năvălirile străine au distrus-o în mai multe rînduri. De fiecare dată a fost însă refăcută prin osîrdia domnilor sau a unor înalte feţe bisericeşti. Forma actuală a bisericii — destul de apropiată de cea iniţială — datează din 1902, cînd a fost restaurată sub îngrijirea lui Karl Romstorfer.

Biserica are planul triconic, turlă pe naos, este aşezată în mijlocul unei incinte rectangulare şi se compune din: altar, naos, gropniţă, pronaos şi pridvor închis. Aceste încăperi sînt boltite astfel: „două bolţi în cruce (pridvor), boltă stelată — sau cupolă pe arce duble piezişe — (pronaos), două mici cupole pe pandantivi şi arce dublouri (gropniţă), boltă pe arce piezişe (naos) şi boltire semicilindrică (altar)"[4]. S-a crezut multă vreme că pridvorul a fost adăugat de Petru Rareş. Cercetări mai noi au stabilit însă că el a fost construit odată cu restul bisericii. În felul acesta, „Putna deţine prioritatea inovaţiei planului bisericii moldoveneşti"[5].

Zidurile sînt din piatră brută, au grosimea de 1,50—1,80 m şi se sprijină pe 12 controforturi exterioare. Acoperişul, din ţiglă

---

[1] Ion Neculce, *op. cit.*, p. 10.
[2] Mihail Sadoveanu, *op. cit.*, p. 103.
[3] N. Iorga, *Istoria românilor în chipuri şi icoane*, Editura Ramuri S.A., Craiova, 1921, p. 106.
[4] N. Constantinescu, *op. cit.*, p. 16.
[5] Ibidem. p. 19.

smălţuită, e compartimentat, ca şi cel iniţial, iar turla sveltă, cu tamburul în stil gotic, stă pe o bază stelată. Cadrele uşilor şi ferestrelor sînt sculptate cu măiestrie. Pictura interioară, executată la scurt timp după zidire, s-a deteriorat în cursul deselor distrugeri şi refaceri. Astăzi pereţii sînt tencuiţi.

Se pare că odată cu interiorul au fost zugrăvite şi faţadele. O informaţie preţioasă, în acest sens, ne transmite Ion Neculce: „Şi aşe au fost făcut mănăstirea de frumoasă — scrie cronicarul — tot cu aur poleită, zugrăvală mai mult aur decît zugrăvală şi pre dinlăuntru şi pre dinafară şi acoperită cu plumbu“[1]. Dacă lucrurile stau astfel, rezultă că Putna este prima biserică din Moldova zugrăvită în exterior, iar Petru Rareş a reluat mai tîrziu procedeul amplificîndu-l şi ridicîndu-l pe treapta unei măiestrii inegalabile. Faptul ar căpăta pentru noi o dublă semnificaţie: pe de o parte ar da o nouă dimensiune activităţii creatoare din vremea lui Ştefan cel Mare, iar pe de altă parte ar ilustra încă o dată efortul urmaşilor de a continua lucrarea începută de părinţi, dintr-o pioasă cinstire a memoriei lor şi din nobila dorinţă de a statornici o tradiţie. Vremea a şters însă cu totul zugrăveala de „pre dinafară“. Astăzi, faţada — tencuită în întregime — e împărţită în două printr-un brîu cu toruri împletite. Partea inferioară e decorată cu firide alungite, iar cea superioară cu un rînd de ocniţe.

În gropniţa de la Putna îşi dorm somnul de veci: Ştefan cel Mare, Maria de Mangop (a doua soţie a lui, m. 1477), Maria Voichiţa (ultima soţie, m. 1511) şi fiii săi Bogdan (m. 1479) şi Petru (m. 1480). În pronaos au fost înmormîntaţi: Bogdan al III-lea (m. 1517), Maria (soţia lui Petru Rareş, m. 1529), iar în pridvor mitropolitul Teoctist, mitropolitul Iacov Putneanul şi părinţii săi. Afară, lîngă absida altarului este înmormîntat Teofan, episcop din Rădăuţi (m. 1670).

Mormîntul lui Ştefan cel Mare se află în partea de sud a gropniţei. Pe lespedea funerară, frumos împodobită cu sculpturi reprezentînd o împletitură de frunze de stejar şi semipalmete cu flori şi ghinzi, scrie: „Binecredinciosul domn, Io Ştefan voevod, din mila lui Dumnezeu domn al ţării Moldovei, fiul lui Bogdan voevod, ctitor şi ziditor al acestui sfînt lăcaş, care zace aici. Şi s-a strămutat la lăcaşurile de veci în anul 7 ... luna ... şi a domnit ani ...“ Lespedea a fost pregătită de Ştefan însuşi, dar urmaşii săi nu s-au învrednicit să completeze anul morţii, luna şi numărul anilor de domnie, „lipsă de îngrijire“ pentru care N. Iorga îi mustră cu amară şi justificată mîhnire.

---

[1] Ion Neculce, *op. cit.*, p. 10.

Turnul Tezaurului

Este situat pe latura vestică a incintei şi datează, cu certitudine, din veacul al XV-lea. În acest sens, pisania aflată pe faţada sa dinspre est zice: „Binecredinciosul domn a toată ţara Moldovei, Io Ştefan voevod, fiul lui Bogdan voevod, a zidit şi a făcut turnul acesta şi zidul în jurul mănăstirii în anul 6989 (1481), luna mai 1".

Turnul are înălţimea de 16 m, ziduri groase de 2 m şi se compune dintr-un parter pătrat, peste care sînt aşezate două etaje octogonale, acoperite cu cîte o calotă fiecare. „Trecerea de la baza cubică la prisma octogonală se face prin piramide înjumătăţite, aşezate în colţurile patratului inferior. Această dispoziţie va servi ca model pentru o serie de clopotniţe moldovene"[1]. De la parter la primul etaj se ajungea pe o scară mobilă de lemn, iar de aici la etajul al doilea pe o scară de piatră. Turnul servea pentru adăpostirea tezaurului mănăstirii în caz de primejdie.

Turnul de la intrare

A fost zidit în 1757 alături sau pe locul turnului din veacul al XV-lea. Este alcătuit din parter şi etaj. Deasupra arcadei pe sub care se pătrunde în mănăstire se găseşte o inscripţie rămasă de la turnul cel vechi, iar pe faţada dinspre incintă o alta din 1757, cu numele lui Constantin Racoviţă, şi stemele reunite ale Moldovei şi Ţării Româneşti, semn că acesta a domnit în amîndouă[2].

Stăreţia, clădirea muzeului, la etajul căreia este amenajat un paraclis, chiliile şi celelalte anexe din incinta mănăstirii datează din secolul al XIX-lea.

Muzeul

Adăposteşte adevărate capodopere de broderie, ţesături, manuscrise, argintărie — lucrate, în marea lor majoritate, în atelierele mănăstirii, ceea ce demonstrează că Putna a fost ani în şir unul dintre cele mai însemnate centre de creaţie artistică din Moldova. Noi vom menţiona doar cîteva dintre obiectele tezaurizate aici, rugînd cititorii interesaţi să consulte, spre o mai

---

[1] Virgil Vătăşianu, *op. cit.*, p. 636.
[2] *Repertoriul*... p. 55.

deplină edificare, lucrarea „Muzeul mănăstirii Putna“, semnată de Maria Ana Musicescu (Editura Meridiane, Bucureşti, 1967) şi, bineînţeles, să se documenteze la faţa locului.

Broderie

Epitrahil (1469). Terminat din porunca lui Ştefan cel Mare. Lucrat cu fir de aur, argint şi mătase roşie, albastră şi verde, pe un fond brodat în întregime cu fir de aur. Cea mai veche broderie de la Putna.

Acoperămîntul de mormînt al Mariei de Mangop (1477). Este cel mai vechi portret brodat, în mărime naturală, din arta moldovenească. Adevărată capodoperă a genului. Lucrat în fir de aur, argint şi mătase albastră, pe fond roşu-cărămiziu. Costumul doamnei e din brocart.

Ambele broderii sînt lucrate în acelaşi atelier.

Epitrahil (1480—1496)

Ştefan cel Mare şi fiul său Alexăndrel sînt prezentaţi bust, în medalioane. Pare a fi lucrat în alt atelier.

Acoperămîntul de mormînt al lui Ştefan cel Mare (lucrat din porunca lui Bogdan al III-lea), trei *Dvere* (1484, 1485, 1500), un *Epitaf* (1490), un *Epitrahil* (sf. sec. XV) etc.

Manuscrise

Evangheliar (sec. XIII—XIV). Cel mai vechi manuscris păstrat la Putna.

Mineiul pe august şi pe noiembrie (1467) de Casian.

Cuvîntările Sf. Ioan Gură de Aur (1470), Viaţa Sf. Ioan Zlataust (1481) de Chiriac.

Tetraevanghelul scris în 1473 de caligraful Nicodim pentru mănăstirea Humor. Pe una din pagini are un desen care ni-l înfăţişează pe Ştefan cel Mare. Acesta este primul portret al marelui domnitor. Compoziţia e în două registre: sus, în centru, Maica Domnului, iar jos, în stînga, Ştefan. Spaţiul din dreapta jos, e liber. Zugravul intenţiona neîndoielnic, să picteze aici un alt personaj care să completeze compoziţia. Moartea sau alte motive l-au împiedicat să-şi ducă gîndul pînă la capăt. Pictura ni-l prezintă pe Ştefan la vîrsta de aproximativ 40 de ani. Figura lui e rotundă, fără barbă, părul blond îi cade pe spate, fruntea e înaltă, sprîncenele bine conturate, ochii albaştri, mustaţa stufoasă. E îmbrăcat într-un costum somptuos, „compus dintr-o haină scurtă pînă la genunchi, cu mîneci strînse pe braţe, încinsă la brîu cu un cordon negru înflorat cu aur, peste care cade, în cute lungi, o haină tot scurtă, din brocart roşu cu

flori din fir de aur, fără mîneci, cu răscroiala coborînd mai jos de talie, brodată la gît, la mîneci și pe poale cu hermină. Un pantalon strîns pe pulpe și boftori înalți, brodați cu blană în jurul gleznei completează tipul unui costum de factură occidentală"[1]. Este unicul portret în care Ștefan cel Mare apare îmbrăcat astfel. El a fost descoperit în 1881 de episcopul cărturar Melchisedec și-a înlăturat imaginea fantezistă, care ni-l prezenta pe marele voievod cu barbă.

În această mănăstire au fost întocmite și cele două versiuni ale Letopisețului zis de la Putna.

Argintărie

Cădelniță lucrată din porunca lui Ștefan cel Mare (1470); *Ripidă* (evantai liturgic — 1497); *Triptic* (sf. sec. XV); *Panaghiar* (1553); *Ferecătura tetraevanghelului* început în 1504 și sfîrșit în 1507.

Icoane

Sînt în general puține: *Pogorîrea la Iad* (1566); *Înălțarea* (1568); *Nașterea lui Isus* (1570).

Sculptura în piatră

Stema Moldovei (1481) — capul de bour cu steaua și semiluna între coarne.

Lespezile funerare, dintre care, cu deosebire frumoase sînt cele de pe mormintele lui Ștefan cel Mare, Mariei de Mangop și Mariei Voichița.

Sculpturi în lemn

Între altele, la Putna se păstrează mai multe cruci sculptate în lemn de chiparos și o ladă în care, potrivit tradiției, au fost aduse moaștele Sf. Ioan cel Nou de la Suceava.

Din nefericire, multe dintre odoarele, manuscrisele și obiectele de cult care au aparținut cîndva mănăstirii Putna s-au pierdut ori se găsesc în muzee și biblioteci din străinătate. Cu toate acestea, prin tezaurul pe care îl posedă, muzeul de la Putna este unul dintre cele mai bogate muzee bisericești de la noi și, poate, de pretutindeni.

[1] Teodora Voinescu, în vol. *Cultura în timpul lui Ștefan cel Mare* — culegere de studii. Editura Academiei, București, 1964, p. 467.

Biserica de lemn de la Putna

Este cel mai vechi monument religios care ni s-a păstrat în Moldova. Construcţie simplă şi modestă ca o casă de ţară sau ca o rudă săracă a bisericii de piatră din incinta mănăstirii. Se află la aproximativ 500 m sud-est de aceasta. A fost înălţată la Volovăţ, lîngă Rădăuţi, în anul 1353, de voievodul Dragoş şi mutată la Putna, după 1490, de Ştefan cel Mare. În locul ei, acesta a zidit, între 1500—1502, o biserică nouă, de piatră, care se vede şi astăzi. Fiind din lemn, deci uşor supusă degradării, biserica a fost refăcută în dese rînduri. De aceea e imposibil de precizat în ce măsură forma ei actuală o respectă pe aceea iniţială.

Are planul triconic, fără turlă, şi se compune din: altar, naos, pronaos — acoperite cu bolţi semicilindrice — şi pridvor adăugat în 1778, odată cu absidele laterale, de arhimandritul Vartolomei Măzăreanu. Naosul e despărţit de pronaos printr-un perete de lemn. Catapeteasma a fost restaurată, în 1760, de mitropolitul Iacov Putneanul. Naosul are 6 ferestre, iar celelalte încăperi cîte două. Acoperişul e din şindrilă, în pante repezi.

La răsărit de mănăstirea Putna, pe valea pîrîului cu acelaşi nume, se găseşte o biserică de mici dimensiuni, săpată în stîncă şi numită în popor *Biserica din peşteră.* Dedesubtul ei este chilia lui Daniil Sihastru. Amîndouă alcătuiesc un „ansamblu arhitectonic" sui-generis, în faţa căruia trecătorii zăbovesc îndelung, cu neascunsă uimire.

Biserica Albă din Baia

(Judeţul Suceava)

În 1467, Matei Corvin, tînărul, frumosul şi viteazul de neam valah ajuns rege al Ungariei, vine cu oastea în Moldova, gîndind să-l alunge pe Ştefan cel Mare şi să-l aşeze în locul său pe Petru Aron. Avea oşteni mulţi şi iscusiţi în luptă, ieşise biruitor în războaiele purtate pînă atunci cu vecinii, cu socrul său Podiebrad al Boemiei şi cu turcii. Suficiente motive, deci, să se simtă puternic şi să aştepte încrezător întîlnirea cu moldovenii. La 29 noiembrie pradă şi incendiază oraşul Roman. Două săptămîni mai tîrziu îşi instalează tabăra la Baia. În noaptea de 14 spre 15 decembrie, Ştefan, care-i urmărea din umbră fie-

care mişcare, năvăleşte asupră-i. Înfrîngerea lui Matei Corvin e cumplită. Buimăciţi de întuneric şi de băutură şi înfricoşaţi peste măsură de iureşul moldovenilor, oştenii săi „în toate părţile rătăciia, de-i vîna ţăranii în zăvoaie, prin munţi, unde vreo 12.000 periţi s-au aflatu (...) şi însuşi craiul, rănitu de săgeată foarte rău, de-abiia au hălăduitu pre poteci, de au ieşitu la Ardeal"[1].

Scurtă vreme după aceea, probabil chiar în primăvara anului următor, în semn de cinstire a victoriei, Ştefan înalţă la Baia biserica Albă, cu hramul Sf. Gheorghe. E o construcţie destul de impunătoare (20 $\times$ 10,5 m), în plan dreptunghiular mixt[2], cu turlă pe naos. Se compune din: altar, naos şi pronaos. Naosul este delimitat de pronaos printr-un perete în care s-a tăiat o uşă. Zidurile sînt din piatră brută.

Pronaosul, de formă dreptunghiulară, e acoperit cu două bolţi sferice „separate printr-un arc transversal"[3]. Naosul, tot dreptunghiular, are abside laterale săpate în grosimea zidurilor şi este acoperit cu o boltă în stil clasic moldovenesc. Absida altarului e semicirculară atît în interior cît şi în exterior. Ferestrele, ogivale, au dimensiuni reduse. Uşile sînt dreptunghiulare, cu ornamentaţie primitivă: cercuri legate prin liniamente drepte.

Turla are formă octogonală cu 4 ferestre dreptunghiulare fiind aşezată pe două baze: prima stelată cu 12 vîrfuri, a doua pătrată.

Biserica nu este pictată în interior.

Sub streaşină, faţadele sînt decorate cu un şir de ocniţe care înconjoară biserica. Deasupra uşii de intrare este sculptată o mică stemă a Moldovei: capul de bour, soarele şi luna.

Pisania lipseşte.

Biserica Pătrăuţi

(Judeţul Suceava)

Zidită în 1487, în satul Pătrăuţi, nu departe de Suceava. Este una dintre cele mai simple şi, în mod cert, cea mai mică dintre bisericile lui Ştefan cel Mare. Pisania, aşezată pe faţada vestică, deasupra uşii de intrare, zice: „Io Ştefan voevod, domn al ţării Moldovei, fiul lui Bogdan voevod, a început să zidească

---

[1] Grigore Ureche, *op. cit.*, p. 64.

[2] Plan dreptunghiular mixt = formă dreptunghiulară în exterior, iar în interior abside laterale săpate în grosimea zidurilor. Reprezintă o combinaţie între planul dreptunghiular navă şi planul triconic.

[3] N. Ghika-Budeşti, B.C.M.I., 1909, la G. Balş, *op. cit.*, p. 18.

acest hram întru numele cinstitei cruci, în anul 6995 (1487), luna iunie 13".

Fostă biserică de mănăstire.

Are planul triconic, turlă pe naos și se compune din: altar, naos și pronaos. Absida altarului e acoperită cu o boltă în sfert de sferă, naosul în stilul moldovenesc obișnuit, iar pronaosul cu o calotă sferică așezată pe arcuri. Peretele despărțitor dintre naos și pronaos se păstrează. Ferestrele sînt mici și dreptunghiulare. Zidurile — din piatră brută. Absidele sînt decorate în exterior cu firide alungite, deasupra cărora se găsește un șir de ocnițe.

Turla: 4 ferestre dreptunghiulare și un rînd de ocnițe sub streașină. Cele două baze pe care stă sînt acum ascunse sub acoperișul de șindrilă în pante repezi.

Pictura interioară a fost executată la scurt timp după zidire. Astăzi este foarte ștearsă. În altar se mai pot distinge, totuși scene de inspirație religioasă. Pe pereții de sud și est ai naosului se află tabloul votiv — destul de șters și el: Ștefan cel Mare ține în mîini modelul bisericii. Îl urmează fiul său Bogdan, două fiice, probabil Maria și Ana și doamna Voichița. Chipul domnului e rotund, sprîncenele subțiri, nasul drept, mustața blondă, abia mijită, de adolescent, gura mică, părul lung, revărsat pe umeri. „Se vădește în acest portret de la Pătrăuți un interesant moment de trecere între două viziuni artistice: cea tradițională, în care chipul omenesc apare realizat ca suma unor convenții și cea cu caracter mai realist, în care străbate efortul de a individualiza figura, comparînd-o cu elementele ce aparțin în propriu modelului"[1].

În pronaos, cea mai interesantă este compoziția Sf. Constantin, care sugerează lupta lui Ștefan împotriva turcilor. Este dealtfel și singura nerefăcută din această încăpere.

Se crede că autorul picturii de la Pătrăuți ar fi meșterul Gheorghe din Tricala, mort în 1530 și înmormîntat la biserica Sf. Gheorghe din Hîrlău. Fațadele au fost zugrăvite în vremea lui Petru Rareș. Astăzi ele sînt tencuite și văruite.

Biserica din Pătrăuți are meritul de a fi fixat programul iconografic, pe care îl vom întîlni, cu rare excepții, aidoma și în aceeași așezare în altarul și naosul bisericilor construite ulterior.

Biserica Sf. Ilie de lîngă Suceava

Întemeiată în 1488. Seamănă, în plan și elevație, cu bisericile din Pătrăuți, Voroneț și Milișăuți. Fostă biserică de mănăstire. Pisania, așezată deasupra ușii de intrare are următorul cuprins:

---

[1] Teodora Voinescu, *op. cit.*, p. 471.

„Io Ştefan voevod, fiul lui Bogdan voevod, domn al ţării Moldovei, a zidit acest hram întru numele sfîntului prooroc Ilie; s-a început în anul 6996 (1488), luna mai 1 şi s-a sfîrşit în acelaşi an, octombrie 15".

Are plan triconic, acoperiş compartimentat şi turlă pe naos. Împărţirea e cea tradiţională: altar, naos şi pronaos. Zidul despărţitor dintre naos şi pronaos se păstrează. Absida altarului e acoperită cu o semicalotă, naosul în stilul clasic moldovenesc, iar pronaosul cu o calotă sferică. Pereţii se sprijină în exterior pe 5 contraforturi: cîte două de o parte şi de alta a absidelor laterale şi unul mic în axul absidei altarului. Toate trei absidele sînt decorate cu firide alungite, încadrate de şiruri de cărămizi smălţuite de diverse culori: galbene, brune, verzi, albastre. Deasupra firidelor sînt două şiruri de ocniţe mici şi mari, în proporţia: 2 ocniţe din rîndul de sus pentru una din rîndul de jos. Ca şi firidele alungite, ocniţele sînt încadrate de cărămizi smălţuite. Chenarele uşilor şi ferestrelor sînt dreptunghiulare, cu excepţia celui de la intrare, care are formă ogivală.

Turla este aşezată pe trei baze din sigă. Primele două — astăzi ascunse de acoperiş — au formă pătrată, iar cea de deasupra formă stelată cu 8 vîrfuri. Trunchiul este decorat cu firide şi un rînd de ocniţe sub streaşină.

Pictura interioară a fost executată spre sfîrşitul domniei lui Ştefan cel Mare şi refăcută apoi culoare peste culoare. În pronaos: scene din viaţa Sf. Ilie. Acesta ară cu un plug tras de opt boi sau se înalţă la cer cu căruţa la care sînt înhămaţi doi cai. În registrul inferior: figuri de sfinţi — Ambrozie, Patapie, Daniil, Spiridon etc.

Compoziţia cea mai importantă din naos este tabloul votiv (pe pereţii de sud şi vest). Personajele acestuia — Isus, Sf. Ilie, Bogdan, Ştefăniţă, doamna Maria Voichiţa şi, bineînţeles, ctitorul Ştefan cel Mare — sînt bine diferenţiate, meşterul zugrav găsind pentru fiecare expresia specifică. „Pometţii sînt duri în figura lui Isus, violent marcaţi la Sf. Ilie (...) şi rotunjiţi, îmblînziţi în figura lui Ştefan"[1]. Acesta poartă, ca de obicei, modelul bisericii în mîna stîngă. Surprinde aşezarea doamnei Maria Voichiţa după Bogdan şi Ştefăniţă. Locul ei era, ca şi în alte tablouri votive, imediat după Ştefan cel Mare. Alte picturi din naos redau scene biblice.

Catapeteasma, de dată mai recentă, cuprinde diferite icoane una din ele fiind executată, potrivit inscripţiei, la 1708, de pictorul rus Chiril Ulanov, „în împărătescul şi renumitul oraş al Moscovei". Ambele au fost aduse aici de la altă biserică, probabil de la Sf. Treime din Iaşi, ctitorie a lui Ştefan Tomşa.

[1] Teodora Voinescu, *op. cit.*, p. 472.

Se observă la această biserică, mai bine decît la Pătrăuţi, unde picturile erau şterse, o gradaţie logică — din punct de vedere teologal — a compoziţilor. Pe măsură ce înaintezi din pronaos spre altar, acestea devin mai hieratice, mai misterioase, mai greu accesibile. Impresia de mister, de impenetrabil, este accentuată şi de scăderea treptată a luminii: îndestulătoare la intrare şi palidă, ştearsă — datorită ferestrelor mici şi înguste — în naos. Aceeaşi gradaţie se observă şi pe verticală.

Faţadele au fost zugrăvite în vremea lui Petru Rareş. Din această pictură se mai păstrează doar compoziţia Scara Sf. Ioan, pe latura sudică.

Cele mai multe dintre obiectele de valoare care au aparţinut bisericii Sf. Ilie de lîngă Suceava au fost distruse ori s-au pierdut în decursul anilor. Astăzi se mai păstrează aici doar un Pocrovăţ donat în 1507 de Bogdan al III-lea, un scaun domnesc cu stema Moldovei, două sfeşnice de lemn frumos sculptate şi colorate, un Pomelnic triptic (care cuprinde numele ctitorilor, al unor arhiepiscopi şi boieri), precum şi cîteva tipărituri vechi, între care: Triodionul (Iaşi, 1747), Penticostarion (Iaşi, 1753), Apostol (Iaşi, 1756), Evanghelie (Iaşi, 1762). Potrivit unei însemnări de pe una din pagini, aceasta din urmă a fost dăruită, la 1763, de „Măria Sa Doamna Ileana a Pre Inălţatului Domn Grigore voevod (Calimachi, n.n) . . . pentru pomenirea Măriei Sale şi după moarte . . ."

Mănăstirea Voroneţ

(Judeţul Suceava)

Cu Voroneţul pătrundem adînc în zona mirifică a picturii murale exterioare, care a dat bisericilor moldoveneşti, în general mici şi simple din punct de vedere arhitectonic, valoarea unor adevărate capodopere ale artei medievale. Executate cu 450 de ani în urmă, frescele de la Voroneţ, Arbore, Humor, Moldoviţa şi Suceviţa uimesc şi astăzi pe vizitatorii de pretutindeni — specialişti sau nespecialişti — prin ineditul viziunii, prin siguranţa desenului şi prin extraordinara armonie şi prospeţime a culorii.

„Mai presus de cîte pot fi văzute în Moldova sînt acele biserici care prin policromia faţadelor se pot compara cu biserica San Marco din Veneţia sau cu Domul din Orvieto (. . .) Ceva asemănător nu ne oferă o a doua ţară din lume"[1], scria, în

[1] Josef Strzygowski, *Kunstschatze in der Bukovina,* în Die Zeit, august, 1913, traducere de G. Murnu sub titlul: *Comori de artă în Bucovina,* în B.C.M.I., 1913, (pp. 128—131), la Vasile Drăguţ, *Humor,* Editura Meridiane, Bucureşti, 1973, p. 36.

1913, un reputat specialist. „Pictura exterioară — adăuga un altul — constituie ceea ce Moldova a produs mai personal și mai original; nu numai ordonanța acestei picturi, dar și interpretarea motivelor obișnuite și introducerea de teme inspirate din folclor trădează o gîndire proprie, o veritabilă școală locală, cu tradițiile sale și cu propriile sale concepții“[1]. „Văzută de la exterior — conchide A. Grabar, bun cunoscător al monumentelor religioase din Nordul Moldovei — fiecare biserică este o încîntătoare piesă de decor, care se cere admirată în mediul său de verde și alb-verdele pajiștei din care se înalță biserica, albul incintei și al construcțiilor monastice care formează un cadru dreptunghiular în jurul său. Dar, în același timp, aceste fațade pictate, cu figurile și cu scenele lor, sînt asemenea unei cărți ilustrate deschisă la toate paginile“[2]. Aceste aprecieri, de obiectivitatea cărora nu se poate îndoi nimeni deoarece vin din partea unor străini, reprezintă o recunoaștere tîrzie și meritată a spiritului novator și înaltei măiestrii artistice atinse de meșterii anonimi din veacul al XV și, implicit, o recunoaștere a originalității și capacității creatoare a poporului român.

Prin programul său iconografic, riguros stabilit chiar de la apariție, pictura exterioară nu avea doar rostul de a face educația religioasă a oamenilor, ci mai ales de a le reaminti pericolul străin, în special cel turcesc și tătăresc, de a-i invita la vigilență și la luptă, de a le educa, deci, sentimentele patriotice. Faptul era cu atît mai necesar, cu cît pericolul otoman se agravase. Stigmatizîndu-i pe dușmanii Moldovei, pictura exterioară a dobîndit un evident caracter politic. Se crede, pe bună dreptate, că la elaborarea programului iconografic n-a contribuit doar biserica, ci și Petru Rareș, care a intuit marea forță de penetrație a picturii murale bisericești și a vrut să-și facă din ea un aliat statornic în vederea „realizării țelului principal al politicii sale: organizarea luptei pentru apărarea independenței Moldovei“[3].

Programul iconografic al picturii exterioare moldovenești cuprinde următoarele teme:

Pe fațada sudică

— Imnul acatist (Acatistul Maicii Domnului) cu Rugul în flăcări și Asediul Constantinopolului (pe partea corespunzătoare pronaosului).

---

[1] Paul Henry, *Les églises de la Moldavie du Nord des origines à la fin du XVI-e siècle*, Paris, 1930 (p. 286), la Vasile Drăguț, *op. cit.*, p. 36.

[2] A. Grabar, *Roumanie — églises peintes de Moldavie*, Paris—New York, ed. UNESCO, 1962 (p. 5), la Vasile Drăguț, *op. cit.*, p. 36.

[3] Sorin Ulea, în vol. *Istoria artelor plastice în România*, I, Editura Meridiane, București, 1968, p. 377.

— Arborele lui Ieseu (în continuarea Imnului acatist, pînă la absida de sud).

Pe cele trei abside (cînd biserica e în plan triconic) sau *numai pe absida altarului* (cînd biserica e în plan dreptunghiular)
— Cinul (Biserica cerească sau Rugăciunea tuturor sfinților)

Pe fațada nordică
— Ansambluri cu scene din viața unor sfinți.
— Vămile văzduhului — de origine folclorică (de obicei pe fațada nordică a pilastrului din colț).

Pe fațada vestică
— Judecata de apoi (la bisericile cu pridvor deschis fără ferestre sau pe fațada pronaosului).
— Geneza (Facerea — cînd biserica are pridvor închis cu ferestre).

În afara acestor teme se mai întîlnesc: Filozofi antici, Pilda fiului risipitor, Predicarea apostolilor și alte cîteva.

Există, deci, un canon în ceea ce privește repartizarea temelor pe fațadele bisericilor. El nu este însă imuabil. După cum se va vedea, nu rareori a suferit modificări, pe care le vom semnala la locul potrivit. Aceste abateri de la regulă au fost determinate de: data executării picturii, de preferințele și cunoștințele meșterilor zugravi sau ale ctitorilor și de dimensiunile și arhitectura bisericilor.

O creștere treptată a „semnificației teologice“ se observă și la pictura exterioară, punctul de maximă intensitate și solicitare a atenției fiind întotdeauna pe absida altarului unde este zugrăvit Cinul (Biserica cerească).

*
* *

Biserica fostei mănăstiri Voroneț se află în satul cu același nume, la aproximativ 5 km de orașul Gura Humorului. Pisania, așezată în axul ușii de intrare, zice: „Io Ștefan voevod, din mila lui Dumnezeu domn al țării Moldovei, fiul lui Bogdan voevod, a început să zidească acest hram în mănăstirea de la Voroneț, întru numele sfîntului și slăvitului și marelui mucenic purtător de biruință, Gheorghe, în anul 6996 (1488), luna mai 26, în lunea după coborîrea Sfîntului Duh; și s-a sfîrșit în același an, luna septembrie 14“.

Biserica are plan triconic, turlă pe naos și se compune din: altar, naos, pronaos și pridvor adăugat în 1547 de mitropolitul

Grigore Roşca. Absida altarului e acoperită cu o semicalotă, naosul în stilul clasic moldovenesc, pronaosul cu o calotă puţin turtită, iar pridvorul cu un semicilindru („berceau") transversal pe axa bisericii. Toate trei absidele sînt semicirculare. Cea de la altar e încadrată de nişele proscomidiei şi diaconiconului. Naosul e despărţit de pronaos printr-un perete în care s-a tăiat o uşă cu chenar dreptunghiular, decorat cu baghete încrucişate. Uşa de intrare e în arc frînt. Tot în arc frînt sînt şi ferestrele pridvorului. Toate celelalte sînt mult mai mici şi au chenare dreptunghiulare, cu baghete încrucişate de formă gotică. Pridvorul e din cărămidă, iar restul bisericii din piatră brută. Zidurile se sprijină în exterior pe contraforturi puternice.

Absida altarului este decorată cu 9 firide alungite, iar cele laterale cu cîte 7. Deasupra firidelor se află un rînd de ocniţe.

Turla are o formă cilindrică, 4 ferestre, 16 firide şi un şir de ocniţe mici sub streaşină. Este aşezată pe două baze: una pătrată, cealaltă stelată. Ambele sînt ascunse sub acoperiş.

Picturile din altar şi naos datează din vremea lui Ştefan cel Mare, iar cele din pridvor şi de pe faţade din 1547. Pronaosul a fost „înfrumuseţat şi aurit" (pictat n.n.) la 1550 de mitropolitul Teofan, după cum spune inscripţia aflată deasupra uşii de intrare în naos. Compoziţiile picturale din altar sînt cu deosebire interesante şi reprezentative pentru epoca lui Ştefan cel Mare. Pe peretele dinspre apus al naosului se găseşte tabloul votiv care îl înfăţişează pe Ştefan cel Mare cu mustaţă şi plete blonde. El ţine în mîini modelul bisericii. Îl urmează doamna Maria Voichiţa. În stînga acesteia este zugrăvită o fetiţă, iar în dreapta fiul lor Bogdan. „Chipul lui Ştefan este plin, viguros, cu trăsături accentuate şi exprimă o atitudine de reculegere"[1]. Costumele sînt din brocart, iar broderiile de factură orientală.

Picturile de pe pereţii din pronaos reprezintă scene din vieţile sfinţilor. Figurile alternează cu ornamentele. Pridvorul, nu prea larg, „este împărţit în mici secţiuni, care înfăţişează laolaltă calendarul (menologul) bisericii ortodoxe"[2].

Pictura exterioară care se vede astăzi a acoperit decoraţia iniţială, alcătuită, după obicei, din cărămizi aparente şi discuri smălţuite policrom. Se pare că aici au existat şi unele încercări de zugrăvire a faţadelor încă pe vremea lui Ştefan cel Mare. Revelatoare este, în acest sens, descoperirea, de către O. Luţia, a „unei frize de vrejuri de caracter bizantin pe zidul exterior al pronaosului (ascuns în podul bisericii după adăugarea exonartex-

---

[1] Petru Comarnescu, *Voroneţ*, ediţia a II-a, Editura Meridiane, Bucureşti, 1967, p. 16.

[2] Ibidem, p. 18.

ului din 1547)"[1]. Autorii picturii exterioare nu se cunosc. Unii cred că cel mai iscusit dintre aceştia a fost Marcu Pristavu. Alţii, dimpotrivă, susţin că acesta nici n-ar fi fost pictor, ci doar supraveghetor al lucrării. Discuţia va continua, probabil, încă multă vreme. Un fapt este însă cît se poate de limpede pentru toată lumea: meşterii care au zugrăvit uimitoarele fresce de la Voroneţ au fost moldoveni. Argumentele doveditoare se găsesc în elementele locale specifice, cuprinse în multe dintre acestea. E suficient să amintim, în această direcţie că în Învierea morţilor arhanghelii nu cîntă din trîmbiţe, ci din buciume, iar regele David are în mîini o cobză în loc de harfă.

Programul iconografic al picturii exterioare de la Voroneţ este cel cunoscut, cu unele deosebiri de aşezare a temelor în spaţiu: a) Imnul acatist a fost zugrăvit pe faţada nordică şi nu pe cea dinspre sud cum spune canonul. b) Geneza (Facerea), care îşi are locul pe faţada dinspre vest, se găseşte aici tot pe faţada nordică. c) Pe faţada sudică, în dreptul pronaosului, unde ar fi trebuit să se afle Imnul acatist, se desfăşoară, pe un spaţiu larg, Arborele lui Ieseu, încadrat de două frize de filozofi antici. Restul acestei faţade înfăţişează trei ansambluri de sfinţi: Viaţa Sf. Nicolae (12 scene, în 3 registre), Viaţa şi martiriul Sf. Ioan cel Nou de la Suceava, temă specifică Voroneţului (12 scene, în 2 registre) şi Sf. Gheorghe ucigînd balaurul, după care sînt reprezentaţi mitropolitul Grigore Roşca şi Daniil Sihastru. Deasupra uşii de intrare se găseşte tema Deisis.

În afară de Viaţa şi martiriul Sf. Ioan cel nou de la Suceava, Voroneţul mai are două teme specifice, pe care nu le vom întîlni în altă parte: Viaţa Sf. Antonie cel Mare şi Viaţa Sf. Gherasim de la Iordan — ambele pe faţada nordică.

Judecata de apoi, pictată pe peretele vestic, este „cea mai amplă şi mai dramatică compoziţie"[2] de la Voroneţ şi, poate, din întreaga pictură bisericească de pretutindeni. Ea impresionează prin unitatea ansamblului, prin originalitatea viziunii şi prin armonia coloritului. Printre păcătoşii duşi la Judecata de apoi mulţi sînt turci — duşmanii din acea vreme ai Moldovei — zugrăviţi în manieră voit grotescă. Astfel, compoziţia capătă un evident caracter de manifest antiotoman. Aceeaşi idee este subliniată şi de compoziţiile: Cinul (Biserica cerească — pe cele trei abside) şi Arborele lui Ieseu (pe faţada sudică), ale căror personaje par a se ruga „pentru înfrîngerea cotropitorilor otomani şi salvarea independenţei naţionale"[3].

---

[1] Virgil Vătăşianu, *op. cit.*, p. 814.
[2] Petru Comarnescu, *op. cit.*, p. 26.
[3] Ibidem, p. 20.

Nu puţini sînt cei care se întreabă cu uimire, cum de îşi menţin prospeţimea şi strălucirea frescele de la Voroneţ, expuse de atîtea veacuri soarelui, ploilor, viscolelor. Explicaţia stă în măiestria zugravilor moldoveni, în tehnica lor originală de preparare a tencuielii şi culorilor, care sînt de extracţie minerală şi nu vegetală cum s-a crezut multă vreme. Culorile se făceau cu apă şi se aplicau pe peretele umed. Tencuiala era preparată cu var stins, nisip şi paie tocate. Cercetări recente, efectuate în laboratoarele Direcţiei Monumentelor Istorice, au dovedit că meşterii zugravi de la Voroneţ au folosit şi praful de lapislazuli, „ceea ce explică intensitatea şi preţiozitatea albastrului din multe fresce"[1].

În pictura exterioară de la Arbore şi Suceviţa predomină verdele, la Moldoviţa — galbenul, la Humor — roşul, la Voroneţ — albastrul. Verdele şi galbenul reprezintă bogăţia pămîntului, iar roşul sîngele. Albastrul de la Voroneţ sugerează cerul şi marea — două imensităţi şi, în acelaşi timp, două eternităţi, în care personajele par a înota spre un îndepărtat liman al făgăduinţei. Dar, în credinţa populară, albastrul înseamnă sinceritate. Să se fi gîndit oare la aceasta meşterul anonim atunci cînd a „scris" pentru posteritate frescele de la Voroneţ? A vrut el oare să sugereze că sinceritatea constituie una dintre trăsăturile esenţiale ale poporului român şi că întreaga lui istorie s-a desfăşurat — nu o dată împotrivă-i — pe fondul acestei desăvîrşite sincerităţi? La urma urmei, de ce nu? Localnic fiind, a cunoscut îndeaproape nădejdile, credinţele, întregul fel de a fi al oamenilor din aceste locuri, el însuşi era asemenea lor şi aşternînd pe zidurile bisericii albastrul acela vrăjit, mai profund decît al cerului şi al mării, n-a făcut altceva decît să se destăinuie pe sine şi odată cu aceasta pe toţi ceilalţi — ca într-o spovedanie — în faţa urmaşilor şi a lumii întregi. De aceea ne par extrem de sugestive şi de adevărate cuvintele scrise în cartea de impresii a bisericii de un trecător al cărui nume nu-l cunoaştem pentru că n-a avut orgoliul să semneze: „Voroneţul este o supremă evocare în piatră, culoare şi lumină a sufletului moldovenilor".

Biserica Sf. Ioan din Vaslui

Zidită la 1490 de Ştefan cel Mare, în amintirea strălucitei victorii obţinute la Podul Înalt (1475) împotriva turcilor. Pisania, aşezată în dreapta uşii de intrare zice: „Io Ştefan voevod, din mila lui Dumnezeu domn al ţării Moldovei, fiul lui Bogdan

[1] Ibidem, p. 23.

voevod, a zidit acest hram întru numele Tăierii cinstitului cap al sfîntului și slăvitului prooroc, înainte mergătorului Ioan Botezătorul; s-a început în anul 6998 (1490), luna aprilie 27 și s-a sfîrșit în același an, septembrie 20".

Informații prețioase despre ea ne-a lăsat Paul de Alep, care vizitînd, în 1650, reședința domnească din Vaslui, privește cu încîntare „magnifica și superba biserică cu o elegantă cupolă peste măsură de înaltă. În ea, jur împrejur, sînt bolți și arcuri pe cari sînt picturi și imagini ale tuturor sfinților. La intrare, pe peretele din jos, este un tablou al Judecății de pe urmă, lucrat în aur și azur. Reprezintă pe Moise conducînd pe Domnul nostru, pe Ana și Caiafa și pe ceilalți ovrei. Persoanele sînt zugrăvite cu o expresie tristă. În urma lor este o altă trupă: acestea sînt figuri turce, cu șaluri albe și cu turbane și caftane lungi și verzi tîrîindu-se, cu mîneci atîrnate și cu haremurile lor (...) Ei sînt însoțiți de dervișii lor. În urma și în mijlocul lor sînt draci împingîndu-i și înfruntîndu-i. Kașidbari este în fruntea lor, cu cealmaua în cap; unul dintre draci se acață pe umerii lui trîntindu-i cealmaua jos. Biserica peste tot în interior e acoperită cu picturi — arhitectura este foarte frumoasă. În vîrful interior al cupolei sau în baldachin, sub care se află tronul Beiului este imaginea Domnului nostru Mesia. În partea din afară a tinzei e un mare clopot"[1].

Potrivit unei inscripții din interior, biserica a fost rezidită de la soclu în sus, la 1820, de Maria Cantacuzino, soția marelui logofăt Costache Ghica. Cu prilejul acestor lucrări i s-a adăugat un pridvor închis cu turn. Considerat în total dezacord cu linia arhitectonică a edificiului, turnul a fost dărîmat în timpul refacerilor din 1924—1925, efectuate din inițiativa Comisiei Monumentelor Istorice.

În afară de pridvorul amintit, biserica se compune din: altar, naos și pronaos. Planul e triconic, cu turlă, pe naos, iar zidurile din piatră brută. Contraforturi puternice, așezate în dreptul proscomidiei și diaconiconului sprijină clădirea în exterior. Pronaosul e supralărgit. Faptul reprezintă o inovație și face din biserica Sf. Ioan din Vaslui „un inel foarte important în evoluția planului bisericilor moldovenești"[2].

Pictura interioară a fost executată la scurtă vreme după zidire, iar dacă luăm în considerație informația transmisă de Paul de Alep, conform căreia „la intrare, pe peretele din jos, este un

---

[1] Paul de Alep, *Voyage du Patriarche Macarie d'Antioche*, la G. Balș, *op. cit.*, pp. 64—65.
[2] Virgil Vătășianu, *op. cit.*, p. 652.

tablou al Judecății de pe urmă, lucrat în aur și azur", rezultă că a fost zugrăvită și în exterior. Ambele picturi au dispărut însă cu totul în timpul lucrărilor din 1820. Astăzi fațadele sînt decorate cu cărămizi aparente, discuri smălțuite, și două rînduri de ocnițe — mari și mici — sub streașină.

Biserica Precista din Bacău

Înălțată în 1491 de Alexăndrel, fiul lui Ștefan cel Mare. Pisania, așezată în stînga ușii de intrare, spune: „Cu voia Tatălui și cu ajutorul Fiului și cu săvîrșirea Sfîntului Duh, binecinstitorul și de Hristos iubitorul, Io Alexandru voevod, fiul lui Ștefan voevod, domn al țării Moldovei, a zidit acest hram întru numele preacuratei născătoare de Dumnezeu și pururea fecioarei Maria; și s-a sfîrșit în anul 6999 (1491), luna ianuarie 1". Biserică de plan triconic, cu turlă pe naos. Se compune din: altar, naos și pronaos. Zidăria e din piatră brută. Peretele care despărțea pronaosul de naos a fost înlocuit cu o arcadă largă, pentru a se mări spațiul destinat credincioșilor. Pronaosul, de formă pătrată, e acoperit cu o calotă sferică pe pandantivi și arcuri, iar naosul în stilul clasic moldovenesc. Toate trei absidele sînt semicirculare în interior și poligonale în exterior. Cea de la altar e decorată cu 9 firide alungite, iar cele laterale cu cîte 5. Ferestrele sînt mici și dreptunghiulare. După cît se pare sînt cele inițiale.

Turla, construită din cărămidă are o formă cilindrică în interior, cu opt laturi în exterior. Este așezată pe două baze: una pătrată, cealaltă stelată cu 12 vîrfuri.

Zidurile și boltirile naosului sînt cele originale. Turla și calota pronaosului au fost refăcute în întregime mai tîrziu.

Pictura interioară datează din 1854. „Făcînd sondaje, nu s-a găsit alta dedesubt; este probabil că la această zugrăvire s-au dat jos toate tencuielile, refăcîndu-se în întregime"[1].

În pronaos se află mormîntul unui necunoscut. După G. Balș aparține unui fiu al lui Alexăndrel. „Piatra, foarte frumos lucrată, are o ornamentație gotică unică la noi în această întrebuințare"[2].

Fațadele sînt decorate cu cărămizi aparente și discuri smălțuite. Sub streașină se găsesc obișnuitele două rînduri de ocnițe — mari și mici.

---

[1] Gh. Balș, *op. cit.*, p. 62.
[2] Ibidem.

Biserica Sf. Gheorghe din Hîrlău

(Județul Iași)

Construită în 1492. Este una dintre cele mai mari și mai frumoase biserici ale lui Ștefan cel Mare. Pisania, așezată în luneta ușii de intrare, glăsuiește: „Binecinstitorul și de Hristos iubitorul, Io Ștefan voevod, din mila lui Dumnezeu domn al țării Moldovei, fiul lui Bogdan voevod, a zidit acest hram întru numele sfîntului și slăvitului mare mucenic și purtător de biruință Gheorghe, care s-a și început a se zidi în anul 7000 (1492), luna mai 30 și s-a sfîrșit în același an, luna octombrie 28, iar al domniei sale în anul al 30 și șaselea curgător".

Plan triconic, turlă pe naos, zidăria din piatră aparentă. Împărțirea e cea tradițională: altar, naos și pronaos. Altarul e acoperit cu o semicalotă, naosul în stilul moldovenesc obișnuit iar pronaosul cu o calotă sferică. Peretele care despărțea naosul de pronaos a fost înlocuit, la începutul secolului al XIX-lea, cu o arcadă largă. Odată cu scoaterea acestui perete s-a distrus în cea mai mare parte și tabloul votiv. Din ceea ce a mai rămas se distinge doar chipul doamnei Maria Voichița. Absidele sînt semicirculare în interior și poligonale în exterior. Cea de la altar are 7 laturi, iar cele laterale cîte 5.

Ferestrele pronaosului sînt mari, „tripartite, cîte două pe fiecare latură, cu menouri frumos profilate și cu muluri bogate, combinate din cîte un cerc mare în care se înscriu și se întretaie cîte trei cerculețe, cuprinzînd fiecare un trilob"[1].

Zidurile se sprijină în exterior pe 5 contraforturi: cîte două de o parte și de alta a absidelor laterale și al cincilea, mai mic, în axa absidei altarului. Contraforturile au nu numai valoare practică, ci și estetică.

Turla, construită din cărămidă aparentă cu formă octogonală în exterior și 4 ferestre dreptunghiulare este așezată pe două baze stelate, cu 8 vîrfuri fiecare. Ambele baze sînt decorate cu ocnițe. Trunchiul e ornamentat cu firide alungite și ocnițe și susținut de 4 contraforturi mici.

În legătură cu datarea picturii interioare există mai multe opinii: unii o plasează în epoca lui Ștefan cel Mare, alții în aceea a lui Petru Rareș, cînd s-au zugrăvit și fațadele și, în sfîrșit, alții încercînd să împace oarecum cele două păreri, susțin că a fost executată în vremea lui Ștefan și refăcută, culoare peste culoare, mai tîrziu, probabil în timpul domniei lui Rareș.

Programul iconografic e similar cu cel de la Voroneț. Toate picturile poartă pecetea refacerii. E posibil ca autorul picturii

[1] Virgil Vătășianu, *op. cit.*, p. 657.

sau restauratorul ei să fi fost meşterul Gheorghe din Tricala, acelaşi care a zugrăvit Pătrăuţii şi Probota. Un argument în acest sens l-ar putea constitui faptul că el a fost înmormîntat, la 1530, anul executării picturii, la biserica Sf. Gheorghe din Hîrlău.

Pictura exterioară s-a degradat cu totul. Din această cauză, cu prilejul reparaţiilor făcute de spătarul Mihai Racoviţă, în 1791, a fost tencuită şi văruită. Tencuiala a căzut însă cu timpul, scoţînd la lumină vechea pictură. În 1897, cînd au loc aici noi restaurări, Juan Alpar a făcut o serie de fotografii, păstrate astăzi la Cabinetul de stampe al Academiei (sub cotele 7517—7522), care „permit reconstituirea programului iconografic exterior al bisericii"[1]. Acesta cuprindea: Judecata de apoi (pe faţada de vest), Arborele lui Ieseu (pe cea sudică), Cinul (pe cele trei abside) şi Imnul acatist, cu Rugul în flăcări şi Asediul Constantinopolului (pe latura dinspre nord, ca şi la Voroneţ).

Astăzi faţadele sînt decorate cu cărămizi şi discuri smălţuite (verzi, galbene, brune, vişinii) şi două şiruri de ocniţe în partea superioară.

Biserica Sf. Nicolae Domnesc din Iaşi

Întemeiată de Ştefan cel Mare între anii 1491—1492, lîngă vechea curte domnească. Face parte din grupul bisericilor de oraş: Sf. Ioan — Vaslui, Precista — Bacău, Sf. Gheorghe — Hîrlău, Sf. Nicolae — Dorohoi, Sf. Nicolae — Popăuţi (Botoşani). Faţă de celelalte, acestea sînt mai mari şi mai înalte.

Pisania zice: „În numele Tatălui şi al Fiului şi al Sfîntului Duh, Io Ştefan voevod, din mila lui Dumnezeu domn al ţării Moldovei, fiul lui Bogdan voevod, a voit şi a zidit acest hram întru amintirea şi întru rugăciunea sfîntului ierarh şi făcător de minuni Nicolae, pentru pomenirea adormiţilor bunicului şi părinţilor şi fraţilor noştri şi pentru sănătatea domniei noastre şi a copiilor noştri, pe care l-am început a zidi în anul 6999 (1491), luna iunie şi s-a sfîrşit în al 7000-lea an (1492), luna august 10".

Biserică de plan triconic, cu turlă pe naos. Se compune din: altar, naos şi pronaos. Altarul este încadrat de nişele proscomidiei şi diaconiconului. După mutarea capitalei la Iaşi (1564) devine catedrală mitropolitană. Alexandru Lăpuşneanu îi adaugă un pridvor mare, cu clopotniţă deasupra, iar în secolul al

---

[1] Irineu Crăciunaş-Suceveanul, *Biserici cu pictură exterioară din Moldova*, în revista Mitropolia Moldovei şi Sucevei, nr. 3—6, 1970, p. 150.

XVIII-lea mitropolitul Gavril Calimachi zidește, de o parte și de alta a acestui pridvor, încă două altare. Era singura biserică din Moldova cu trei altare în care se slujea în trei limbi: română în altarul principal, greacă în altarul Sf. Varvara și slavonă în altarul Sf. Ștefan[1]. Între 1888—1904 este refăcută din temelie de arhitectul francez A. Lecomte de Nöuy. Pridvorul cu clopotniță și cele două altare adăugate în secolul al XVIII-lea sînt înlăturate.

Absida altarului are 9 firide alungite, iar cele laterale cîte 5. Deasupra acestora se găsesc, ca de obicei, două șiruri de ocnițe (mari și mici). Restul fațadei este decorat cu cărămizi și discuri smălțuite policrom, cu motive florale sau zoomorfe în relief. Turla este așezată pe două baze: prima pătrată, cealaltă octogonală. Trecerea de la trupul masiv al clădirii la turla sveltă, care accentuează impresia de înălțime, se realizează gradat, cu o rară știință a proporțiilor. Informații despre vechea pictură din interior, ca și despre cea din exterior, găsim într-o însemnare a călăltorului rus Trifon Korobeinikov, din martie 1539: „Drept catedrală slujește biserica Sf. Nicolae făcătorul de minuni, mai mare și mai înaltă decît biserica Sf. Nicolae Gostuneanul (din Moscova). Pe pereții bisericii sînt zugrăvite praznicile împărătești și proorocii; altarul este zugrăvit și despre curte“[2].

Fragmente din vechea pictură se mai păstrează în „sala gotică“ de la Trei Ierarhi și în biserica vechii Mitropolii. Pictura care se vede astăzi, atît în interior cît și în exterior, a fost executată între 1888—1904 de Boris Bernard, Emile Mempiot și P. Mauretel.

În ocnițele care înconjoară biserica sînt pictate figuri de sfinți, iar în firidele absidelor — sfinți și filozofi antici în mărime aproape naturală. În partea inferioară și în cea superioară a firidelor se găsesc motive florale și geometrice.

Obiectele și cărțile donate de Ștefan cel Mare bisericii Sf. Nicolae Domnesc din Iași s-au pierdut. Există presupunerea că „o bună parte din ele, dacă nu chiar toate (...) le-a luat în Polonia, în 1686, mitropolitul Dosoftei, de unde nu au mai putut fi aduse“[3]. Se mai păstrează în biserică un chivot de argint aurit, o cristelniță de argint, un panaghiar și două sfeșnice de bronz,

---

[1] Mihai Mănucă, *Cele trei altare ale bisericii Sf. Nicolae Domnesc din Iași*, în revista Mitropolia Moldovei și Sucevei, nr. 7—9, 1969, pp. 468—478.

[2] Ioan Bogdan, *Călătoria lui Trifon Korobeinikov prin Moldova la anul 1593*, în Arhiva Soc. Știință și Literatură din Iași, I, 1890, nr. 6, p. 763; Gh. Bezviconi, *Călători ruși în Moldova și Muntenia*, București, 1947, pp. 35—36.

[3] N. Grigoraș, *Curtea și biserica domnească din Iași*, Editura Meridiane, București, 1970, p. 22.

dăruite de Antonie Ruset. La Muzeul de artă religioasă din București se găsește un aer brodat cu fir de aur și argint dăruit bisericii din Iași, la 1613, de voievodul Ștefan Tomșa.

Biserica din Borzești

(Județul Bacău)

Se crede că Ștefan cel Mare s-a născut și a copilărit la Borzești. Documentele istorice nu spun nimic în acest sens. Spune în schimb legenda că în aceste locuri a fost ucis de tătari, într-o zi de vară, Gheorghiță, feciorul de țăran, prieten de joacă al viitorului domn. Și mai spune legenda că în fața prietenului trecut în moarte, Ștefan a îngenunchiat și a jurat să-l răzbune, iar mai tîrziu, după ce și-a îndeplinit făgăduiala, a înălțat în amintirea lui biserica pe care trecătorii o văd și astăzi aici. Nu se știe, și probabil nu se va ști niciodată, dacă acel Gheorghiță a existat cu adevărat. Există însă certitudinea că modesta biserică de la Borzești a fost zidită în anii 1493—1494 de Ștefan cel Mare și de fiul său Alexăndrel. Pisania aflată pe peretele dinspre apus, zice: „Io Ștefan voevod, din mila lui Dumnezeu domn al țării Moldovei, și cu prea iubitul său fiu Alexandru, au zidit acest hram care este la Borzești, pe Trotuș, a Adormirii preasfintei născătoare de Dumnezeu, întru rugă sieși și întru pomenirea răposaților înaintașilor și părinților lor și care s-a început a se zidi în anul 7001 (1493), luna iulie 9 și s-a sfîrșit în anul 7002 (1494), iar al domniei lui anul al 30 și optulea curgător, luna octombrie 12".

Biserica are plan dreptunghiular mixt, fără turlă pe naos. Se compune din: altar, naos și pronaos. Ultimele două încăperi sînt despărțite printr-un perete în care s-a tăiat o ușă. Altarul e acoperit cu o calotă în sfert de sferă, naosul cu una sferică, iar pronaosul cu două calote „sprijinite pe un arc dublou transversal, care împarte suprafața încăperii în două părți egale"[1].

Ușa de la intrare și cele patru ferestre ale pronaosului (2 la sud și 2 la nord) sînt în arc frînt. Ferestrele naosului și altarului au dimensiuni mult mai mici și chenare cu baghete încrucișate. Forma acestor chenare este dreptunghiulară în afară și ușor ogivală înăuntru.

Biserica nu are pictură interioară.

Fațadele sînt tăiate de trei brîie de cărămizi smălțuite, colorate în diferite nuanțe de verde și dispuse astfel: primul brîu sub ferestrele pronaosului, al doilea deasupra acestor ferestre, iar al

[1] *Repertoriul*... p. 109.

treilea sub streașină, între cele două șiruri de ocnițe care înconjoară biserica.

Absida altarului e decorată cu 13 firide alungite și înguste, între arcurile cărora se află discuri smălțuite colorate în verde, galben, cafeniu-închis și portocaliu.

Biserica Sf. Nicolae din Dorohoi

Construită în 1495. Pisania, așezată în dreapta intrării, are următorul cuprins: „Binecinstitorul și de Hristos iubitorul, Io Ștefan voevod, din mila lui Dumnezeu domn al țării Moldovei, fiul lui Bogdan voevod, a zidit acest hram întru numele celui între sfinți părintele nostru, arhierarhul și făcătorul de minuni Nicolae; și s-a sfîrșit în anul 7003 (1495), luna octombrie 18, iar al domniei lui anul al 30 și nouălea curgător".

Dese refaceri în decursul anilor. Mai importante cele din 1896, 1908, 1921. Plan triconic, turlă pe naos. Se compune din: altar, naos și pronaos. Peretele care desparte ultimele două încăperi se păstrează. Altarul e acoperit cu o boltă în sfert de sferă, naosul în stilul moldovenesc obișnuit, iar pronaosul cu o calotă sferică. Ușa de intrare e în arc frînt și „are frumoase și caracteristice muluri separate prin caneluri"[1]. Ferestrele pronaosului și naosului, tot în arc frînt, au chenare cu baghete încrucișate și sînt evazate în interior. Zidurile sînt din piatră brută. Turla, circulară, atît în interior cît și în exterior are 12 firide alungite, 4 ferestre dreptunghiulare, 2 brîie cu discuri smălțuite sub streașină fiind așezată pe 2 baze — una octogonală, cealaltă stelată cu 8 vîrfuri.

Pictura interioară a fost executată între 1522—1525. Astăzi e ștearsă și afumată, mai ales în altar și naos. Scenele care alcătuiesc ciclul Patimilor se disting totuși destul de bine și impresionează în special prin libertatea pe care și-o îngăduie pictorul în „tratarea motivelor iconografice"[2], prin firescul chipurilor, unele dintre ele „constituind interesante exemplare ale plasticii moldovenești"[3] și prin dramatismul mișcării și acțiunii, „neobișnuite tradiției mai vechi"[4]. De o mare valoare artistică este și scena Răstignirii, „pictată într-un larg și strălucit spirit monumental (...) Sentimentele sînt interiorizate, atitudinile concentrate, mișcarea redusă la esențial. Trupul răstignitului, bine

---

[1] G. Balș, *op. cit.*, p. 40.
[2] Virgil Vătășianu, *op. cit.*, p. 822.
[3] Petru Comarnescu, *Îndreptar artistic*... p. 225.
[4] Ibidem.

construit anatomic, este încovoiat, dar artistul se ferește de a-l patetiza, așa cum fac mai ales goticii“[1].

Tabloul votiv, vizibil refăcut, reprezintă pe Ștefan cel Mare însoțit de doamna Maria Voichița și de fiii Bogdan, Ștefan și Petru Rareș. Realizat în primul sfert al veacului al XVI-lea, ansamblul pictural de la biserica Sf. Nicolae din Dorohoi face legătura între epoca lui Ștefan cel Mare și aceea a lui Petru Rareș. Ea constituie o prelungire firească a celei dintîi, dar conține și germenii stilului care va ajunge la apogeu cîteva decenii mai tîrziu.

Fațadele sînt decorate cu trei brîie de cărămizi aparente smălțuite (galben-ocru, verde închis, albastru închis), deasupra cărora se găsesc două șiruri de ocnițe mari și mici. (Ca de obicei, două ocnițe din șirul des sus corespund uneia din celălalt șir). Sub streașină sînt trei rînduri de discuri smălțuite. Absidele au firide alungite. Ocnițele de deasupra lor nu cad pe arcade, ci pe spațiile dintre ele.

Biserica episcopală Sf. Petru și Pavel din Huși

Zidită în 1495. Dărîmată și refăcută de Matei Ghica în 1756. Alte refaceri radicale în 1793 și 1910. Pisania, așezată deasupra ușii de intrare, zice: „Binecinstitorul și de Hristos iubitorul, Io Ștefan voevod, din mila lui Dumnezeu domn al țării Moldovei, fiul lui Bogdan voevod, a început a zidi acest hram întru numele sfinților slăviților și de toată lauda apostoli fruntași, Petru și Pavel, care este în Huși pe Drăslivțe; și s-a sfîrșit în anul 7003 (1495), iar al domniei sale anul 39 curgător, luna noiembrie 30“. Biserică de plan tniconic. Absida altarului, — poligonală în exterior —, are 7 laturi, iar cele laterale cîte 5.

După refacerile și transformările suferite, e cu neputință de spus ce s-a mai păstrat din biserica veche. Se presupune, totuși, că fundațiile sînt cele inițiale.

Biserica Sf. Nicolae Popăuți

(Botoșani)

Înălțată în 1496. Face parte din grupul de biserici orășenești. Pisania, așezată pe zidul dinspre sud, glăsuiește: „Io Ștefan voevod, din mila lui Dumnezeu domn al țării Moldovei, fiul lui

[1] Ibidem.

Bogdan voevod, a zidit acest hram întru numele celui între sfinți părintele nostru arhierarhul și făcătorul de minuni Nicolae, în anul 7004 (1496), iar al domniei sale anul al 40-lea curgător, luna septembrie 30".

Biserică pe plan triconic, cu turlă pe naos. Se compune din: altar, naos și pronaos. Peretele care despărțea ultimele două încăperi a fost scos și odată cu el tabloul votiv. Absida altarului e acoperită cu o boltă în sfert de sferă, naosul în stilul moldovenesc obișnuit, iar pronaosul cu o calotă sferică. Bolta naosului e împodobită cu nervuri gotice[1]. Zidurile sînt din piatră brută, iar colțurile și contraforturile din piatră de talie. Ușa de intrare și ferestrele absidelor sînt în arc frînt.

Turla: înaltă și sveltă; așezată pe două baze stelate cu cîte 8 vîrfuri fiecare; 4 ferestre dreptunghiulare și 4 contraforturi mici; decorată cu 12 firide alungite, două șiruri de ocnițe sub streașină și discuri smălțuite deasupra acestora.

Pictura interioară, repetă, în linii generale, „dispoziția iconografică și decorativă, precum și frizele de medalioane de la Sf. Gheorghe din Hîrlău"[2]. Picturile au suferit numeroase restaurări. De aici și interesul artistic scăzut. Fragmentele din pictura inițială sînt foarte rare. Așa de pildă „capetele lui Isus și al îngerului din altar, din glaful de pe latura de nord a ferestrei, făcînd parte din scena Împărtășaniei. Fondul oliv tradițional al picturii bizantine apare aici încă limpede și oferă un termen de comparație folositor în raport cu celelalte figuri, a căror carnație e executată pe fonduri brun-palide"[3]. În rest figurile sînt inexpresive, trădînd o mînă neexersată.

Fațada este tăiată de trei brîie de cărămizi smălțuite. În partea superioară se găsesc două rînduri de ocnițe și trei de discuri smălțuite policrom. Firidele alungite ale absidelor se încheie, spre deosebire de cele de la alte biserici, prin cîte două arcade. „Un mic arc deasupra arcaturilor unește cheile lor"[4].

Clopotnița din apropierea bisericii a fost construită tot de Ștefan cel Mare. Zidurile ei sînt din piatră brută, iar colțurile și chenarele ușilor și ferestrelor din piatră cioplită. Are trei încăperi suprapuse: cea de la parter de formă pătrată, cea de la etajul I octogonală, iar ultima, în care se găsesc clopotele, de formă pătrată. Aceasta din urmă are patru ferestre în arc frînt.

Clopotnița de la Popăuți este cea mai veche din Moldova.

---

[1] G. Balș, *op. cit.*, p. 43.
[2] Virgil Vătășianu, *op. cit.*, p. 818.
[3] Virgil Vătășianu, *op. cit.*, p. 819.
[4] G. Balș, *op. cit.*, p. 46.

Biserica Sf. Mihail din Războieni

(Județul Neamț)

În 1476 are loc lupta de la Războieni (Valea Albă), în care 10.000 de moldoveni înfruntă oastea turcească, mult mai bine înarmată și de aproape zece ori mai numeroasă. Și „au rămas izbînda la turci — notează suspinînd Grigore Ureche. Și atîta de ai noștri au perit, cît au înălbit poiana de trupurile de a celor periți, pănă au fostu războiul. Și mulți din boierii cei mari au picatu și vitejii cei buni au peritu și fu scîrbă (supărare, n.n.) mare a toată țara și tuturor domnilor și crailor de prinprejur, daca auziră că au căzut moldovenii suptu mîna păgînilor"[1]. Două decenii mai tîrziu, Ștefan cel Mare înalță chiar pe locul bătăliei biserica Sf. Mihail care „trăiește și astăzi întru pomenirea sufletelor"[2].

Pisania — o adevărată pagină de cronică săpată în piatră — așezată pe zidul dinspre sud al bisericii, povestește: „În zilele binecinstitorului și de Hristos iubitorul domn, Io Ștefan voevod, din mila lui Dumnezeu domn al țării Moldovei, fiul lui Bogdan voevod, în anul 6984 (1476), iar al domniei sale anul 20 curgător, s-a ridicat puternicul Mahmet, împăratul turcesc, cu toate puterile sale răsăritene; și încă și Basarab voevod poreclit Laiotă, a venit cu el, cu toată țara sa băsărăbească. Și au venit să prade și să ia țara Moldovei; și au ajuns pînă aici, la locul numit Pîrîul Alb. Și noi, Ștefan voevod și cu fiul nostru Alexandru, am ieșit înaintea lor aici și am făcut mare război cu ei, în luna iulie, 26; și cu voia lui Dumnezeu au fost înfrînți creștinii de păgîni. Și au căzut acolo mulțime mare de ostași ai Moldovei. Tot atunci și tătarii au lovit țara Moldovei din acea parte.

Drept aceea, a binevoit Io Ștefan voevod cu a sa bunăvoință și a zidit acest hram întru numele arhistrategului Mihail și întru rugă sieși și doamnei sale Maria și fiilor săi Alexandru și Bogdan și pentru amintirea și pomenirea tuturor drept credincioșilor care s-au prăpădit aici. În anul 7004 (1496), iar al domniei sale anul 40 curgător, luna noiembrie 18".

Intrarea în incintă se face pe sub turnul clopotniță construit mai tîrziu.

Biserica are planul dreptunghiular-navă și se compune din: altar, naos și pronaos.

Sistemul de boltire este similar cu cel de la Borzești și Piatra Neamț, „cu care pare a forma un grup mai deosebit"[3]. Pronaosul

---

1 Grigore Ureche, *op. cit.*, p. 73.
2 Ibidem.
3 G. Balș, *op. cit.*, p. 77.

este despărţit de naos printr-un perete în care s-a tăiat o uşă al cărei chenar este împodobit cu baghete încrucişate.

Absida altarului e decorată cu firide alungite. Ferestrele: mici şi cu chenare cu baghete la altar şi naos, mai mari şi în arc frînt la pronaos. Tot în arc frînt este şi uşa de intrare. „Toate sculpturile sînt lipsite de fineţe“[1]. Cele două turle au fost adăugate în secolul al XIX-lea.

Pictura interioară este de dată recentă şi nu prezintă un interes artistic deosebit.

Faţadele sînt tencuite. Două rînduri de ocniţe (mari şi mici) aşezate sub streaşină, înconjoară clădirea. Sub stratul de tencuială s-au descoperit cărămizi aparente şi discuri smălţuite cu bumbi: decoraţia iniţială a bisericii.

Biserica Domnească din Cotnari

(Judeţul Iaşi)

Este cea mai simplă dintre bisericile lui Ştefan cel Mare. Pisania lipseşte. Există însă temeiuri să se creadă că a fost construită în 1496.

Are plan dreptunghiular-navă, fără turlă. Împărţirea e cea tradiţională: altar, naos şi pronaos. Peretele care delimita ultimele două încăperi a fost înlocuit cu o arcadă largă.

Absida altarului e acoperită cu o semicalotă, iar naosul şi pronaosul cu cîte o calotă sferică. Cea de la naos e mai mică. Ferestrele — 2 la naos, 2 la pronaos şi una în axul absidei altarului — au dimensiuni reduse şi sînt evazate în interior. Chenarele uşilor şi ferestrelor, împodobite cu muluri, sînt caracteristice secolului al XVII-lea.

Biserica nu e zugrăvită în interior. Faţadele sînt tencuite şi văruite. Decoraţia exterioară lipseşte cu desăvîrşire.

Biserica Sf. Mihail şi Gavril din Scînteia

(Judeţul Iaşi)

Zidită aproximativ în aceeaşi perioadă cu biserica din Cotnari. Este la fel de simplă ca şi aceasta. O inscripţie aflată în interior ne informează că: „Acest sfînt locaş cu hramul sfinţilor mari voevozi Mihail şi Gavril, din temelie ridicat înteiul de fericitul întru pomenire Ştefan voevod cel Mare şi apoi de Duca voevod înfrumuseţat, iar acum în zilele de pre înălţatu Domn Mihail Grigorie Sturdza voevod din nou întocmit şi s-au împodobit din

[1] Virgil Vătăşianu, *op. cit.*, p. 683.

porunca prea fericitului patriarh al Ierusalimului Chirie Chirio Chiri... la anul 1846, noiembrie 13".

Din clădirea inițială s-au păstrat pînă astăzi doar fundațiile și unele fragmente din ziduri. E construită în plan dreptunghiular-mixt și se compune din: altar, naos, pronaos și pridvor adăugat mai tîrziu. Deasupra pridvorului se află o turlă joasă, cu o singură încăpere. Naosul este despărțit de pronaos prin obișnuitul perete în care s-a tăiat o ușă cu „chenar dreptunghiular în exterior, în segment de cerc înăuntru, cu baghete încrucișate și îndoite în arc de cerc la unghiurile superioare"[1]. Încăperile naosului și pronaosului sînt acoperite cu calote sferice.

În exterior, în dreptul absidelor laterale, săpate în grosimea zidurilor, pereții se sprijină pe două contraforturi dreptunghiulare. O soluție oarecum asemănătoare a fost întrebuințată și la biserica Albă din Baia.

Toate cele cinci ferestre — 2 la naos, 2 la pronaos și una în axul absidei altarului — sînt fără chenare.

Pictura interioară datează din secolul al XX-lea și nu prezintă valoare artistică.

Fațada este tencuită în întregime.

Biserica din Tazlău

(Județul Neamț)

Este așezată la poalele Măgurii Tazlăului. Intrarea în incintă se face pe sub turnul-clopotniță atribuit lui Petru Rareș. Fostă biserică de mănăstire. Astăzi funcționează ca biserică parohială.

Zidită între 4 iulie 1496—8 noiembrie 1497. Ruinată și refăcută în dese rînduri. În 1711, Nicolae Mavrocordat o închină Muntelui Sinai.

Biserică de plan triconic, cu turlă pe naos. Ulterior (după unii în vremea lui Alexandru Lăpușneanu) i s-a adăugat un pridvor închis. Tot atunci a fost desființat și peretele care despărțea naosul de pronaos.

Absida altarului este boltită în sfert de sferă, iar naosul în stilul clasic moldovenesc. Pronaosul, de formă dreptunghiulară, este supralărgit — particularitate întîlnită doar la bisericile orășenești[2] și acoperit cu o calotă sferică.

Ușa de intrare în pridvor — fostă în peretele care delimita naosul de pronaos — are chenarul „dreptunghiular, gotic, format din baghete încrucișate la colțurile superioare și cu ramuri

---

[1] G. Balș, *op. cit.*, p. 141.
[2] G. Balș, *op. cit.*, p. 74.

rotunjite"[1]. Uşa prin care se pătrunde în pronaos a fost executată de meşterul Cozma la 1596. E în arc frînt şi frumos împodobită cu flori sculptate în plăci de tisă.

Ferestrele, atît cele ale bisericii, cît şi cele de la turlă, au chenarele interioare „în arc de cerc foarte uşor frînt la cheie şi muluri gotice încrucişate la colţuri"[2].

Pictura interioară datează din 1895. Nu prezintă valoare artistică.

Turla — poligonală, cu 12 laturi şi 4 ferestre dreptunghiulare — este aşezată pe două baze: cea de jos octogonală, cealaltă stelată cu 8 vîrfuri. Ambele baze sînt decorate cu ocniţe.

Faţadele sînt tencuite în întregime. Absidele au firide alungite. Deasupra firidelor se află un rînd de ocniţe, iar în restul faţadei două rînduri.

În colţul nord-estic al curţii există un turn construit în secolul al XIX-lea. Zidurile de incintă s-au ruinat.

Biserica Sf. Ioan din Piatra Neamţ

Construită între 1497—1498. În plan, şi chiar în detaliu, prezintă asemănări cu bisericile din Războieni şi Borzeşti. Deşi a fost refăcută în mai multe rînduri, şi-a păstrat nealterată înfăţişarea iniţială, din care cauză „a servit, la începutul secolului nostru, ca serios argument în controversa cu privire la aspectul exterior al bisericilor din vremea lui Ştefan cel Mare"[3].

Pisania, aflată în stînga uşii de intrare, zice: „Binecinstitorul şi de Hristos iubitorul, Io Ştefan voevod, din mila lui Dumnezeu domn al ţării Moldovei, fiul lui Bogdan voevod, a început a zidi şi a sfîrşit acest hram în numele Naşterii cinstitului şi slăvitului prooroc înainte mergător Ioan Botezătorul, întru rugă sieşi şi doamnei sale Maria şi preaiubitului lor fiu Bogdan; care a început a se zidi în anul 7005 (1497), iulie 15 şi s-a sfîrşit în anul 7006 (1498), iar al domniei sale anul al 40 şi doilea curgător, luna noiembrie, 11 zile".

Planul bisericii este dreptunghiular-mixt, fără turlă, iar structura cea clasică: altar, naos şi pronaos. Absidele naosului sînt săpate în grosimea zidurilor. Pentru a contracara subţierea din interior, acestea au fost îngroşate în exterior, ceea ce reprezintă o soluţie proprie bisericii din Piatra Neamţ. Peretele care despărţea naosul de pronaos a fost scos, iar ancadramentul de pia-

---

[1] *Repertoriul*... p. 146.
[2] G. Balş, *op. cit.*, p. 72; *Repertoriul*... p. 147.
[3] L. Şimanschi, *Curtea şi biserica domnească din Piatra Neamţ*, Editura Meridiane, Bucureşti, 1969, p. 14.

tră al uşii (aflată în acest perete) a fost mutat lîngă intrare.

Absida altarului — încadrată de nişele proscomidiei şi diaconiconului — are formă semicirculară în interior şi poligonală în exterior şi este acoperită cu o semicalotă. Naosul e boltit printr-o calotă sferică. Pronaosul, de formă dreptunghiulară, are două ferestre mari, în arc frînt, pe latura sudică şi e acoperit cu două calote sferice. Ferestrele naosului şi altarului sînt mici şi au chenare dreptunghiulare, cu baghete încrucişate. Zidurile se sprijină, în exterior, pe contraforturi puternice, de piatră, dispuse astfel: 2 în colţurile de vest ale pronaosului, cîte două la naos şi unul mic în axa absidei altarului.

Biserica n-a fost pictată în interior.

Decoraţia exterioară este aproape în întregime cea iniţială. Ea s-a păstrat atît de bine, „încît nici discurile cele luminoase nu s-au clintit din locurile lor“[1]. Trei brîie de cărămizi — primul sub ferestrele naosului, al doilea deasupra acestora, iar al treilea puţin mai sus de capetele contraforturilor — înconjoară biserica. Partea superioară a faţadelor este decorată, ca de obicei, cu două rînduri de ocniţe (mari şi mici), separate printr-un brîu de ceramică smălţuită. În sfîrşit, deasupra ocniţelor, sub streaşină, se găsesc două şiruri de discuri smălţuite policrom (verzi, galbene, cafenii) separate, la rîndul lor, prin linii de cărămizi aparente. Absida altarului este decorată cu obişnuitele firide alungite (nouă la număr), deasupra cărora este un singur şir de ocniţe.

În întregul ei, biserica Sf. Ioan din Piatra Neamţ reprezintă o pildă de simplitate, eleganţă, armonie şi bun gust.

Turnul-clopotniţă al bisericii Sf. Ioan din Piatra Neamţ

Se află în imediata apropiere a bisericii şi a fost construit, tot de Ştefan cel Mare, în 1499.

Pisania, aşezată pe faţada dinspre est, are următorul cuprins: „Io Ştefan voevod, din mila lui Dumnezeu domn al ţării Moldovei, fiul lui Bogdan voevod, a zidit această clopotniţă împreună cu doamna sa Maria, fiica lui Radu voevod şi cu preaiubitul fiul lor Bogdan voevod, în anul 7007 (1499), iar al domniei sale anul al 40 şi treilea curgător, octombrie 28“.

Înfăţişarea turnului este aproximativ cea iniţială. Prezintă asemănări cu turnurile-clopotniţă de la Bistriţa şi Popăuţi. Se compune din patru încăperi suprapuse. Pînă la înălţimea de 7 metri are formă pătrată (6×6 m), iar de aici în sus octogonală. Ultimul etaj a fost adăugat mai tîrziu, pentru paza aşezării. Încă-

---

[1] N. Iorga, *op. cit.*, p. 107.

perea de la parter e boltită cilindric și nu comunică cu cele de deasupra ei[1]. La primul etaj se ajunge pe o scară exterioară de fier, iar mai sus, la încăperea clopotelor, pe una interioară.

Zidurile sînt din piatră brută, „îmbrăcată cu piatră de talie la muchii și ferestre“[2]. Ușa de la parter, cea de la primul etaj (aflată la 4,50 m înălțime) și ferestrele din camera clopotelor sînt în arc frînt. Celelalte ferestre au formă dreptunghiulară și dimensiuni reduse.

Fațadele sînt decorate cu brîie de cărămizi smălțuite. Potrivit opiniei lui Virgil Vătășianu, turnul bisericii Sf. Ioan din Piatra Neamț este „opera exclusivă“ a unui pietrar provenit dintr-un șantier gotic.

Mănăstirea Neamț

Mănăstirea Neamț este cea mai veche așezare monahală din Moldova. Privită de sus, ea pare o cetate cu turle strălucitoare și ziduri de piatră sprijinite de contraforturi puternice. În mijlocul curții se află biserica — înaltă și grațioasă — iar în afara zidurilor, casele călugărilor, mărunte și acoperite de o vegetație abundentă. Întreaga așezare plutește în matca ei învăluită în aburul legendei, traversează amiaza amintindu-și întîmplări trecute și proiectează pe crestele munților lumina calmă a altui veac. Ca într-o răscruce a istoriei, aici se întîlnesc și țin sfat de taină, la ceas de vecernie, umbrele marilor voievozi ai Moldovei: Petru I Mușat, Alexandru cel Bun și Ștefan cel Mare. În asemenea clipe pămîntul se luminează pe dedesubt, iar clopotele mănăstirii vibrează stins, ca la atingerea unei amintiri.

Biserica

Tradiția spune că pe la mijlocul veacului al XIV-lea, călugării pribegi Sofronie, Pimen și Siluan, discipoli ai lui Nicodim — întemeietorul vieții mănăstirești în Țara Românească — au construit la Neamț un schit de lemn, pe care l-au numit Biserica Albă. Către sfîrșitul aceluiași secol, Petru I Mușat a înălțat în locul schitului de lemn al călugărilor dunăreni o biserică nouă, de piatră. Evlavios și mai ales, doritor să-și facă din biserică un aliat în cîrmuirea țării, el dăruiește noii ctitorii, pentru veșnică stăpînire, sate bogate, moșii întinse, iazuri cu pește și odăjdii țesute în aur și argint. Cîțiva ani mai tîrziu, Alexandru cel Bun

[1] *Repertoriul*... p. 166.
[2] Virgil Vătășianu, *op. cit.*, p. 686.

pune sub stăpînirea mănăstirii alte sate și alte moșii și zidește din temelie turnul-clopotniță care se păstrează și acum. În 1497, Ștefan cel Mare și doamna sa Maria Voichița înalță, alături de ruinele bisericii lui Petru I Mușat, o zidire puternică pe care nici pînă astăzi timpul n-a clătinat-o. Aceasta este cea mai spațioasă și mai impunătoare dintre toate construcțiile religioase ale lui Ștefan cel Mare. Pisania, încadrată de un frumos chenar cu semipalmete și așezată pe latura sudică, deasupra intrării, glăsuiește: „Doamne Hristoase, primește hramul acesta, pe care l-am zidit cu ajutorul tău, întru slava și cinstea sfintei și slăvitei tale Înălțări de la pămînt la cer; și tu, stăpîne, acoperă-ne cu mila ta de acum și pînă în veac. Io Ștefan voevod a binevoit a începe și a zidi acest hram întru rugă sieși și doamnei sale Maria și fiului lor Bogdan și celorlalți copii ai lor; și a sfîrșit-o în anul 7005 (1497), iar al domniei sale anul al 40 și unulea curgător, luna noiembrie 14".

În aceeași perioadă, la Florența, Perugia, Milano și Veneția, Renașterea spărgea definitiv canoanele artei bizantine. Filipo Brunelleschi construia cupola bisericii Santa Maria del Fiore și Palatul Pitti, Benedetto de Majano înălța palatul Strozzi, iar Michelozzo Michelozzi își uimea contemporanii făurind în piatră copleșitorul palat Medici (devenit ulterior palatul Ricardi). Sînt construcții care și astăzi impresionează pe specialiști, ca și pe trecătorii neavizați, prin dimensiunile neobișnuite, prin îndrăzneala soluțiilor arhitectonice utilizate și prin echilibrul și armonia liniilor. Acolo însă nu năvăleau tătarii și nici turcii nu pîrjoleau țara de la un capăt la altul. Se putea visa și se putea construi pe îndelete. Domnitorii noștri n-au avut nici răgazul și nici banii trebuitori unor asemenea construcții. Între două războaie ei ridicau biserici pentru pomenirea celor căzuți sub sabie străină și cetăți pentru apărarea celor rămași în viață. Ctitoriile lor sînt, fără îndoială, mai puțin monumentale și mai puțin spectaculoase, din punct de vedere arhitectonic, decît cele ale italienilor, dar pentru noi ele reprezintă puncte de sprijin fundamentale și locuri sacre în fața cărora fruntea se închină cu venerație.

Biserica mănăstirii Neamț este ultima construită de Ștefan cel Mare în plan triconic (cele cîteva pe care le va mai ridica, pînă la sfîrșitul domniei, aparțin tipului dreptunghiular-mixt[1]), are turlă pe naos și se compune din: altar, naos, gropniță, pronaos și pridvor. S-a crezut mult timp că pridvorul a fost adăugat de Alexandru Lăpușneanu. Cercetări relativ recente au stabilit însă că el datează din 1497, ca și biserica, ceea ce înseamnă că „tipul complet" de biserică moldovenească „a fost creat în

[1] Virgil Vătășianu, *op. cit.*, p. 674.

întregime, încă din ultimii ani ai domniei lui Ştefan cel Mare"[1] şi nu în vremea lui Petru Rareş.

Naosul, gropniţa şi pridvorul sînt acoperite cu cîte o calotă sferică, aşezată pe arcuri piezişe şi pandantivi, iar pronaosul cu două calote sferice sprijinite pe un arc dublou median. Peretele care delimita gropniţa de naos a fost dărîmat. Odată cu el s-a distrus şi tabloul votiv. Absida altarului are formă semicirculară în interior şi poligonală în exterior şi este încadrată de nişele proscomidiei şi diaconiconului.

Pe faţada sudică, alipită de diaconicon, se găseşte vesmîntăria, construită de Iliaş (1546—1551), fiul lui Petru Rareş. Zidurile bisericii se sprijină în exterior pe contraforturi zvelte.

Ferestrele au, toate, formă ogivală şi, cu excepţia celor de la gropniţă, sînt îngrijit lucrate (ancadramente profilate şi timpane de piatră ajurată). Cele de la pridvor şi pronaos au mărimea iniţială. Celelalte au fost lărgite în secolul al XIX-lea. Uşa din peretele care separă pronaosul de gropniţă — deosebit de frumoasă şi impunătoare — are formă dreptunghiulară şi ancadrament de piatră cu baghete încrucişate şi muluri gotice. Uşa de intrare în pronaos — de mari dimensiuni — are rama dreptunghiulară încadrată de două chenare: primul ogival, cu muluri şi evazat în exterior, iar al doilea dreptunghiular şi mult mai larg. Cele două uşi ale pridvorului sînt în arc frînt şi foarte simple.

Catapeteasma — de lemn şi lucrată în stil baroc — datează din secolul al XIX-lea. Turla, circulară în interior şi octogonală în exterior este aşezată pe două baze: prima octogonală, cealaltă stelată, cu 8 vîrfuri; ambele sînt decorate cu ocniţe, tamburul are firide alungite, 4 ferestre, 4 contraforturi mici şi discuri smălţuite sub streaşină.

Pictura din altar, naos şi gropniţă a fost executată în vremea lui Ştefan cel Mare, iar cea din pronaos şi pridvor în timpul lui Petru Rareş. A fost refăcută, culoare peste culoare, între anii 1829—1830, de meşterii suceveni Vasilache Chiţăscul şi Vasile Eliman. O nouă refacere are loc după incendiul din 1862. Aceste refaceri i-au diminuat considerabil valoarea. Programul iconografic este cel ştiut. Demnă de interes este, în special, pictura din naos, care a fost spălată şi retuşată fără excese.

Ornamentaţia faţadelor seamănă cu aceea de la biserica Sf. Ioan din Piatra Neamţ: brîuri de cărămidă aparentă, discuri smălţuite, firide alungite la abside (7 la altar, cîte 5 la cele laterale) şi două rînduri de ocniţe care înconjoară biserica sub streaşină. Există totuşi, şi două elemente inedite în practica

[1] G. Balş, *Bisericile moldoveneşti din veacul al XVI-lea*, B.C.M.I., Bucureşti, 1928, p. 152.

decorării exterioarelor: a) Fiecărei firide îi corespund cîte două ocnițe din primul șir, iar fiecărei ocnițe din acest șir îi corespund cîte două în șirul de deasupra. b) Discurile smălțuite nu sînt decorate, ca la alte biserici, cu figuri, ci cu semipalmete, ceea ce reprezintă adaptarea unuia din „motivele preferate pe plăcile de paviment sau de plastica funerară"[1]. În 11 ocnițe mari și 17 ocnițe mici, de pe fațada sudică, se mai văd încă figuri de îngeri, profeți, apostoli. De aici concluzia că biserica a fost zugrăvită și în exterior. Ideea este întărită de o informație primită de la călugărul rus Partenie, care a călătorit, între 1837—1840, prin Moldova. Despre mănăstirea Neamț acesta scria: „Biserica mare este frumos împodobită și toată zugrăvită cu icoane în stil grecesc și pe dinăuntru și pe dinafară"[2]. Pictura exterioară a fost executată, probabil, în vremea lui Petru Rareș. El a făcut aceasta la biserici mai puțin importante. De ce n-ar fi făcut-o și la Neamț? Deteriorîndu-se, pictura a fost acoperită, la o dată necunoscută, cu un strat de tencuială. Între anii 1928—1939, cînd au loc aici noi lucrări de restaurare, tencuiala a fost înlăturată, eliberîndu-se, astfel, decorația originală.

În gropniță au fost înmormîntați Ștefan al II-lea — fiul lui Alexandru cel Bun și Paisie Velicicovschi, stareț de Neamț, iar în pridvor mitropolitul Calinic Miclescu, pîrcălabul de Neamț — Micotă, precum și cîțiva boieri și episcopi din secolele XVII—XVIII.

Veacuri de-a rîndul, mănăstirea Neamț a fost cel mai important și mai activ centru cărturăresc și artistic din Moldova. Aici și-a desfășurat activitatea vestitul Gavril Uric, întemeietor al unei puternice școli de caligrafi și miniaturiști. Tetraevanghelul copiat și împodobit de el, în 1429, se păstrează astăzi în Biblioteca Bodleiană din Oxford (Anglia). Tot opere ale lui sînt: o culegere din cuvîntările lui Grigorie Bogoslovul (1426); un tetraevanghel (1436); un sbornic cu extrase din învățăturile părinților bisericii (1437); Viața Sf. Ioan Climax — „cartea preferată a călugărimii"[3] (1446); o culegere din cuvîntările Sf. Ioan Gură de Aur (1447); un minei (1447).

La școala lui Gavril Uric s-a format nu mai puțin vestitul caligraf și miniaturist Nicodim, care a lucrat pentru mănăstirea Humor, în anul 1473, tetraevanghelul „atît de artistic împodobit cu miniaturile evangheliștilor și cu portretul lui Ștefan cel

---

[1] Virgil Vătășianu, *op. cit.*, p. 730.

[2] Gh. Bezviconi, *Călători ruși în Moldova și Muntenia*, București, 1947, p. 347.

[3] Ștefan Balș—Corina Nicolescu, *Mănăstirea Neamț*, Editura Tehnică, București, 1958, p. 25.

Mare"[1] şi diaconul Teodor Mărăşescul. Din porunca lui Ştefan cel Mare, acesta a scris în 1493 o evanghelie, iar în 1498 un tetraevanghel, pe care domnitorul l-a dăruit mănăstirii Moldoviţa. Tot la Neamţ au fost lucrate şi primele cărţi cu care Ştefan cel Mare a înzestrat mănăstirea Putna. Dar, aici nu s-au scris doar cărţi bisericeşti, ci şi laice, cum ar fi, de pildă, Pravila lui Mihail Vlastaris — o antologie de texte juridice — operă a monahului Ghervasie (1474), precum şi Cronica Moldovei, întocmită de Macarie din porunca lui Petru Rareş, pentru anii 1504—1551 şi continuată de Eftimie, din porunca lui Alexandru Lăpuşneanu.

Îndelunga şi complexa activitate cărturărească desfăşurată aici, au făcut din mănăstirea Neamţ o adevărată vatră de cultură românească. Ea a avut o considerabilă influenţă asupra celorlalte centre culturale, care existau la Putna, Humor, Voroneţ.

Biblioteca

Primele date referitoare la vechimea bibliotecii de la mănăstirea Neamţ le aflăm într-un hrisov domnesc redactat la curtea lui Alexandru cel Bun în anul 1407. Hrisovul arată că la acea dată mănăstirea avea în stăpînire două sate, mori, două vii, odăjdii de cult şi *cărţi*. În temeiul acestui hrisov se poate afirma că aceasta este cea mai veche bibliotecă din ţară. N-ar fi exclus ca unele dintre cărţile la care se referă documentul să fi fost aduse de la Bizanţ, prin grija lui Alexandru cel Bun. De-a lungul anilor, biblioteca a fost îmbogăţită cu numeroase cărţi de cult bisericesc, dar şi cu lucrări de istorie, de filozofie şi literatură. Astăzi ea posedă peste 12.000 volume, din care 549 sînt manuscrise din secolele XVI—XVII şi de mai tîrziu: 216 româneşti, 294 slavone şi 39 greceşti[2]. Peste filele lor îngălbenite de vreme au trecut privirile cercetătoare ale marilor noştri scriitori Mihail Sadoveanu, Gala Galaction, George Călinescu. Cele mai multe dintre tipăriturile aflate în bibliotecă sînt rarităţi sau unicate şi au prin aceasta o deosebită valoare bibliofilă. Între acestea: „Cheia înţeleptului" (Cazanie) a lui Varlaam — 1678; „Viaţa şi petrecerea sfinţilor" a lui Dosoftei — 1682; „Gîlceava înţeleptului cu lumea" a lui Dimitrie Cantemir, cu text greco-român; „Biblia de la Bucureşti" a lui Radu şi Şerban Greceanu — 1688; „Vieţile sfinţilor" — 12 volume lucrate în tipografia de la Neamţ; „Descrierea Moldovei" a lui Dimitrie

---

[1] Ibidem.

[2] Constantin Prisnea, *Mănăstirea Neamţ*, Editura Meridiane, Bucureşti, 1964, p. 28.

Cantemir, imprimată pentru prima oară în românește la Neamț — 1825 și multe altele.

Fiecare dintre aceste cărți reprezintă o epocă, o dată importantă în evoluția culturii noastre. În momentul de față nu există în țară altă mănăstire care să posede o bibliotecă de mărimea și valoarea celei de la Neamț.

Muzeul

Adăpostește numeroase obiecte rare, de o mare valoare artistică și documentară, între care: catapeteasma de la biserica din satul Vînători, „pe care unii cercetători o atribuie lui Ștefan cel Mare"[1] și despre care se crede că ar fi aparținut bisericii din Cetatea Neamț; cîteva icoane pictate de Nicolae Grigorescu; tiparnițele din lemn și din fontă folosite „în tipografia veche a mănăstirii"[2], precum și legături de cărți din argint aurit, broderii, obiecte de cult și sculpturi în lemn, toate executate cu o artă desăvîrșită.

Turnul-clopotniță

Partea inferioară, cu gangul de intrare dinspre incintă și primul etaj, datează din vremea lui Alexandru cel Bun. În secolul al XIX-lea a fost prelungit spre exterior și i s-au adăugat încă trei încăperi suprapuse în care s-a amenajat un paraclis și s-au așezat clopotele. Porțiunea mai veche a gangului a fost pictată în vremea lui Ștefan cel Mare. Frescele păstrate aici au o deosebită semnificație artistică și istorică. Ele sînt lucrate cu un impresionant simț al culorii și al liniei și par, la prima vedere, o ilustrare fidelă a romanului „Varlaam și Ioasaf", foarte răspîndit în literatura medievală. Anumite detalii de gestică și costumație ne conduc însă la concluzia că pictorul l-a introdus între personaje și pe Ștefan cel Mare. Revelatoare este, în acest sens, în special scena în care tînărul Ioasaf ține în mîini chivotul bisericii de la Neamț. Să ne amintim că în toate tablourile votive păstrate din veac domnitorii își țin ctitoriile în palme ca pe niște daruri pe care le oferă posterității. Cine poate fi, deci, acest enigmatic Ioasaf dacă nu ctitorul însuși? Tot aici sînt zugrăvite și scene din Vechiul Testament, figuri de sfinți și evangheliști. În timpul lucrărilor de restaurare din 1954—1961, s-a descoperit, într-o firidă de pe fațada sudică a turnului o icoană în frescă. Urmele de pictură existente de o

---

[1] Constantin Prisnea, *op. cit.*, p. 30.
[2] Ibidem.

parte și de alta a ei conduc la concluzia că fațada a fost zugrăvită parțial în veacul al XV-lea, odată cu gangul. Turnul-clopotniță de la Neamț devine astfel cel mai vechi monument pictat în exterior din Moldova.

*
* *

Celelalte construcții din incintă sau din apropierea mănăstirii au fost construite mult mai tîrziu: schitul de lemn Pocrov — 1714; bolnița cu paraclisul — 1820 (refăcută în 1835 și 1846); aghiazmatarul din fața intrării — 1836; stăreția, Paraclisul Adormirii (în colțul de nord-vest al curții), chiliile, trapeza mare, beciurile — secolul al XIX-lea; schitul Sf. Ioan Bogoslovul (din cimitirul mănăstirii) — 1835. În cripta acestui schit se găsește craniul frumoasei grecoaice Calipso, pe care marele poet rus A. S. Pușkin a cîntat-o cu aprinsă dragoste în poemul „Șalul negru". Se spune că după o existență aventuroasă, Calipso s-a retras la mănăstirea Neamț, unde a trăit pînă la capătul zilelor travestită în călugăr.

*
* *

Un drum străjuit de două șiruri de brazi înalți duce la biserica Vovidenie (1751), aflată la cîteva sute de metri de mănăstirea Neamț. În apropierea acesteia se găsește casa în care Mihail Sadoveanu a trăit vreme îndelungată și a scris unele dintre cele mai frumoase pagini ale operei sale.

Astăzi această casă adăpostește un bogat și interesant muzeu consacrat vieții și activității creatoare a marelui nostru scriitor.

Biserica din Volovăț

(Județul Suceava)

Construită de Ștefan cel Mare, între 1500—1502, în locul bisericii de lemn pe care a mutat-o la Putna. Pisania, așezată în stînga ușii de intrare, zice: „Binecinstitorul și de Hristos iubitorul, Io Ștefan voevod, din mila lui Dumnezeu domn al țării Moldovei, fiul lui Bogdan voevod, și cu doamna sa Maria, fiica lui Radu Voevod, și cu preaiubitul lor fiu Bogdan voevod, au zidit acest hram întru numele Înălțării cinstitei și de viață dătătoarei cruci; și s-a început în anul 7008 (1500) și s-a sfîrșit în anul 7010 (1502); iar al domniei sale anul 40 și șaselea curgător, luna septembrie 14".

Biserică de plan dreptunghiular-navă, fără turlă. Se compune din: altar, naos și pronaos. Absida altarului, de formă semicirculară în interior și exterior, este încadrată de nișele proscomidiei și diaconiconului și acoperită cu obișnuita semicalotă. Încăperile naosului și pronaosului sînt dreptunghiulare, au bolți semicilindrice, de factură romanică, asemănătoare celor de la Rădăuți și sînt separate de un perete în care s-a tăiat o ușă dreptunghiulară. Ferestrele pronaosului sînt în arc frînt. Cele ale naosului au fost lărgite mai tîrziu. Ușa de intrare, aflată pe latura sudică, are chenar în arc frînt, decorat cu muluri.

Interiorul nu este pictat. Zidurile sînt susținute, în exterior, de 6 contraforturi puternice, dintre care două (mai mici) se află la absida altarului. Două șiruri de ocnițe (mari și mici), așezate sub streașină, înconjoară biserica.

Biserica din Dobrovăț

(Județul Iași)

Zidită între 27 aprilie 1503 — mai 1504. A fost, deci, terminată cu două luni înaintea morții lui Ștefan cel Mare. Ca dimensiuni se situează imediat după biserica mănăstirii Neamț. În plan și elevație prezintă mari asemănări cu bisericile Arbore și Reuseni, ceea ce duce la concluzia că au fost construite de aceiași meșteri. A fost o vreme, biserică de mănăstire. Restaurată și modificată în dese rînduri. Aparține tipului dreptunghiular-mixt. Se compune din: altar, naos, gropniță și pronaos. Cele trei turle care se văd astăzi datează din secolul al XVIII-lea. Turla din mijloc nu răspunde în interior. Gropnița este separată de naos și pronaos prin pereți în care s-au tăiat uși ale căror chenare sînt îndopobite cu baghete încrucișate. Încăperile pronaosului și naosului au formă dreptunghiulară și sînt boltite la fel, amîndouă pierzîndu-și calotele „o dată cu înălțarea turlelor noi, care se sprijină prin mijlocirea vechilor arcuri piezișe moldovenești, pe cele patru arcuri mari scoase în consolă"[1]. Gropnița e acoperită cu o calotă sferică foarte mică, iar absida altarului cu o semicalotă. Ușa de intrare, aflată în peretele vestic, e în arc frînt. La fel ferestrele pronaosului. Celelalte sînt mult mai mici, au chenare cu baghete încrucișate și se termină sus cu un arc semicircular. Zidurile — din piatră brută — se sprijină, în exterior, pe contraforturi.

Pictura interioară a fost executată în vremea lui Petru Rareș. Față de programul iconografic tradițional, ea aduce cîteva elemente noi, extrem de importante, stabilite de Sorin Ulea astfel:

[1] *Repertoriul* ... p. 190.

a) Pentru prima oară este „introdus în pictura moldovenească (...) Sinaxarul, temă care se bucurase, în trecut, de multă favoare în pictura murală a țărilor balcanice“[1]. b) Tot pentru prima dată, în conca de nord a naosului este zugrăvită scena Răstignirii, iar în conca de sud Coborîrea Sf. Duh, dispoziție care „se va repeta (...) în toate ansamblurile ulterioare din vremea lui Rareș, constituind o caracteristică a epocii“[2]. c) Apariția, tot în premieră, „în registrul de jos din pronaos, printre reprezentările de sfinți în picioare, a trei mari compoziții cu caracter demonstrativ monastic: Scara lui Ioan Sinaitul, Minunea Sf. Sava de la Ierusalim și Minunea Sf. Atanasie de la Athos“[3].

Tabloul votiv ni-l prezintă pe Ștefan cel Mare împreună cu fiii săi Petru Rareș și Bogdan al III-lea. Doamna Anastasia, soția acestuia din urmă, a fost înmormîntată aici în 1513.

Fațadele bisericii sînt tencuite în întregime și decorate cu firide alungite la absida altarului și cu două șiruri de ocnițe (ca de obicei, două ocnițe din rîndul de sus pentru una din rîndul de jos) sub streașină.

Biserica din Ștefănești

(Județul Suceava)

Zidită de Ștefan cel Mare și refăcută din temelii în secolul al XVII-lea. Potrivit unei inscripții, încă păstrate, alte refaceri au avut loc la 1794 și 1828.

E construită în plan triconic, fără turlă. Se compune din: altar, naos, pronaos și pridvor adăugat în cursul lucrărilor de refacere din 1828.

Naosul e delimitat de pronaos printr-un perete de zid cu o ușă.

Cele trei abside sînt semicirculare atît în interior cît și în exterior.

Se crede că fundațiile naosului și pronaosului aparțin construcției inițiale.

Biserica din Reuseni

(Județul Suceava)

Începută de Ștefan cel Mare la 8 septembrie 1503 și terminată de fiul său Bogdan al III-lea la 18 septembrie 1504. Pisania, așezată deasupra ușii de intrare, are următorul cuprins: „În anul 7011 (1503), septembrie 8, Io Ștefan voevod, din mila lui Dumnezeu domn al țării Moldovei, a binevoit și a început să zidească acest hram întru numele tăierii cinstitului cap al cinsti-

[1] [2] [3] Sorin Ulea, în vol. *Istoria artelor plastice în România*, I, pp. 361—362.

tului și slăvitului prooroc înainte mergător, Ioan Botezătorul, pe acest loc unde a fost tăiat capul tatălui său Bogdan voevod. Și pe Ștefan voevod l-a ajuns moartea, veșnica lui pomenire: iar fiul lui, Bogdan voevod, a dus înainte ce fusese început de tatăl său și a sfîrșit hramul acesta în anul 7012 (1504), luna septembrie 18".

Biserica aparține tipului dreptunghiular-mixt, fără turlă. Împărțirea este cea tradițională: altar, naos și pronaos. Spre vest, pereții laterali se prelungesc formînd o nișă care servea drept clopotniță. O nișă asemănătoare, dar mult mai mare, vom întîlni și la biserica Arbore.

Naosul și pronaosul au formă dreptunghiulară și sînt acoperite cu cîte o calotă sferică. Ferestrele, de mici dimensiuni, au chenare dreptunghiulare cu baghete încrucișate la colțuri. La fel ușa din peretele care desparte naosul de pronaos. Ușa de intrare e în arc frînt. În interior nu se văd urme de pictură.

Fațadele sînt tencuite și văruite.

Biserica din Reuseni este ultima ctitorie a lui Ștefan cel Mare. Înaintea morții, gîndul lui s-a întors la tatăl său, în memoria căruia a înălțat-o.

IV. BISERICI ALE LUI ȘTEFAN CEL MARE ÎN TRANSILVANIA

În 1484, turcii dau o nouă și grea lovitură Moldovei răpindu-i Chilia și Cetatea Albă. Cîțiva ani mai tîrziu, Matei Corvin, care uitase înfrîngerea de la Baia, îi dăruiește lui Ștefan cel Mare, drept compensație, Cetatea de Baltă, de pe Tîrnava Mică și Cetatea Ciceu, din ținutul Someșului. Semnificația gestului trebuie căutată nu atît în generozitatea — dealtfel reală și recunoscută — a regelui Ungariei, cît în dorința lui de a întări și în acest chip tratatul de alianță ofensivă și defensivă încheiat cu Moldova, în fața pericolului otoman devenit din ce în ce mai evident.

Pe domeniile ambelor cetăți exista o densă populație românească, pentru care Ștefan cel Mare a zidit două biserici: una la Feleac și alta la Vad. Ambele se păstrează, cu refacerile și modificările inerente, pînă astăzi.

Biserica de la Feleac

Se găsește în localitatea cu același nume, la cîțiva kilometri de orașul Cluj-Napoca. Potrivit inscripției votive de pe tetraevanghelul lucrat — „din porunca preasfințitului nostru arhiepiscop chir Daniil" — probabil la Neamț sau Putna și păstrat

o vreme la Feleac, biserica a fost construită „în anul 6997 (1488), luna octombrie 25 zile", pe locul unei biserici mai vechi de lemn. Cu prilejul restaurării care a avut loc în 1925, sub auspiciile Comisiei Monumentelor Istorice, i s-a adăugat, pe latura nordică, un turn-clopotniță. Unul dintre clopotele aflate și azi aici poartă inscripția: ANO DOMINI 1680.

Biserica este construită în plan dreptunghiular-navă și se compune din: altar, naos și pronaos. Din vechea clădire se mai păstrează pereții celor două travee ale naosului (dreptunghiular), acoperit cu două bolți în cruce pe ogive, lipsite de console, dar prevăzute cu chei de boltă, altarul pentagonal, specific bisericilor gotice, portalul în arc frînt, cu chenar dreptunghiular, decorat cu baghete, soclul și fereastra circulară din axul absidei altarului[1].

Pictura interioară prezintă asemănări cu cea de la Dolheștii Mari, de unde și concluzia că a fost executată în aceeași perioadă. Mai bine păstrate sînt cîteva portrete de prooroci din naos: Aron, Eliseu, Eremia și Daniil (pe latura sudică) și Avacum, David, Ilie și Moise (pe latura dinspre nord).

Fațadele sînt tencuite.

Dintre manuscrisele pe care Ștefan cel Mare le-a dăruit bisericii din Feleac, se mai găsesc astăzi: un liturghier slavon din 1481, la Biblioteca Centrală a Universității din Cluj-Napoca și tetraevanghelul din 1488, ferecat în argint, zece ani mai tîrziu, „de Isac vistiernicul", mare boier și dregător la curtea voievodului moldovean. În biserică se păstrează cîteva icoane din secolul al XVIII-lea, în care se observă cu ușurință influențe venite din Țara Românească. Cîteva dintre aceste icoane sînt opera meșterului Nistor originar din Feleac: Deisis (1769), Maria cu pruncul în brațe (1770), Sf. Paraschiva și Adormirea Maicii Domnului. Aceasta din urmă a fost donată de pictor în 1786. Dovadă inscripția: „Această icoană au făcut Nistor Zugravu să fie pomană în viaci".

În secolele XVII—XVIII, la Feleac a funcționat un centru de copiat cărți, ceea ce ne face să conchidem că biserica a îndeplinit un important rol cultural, care țintea, în principal, propagarea limbii române.

Biserica din Vad

Întemeiată de Ștefan cel Mare, în ultimii ani ai domniei, în localitatea Vad, pe malul stîng al rîului Someș. Înaintea ei a existat aici o mănăstire construită, la 1391, de voievozii Balc

[1] Gr. Ionescu, *op. cit.*, pp. 313—314; Virgil Vătășianu, *op. cit.*, p. 567.

şi Drag — fii lui Sas, retraşi în Maramureş — şi care „aveau domenii în părţile Ciceului, Lăpuşului, Chioarului şi Rodnei“[1]. Spre sfîrşitul veacului al XV-lea devine episcopie ortodoxă, episcopii fiind hirotonisiţi la Suceava. (Depindea, deci, de mitropolia Moldovei). Ştefan cel Mare îi dăruieşte satele Vadul şi Suarăşul, iar Petru Rareş — Bogata de Sus şi Bogata de Jos. După 1623, episcopia de la Vad nu mai depinde de Moldova, deoarece exista mitropolia românească (ortodoxă) de la Alba Iulia.

Biserica este construită în plan triconic şi se compune din: altar, naos, pronaos şi pridvor închis adăugat în cursul lucrărilor de refacere din prima jumătate a secolului al XIX-lea. Tot cu acest prilej, bolţile naosului şi pronaosului au fost înlocuite cu tavane curbe de lemn. Absida altarului îşi păstrează „bolta originală — formată dintr-o serie de panouri curbe sprijinite pe o reţea de nervuri“[2].

Absidele laterale („horele navei“, cum frumos le numeşte Virgil Vătăşianu) sînt semicirculare şi „poartă semicalotele obişnuite“[3]. Uşa de intrare în pronaos e în arc frînt, cu baghete încrucişate, iar cea prin care se pătrunde din pronaos în naos are formă dreptunghiulară, cu baghete încrucişate la colţuri şi console. Pe latura sudică a pronaosului şi absidei altarului se găsesc două ferestre bipartite decorate cu muluri. Ambele sînt în arc frînt. Ferestrele de la absidele laterale au formă dreptunghiulară şi au fost lărgite mai tîrziu. Turla e de dată relativ recentă.

Urme ale vechii picturi interioare nu se văd. Faţadele sînt tencuite şi văruite.

Biserica din Vad reprezintă o sinteză armonioasă între stilul moldovenesc din vremea lui Ştefan cel Mare şi stilul transilvănean, cu preponderenţa evidentă a celui dintîi. De origine moldovenească sînt: planul, utilizarea celor două tipuri de uşi, ferestrele în arc frînt şi o parte din lucrările de pietrărie, iar de origine transilvăneană: forma poligonală a absidei altarului, bolţile gotice pe nervuri, unele profile de piatră şi, probabil, ferestrele bipartite.

Ca şi cea de la Feleac, biserica din Vad a fost un însemnat centru de cultură şi simţire românească. Edificator este, în acest sens, faptul că în secolul al XVI-lea a funcţionat aici o şcoală

---

1 Marius Porumb, *Bisericile din Feleac şi Vad*, Editura Meridiane, Bucureşti, 1968, p. 19.
2 Gr. Ionescu, *op. cit.*, p. 314.
3 Virgil Vătăşianu, *op. cit.*, p. 568.

care alături de cele din Ciceu—Poieni şi Chiuieşti, „a răspîndit primele raze de cultură în ţinutul Someşurilor“[1].

*
* *

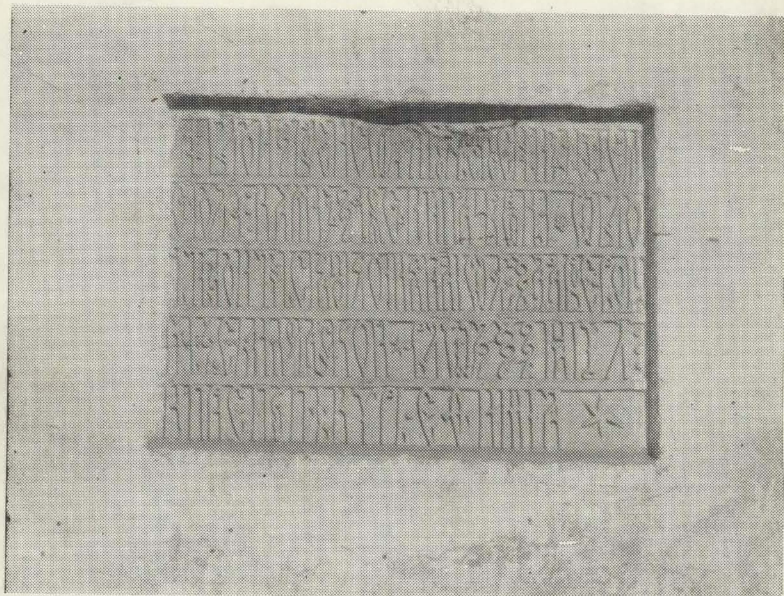
Ştefan cel Mare a mai construit, tot în Transilvania, biserici la Ciceu şi Mihăieşti. Prima s-a risipit însă cu totul, iar cealaltă a fost înlocuită cu una de factură modernă[2].

---

[1] Marius Porumb, *op. cit.*, p. 25.
[2] Virgil Vătăşianu, *op. cit.*, p. 569

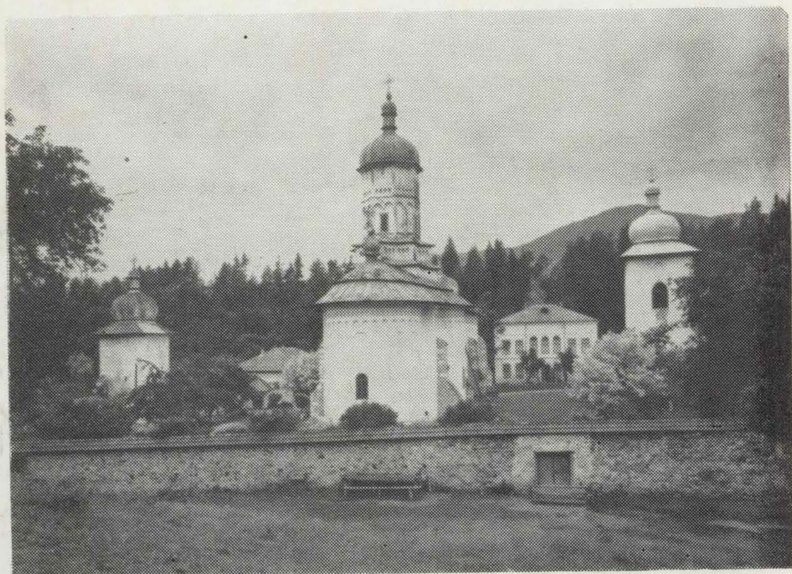
Biserica Bogdana din Rădăuţi

Biserica Bogdana. Pisania

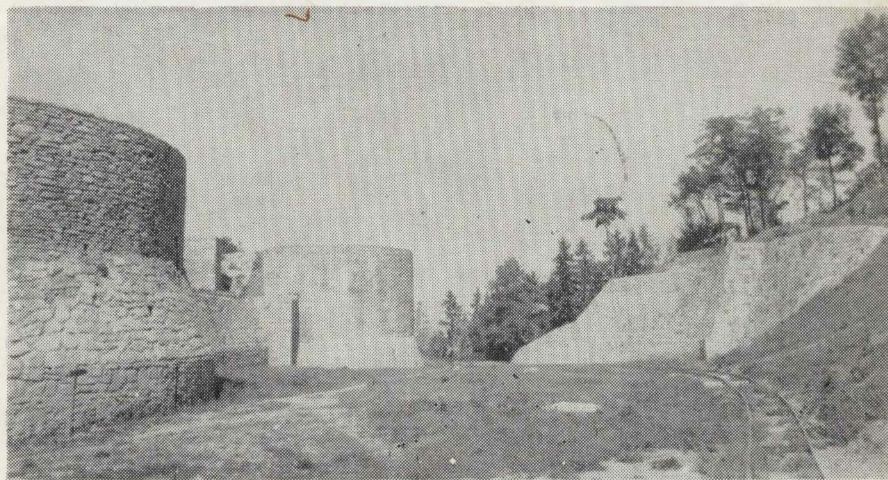
Biserica Bogdana. Lespedea de pe mormîntul lui Bogdan I

Mănăstirea Bistrița

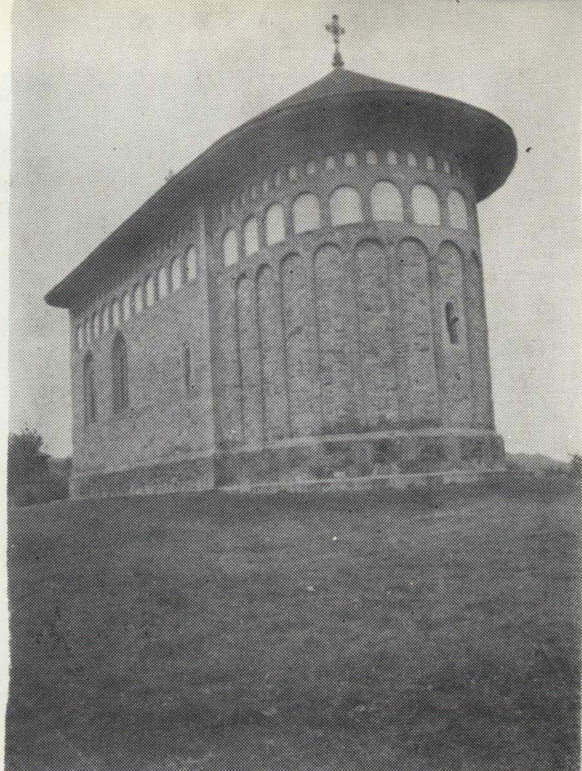
Cetatea de scaun a Sucevei

Cetatea Sucevei. Turnuri de apărare

Cetatea Sucevei. Zidurile cetății

Pisania bisericii Sf. Dumitru din Suceava

Biserica lui Ştefan cel Mare din Borzeşti

Cetatea Neamţ

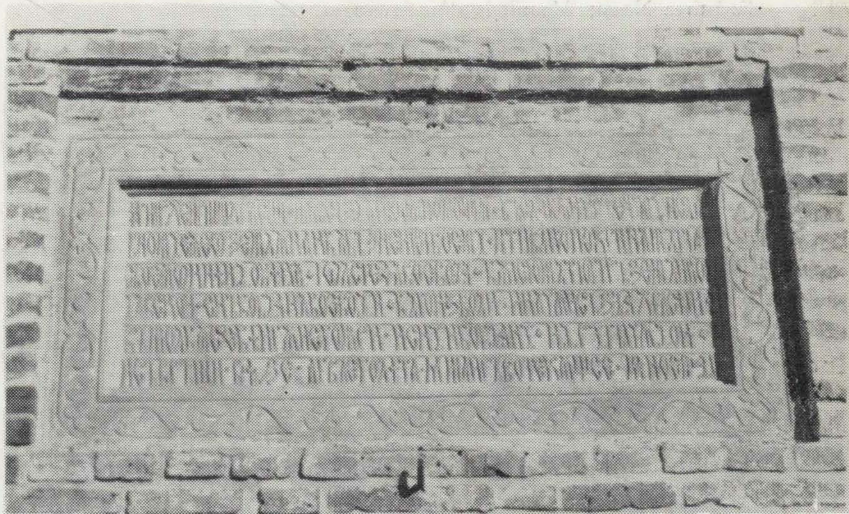
Cetatea Neamţ. Curtea interioară

Cetatea Neamţ. Turn de apărare

Mănăstirea Neamţ.

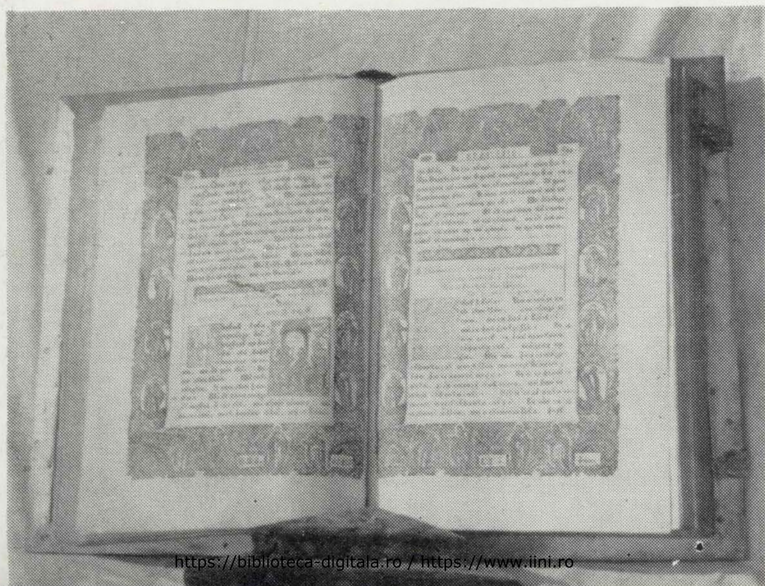
Mănăstirea Neamţ. Pisania

Mănăstirea Neamţ. Tiparniţe

Mănăstirea Neamţ. Manuscris aflat în muzeul mănăstirii

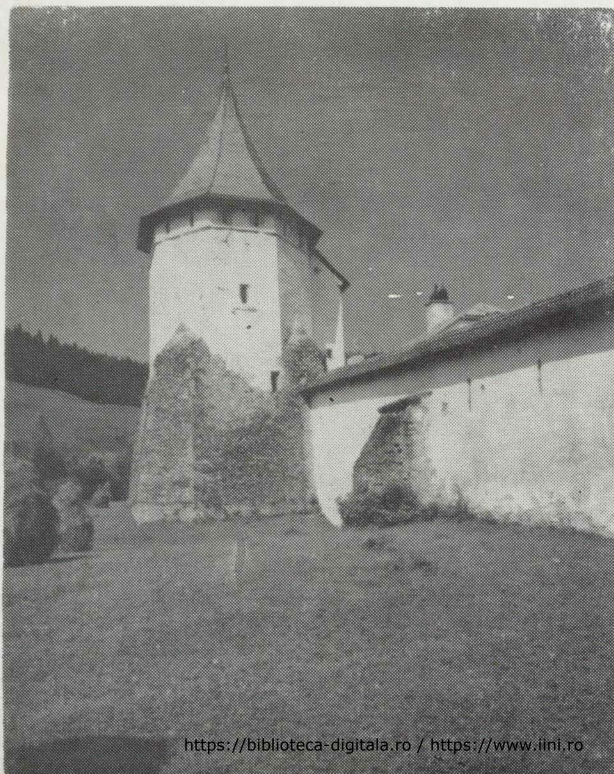
Mănăstirea Neamţ. Biblioteca

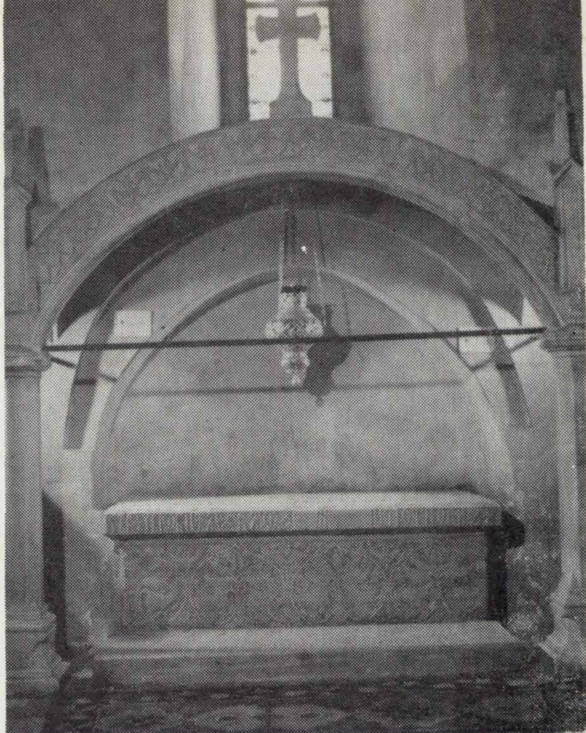
Turnul lui Ştefan şi biserica Sf. Ioan din Piatra Neamţ

Mănăstirea Putna

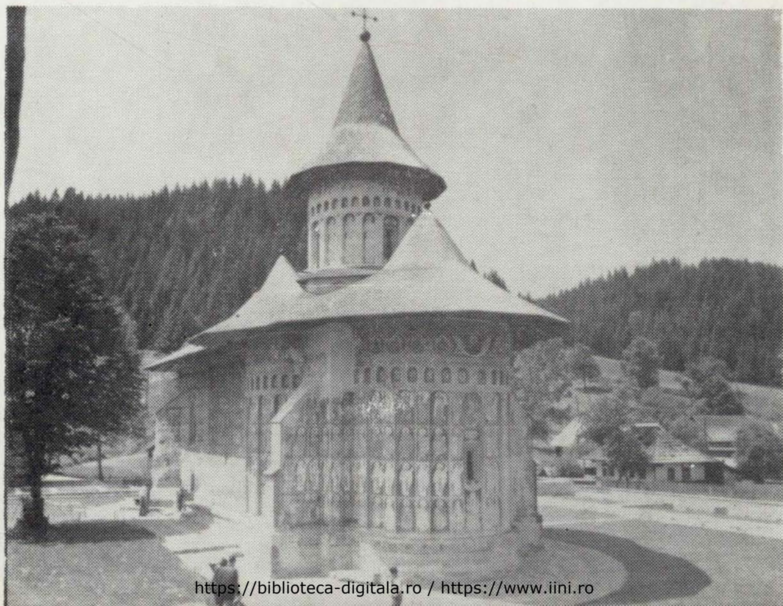
Mănăstirea Putna. Turnul tezaurului

Mănăstirea Putna. Mormîntul lui Ştefan cel Mare

Mănăstirea Voroneţ

Mănăstirea Voroneţ. Pisania

Mănăstirea Voroneţ. Tabloul votiv

Tabloul votiv detaliu. Portretul lui Ştefan cel Mare

Cetatea Albă

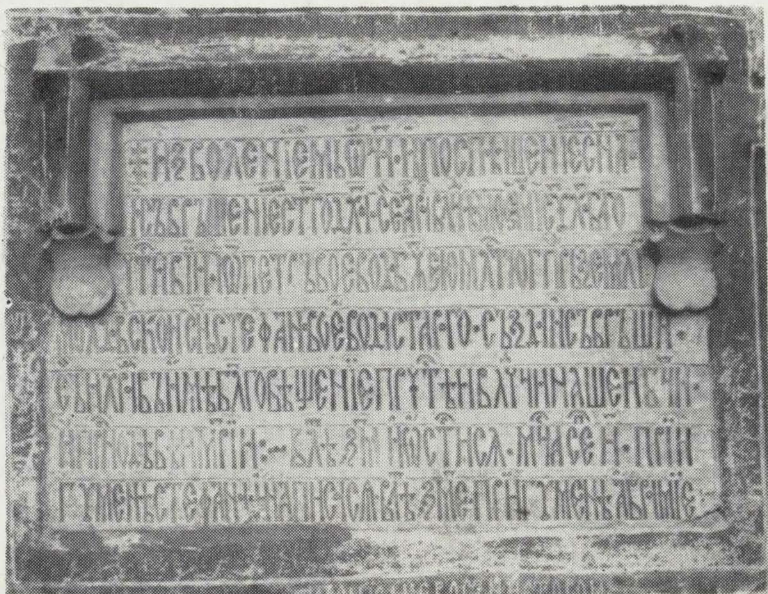
Cetatea Chilia

Podul lui Ștefan cel Mare de la Cotnari

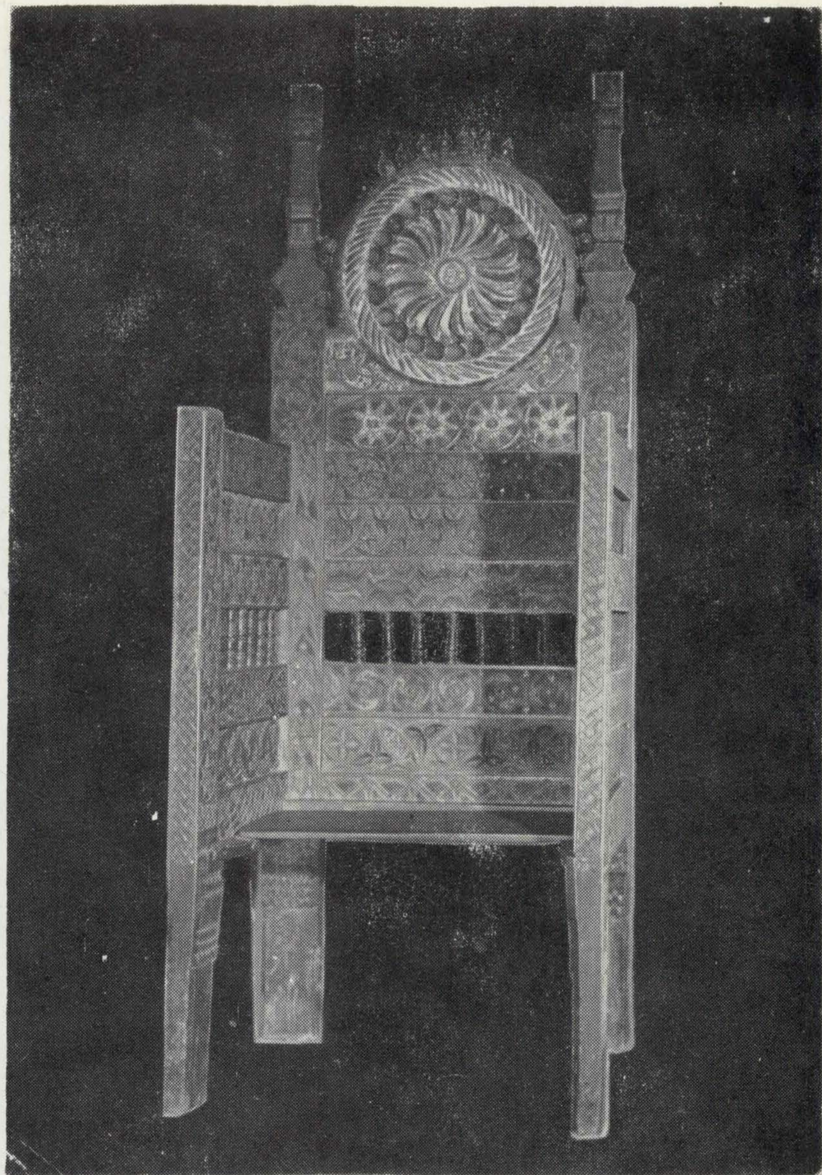
Mănăstirea Moldovița

Mănăstirea Moldovița. Pisania

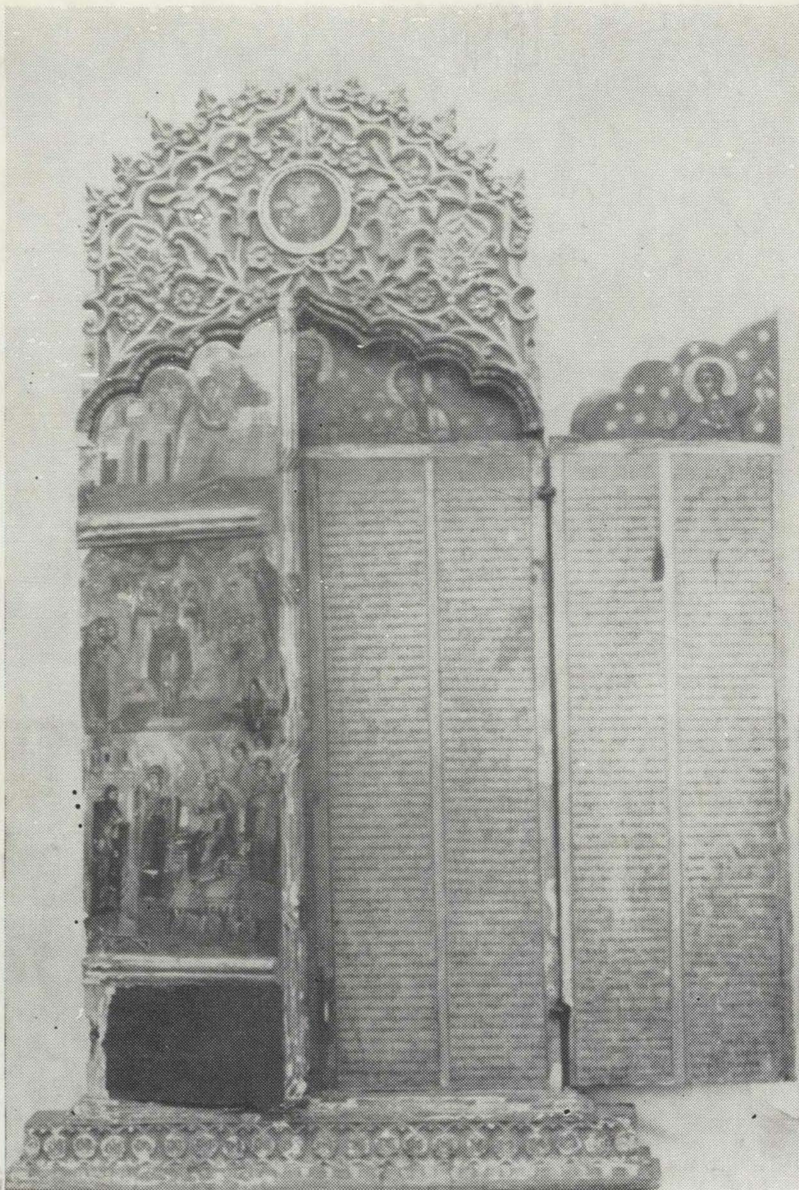

Mănăstirea Moldovița. Tabloul votiv

Mănăstirea Moldovița. Jilțul lui Petru Rareș

Mănăstirea Moldovița. Manuscris aflat în muzeu

Mănăstirea Probota. Tabloul votiv

Mănăstirea Probota. Mormîntul lui Petru Rareş.

Mănăstirea Slatina

Mănăstirea Pîngăraţi

Ctitoriile urmaşilor lui Ştefan cel Mare

fier cu care a fixat baldachinul de perete și prin îngroșarea zidului de sub fereastră, unele personaje ale tabloului votiv"[1].

Pisania, așezată deasupra ușii dintre pridvor și pronaos, zice: „Cu voința Tatălui ... a binevoit dreptcredinciosul și de Hristos iubitorul Io Bogdan voevod, cu mila lui Dumnezeu domn al țării Moldovei, să ridice biserica mitropoliei Sucevei, unde este hramul sfîntului marelui mucenic și biruitor Gheorghe. Și a început să zidească în anul 7022 (1514) și n-a ajuns să săvîrșească. Iar fiul său Io Ștefan voevod, cu mila lui Dumnezeu domn al țării Moldovei (...) de sub ferestre în sus a zidit și o a săvîrșit în anul 7030 (1522), luna noiembrie 6, iar al domniei sale în anul al șaselea curgător".

Între 1866—1905 a fost mănăstire. Este construită în plan triconic, cu turlă pe naos și se compune din: altar, naos, pronaos și pridvor. Zidul dintre naos și pronaos a fost înlocuit printr-un arc semicircular. Pronaosul și pridvorul sînt boltite ca la Neamț, iar naosul în stilul clasic moldovenesc. Absida altarului e încadrată de nișele proscomidiei și diaconiconului, fiecare avînd cîte o fereastră. Catapeteasma datează din 1796. În secolul trecut a fost repictată și poleită cu aur. Pisania aflată deasupra ușii de intrare ne anunță că pridvorul a fost construit de „Teofan Mitropolitul, care a venit de la mănăstirea Rîșca, in cinstea sfîntului marelui mucenic Ioan cel Nou, în zilele binecinstitorului domn al nostru Io Petru voevod (Petru Șchiopul. n.n.), în anul 7087" (1579). În pofida acestei pisanii G. Balș consideră că pridvorul de la Sf. Gheorghe din Suceava a fost zidit odată cu biserica. El are în vedere alipirea perfectă a acestuia la vechea clădire, similitudinile cu cel de la Neamț (același sistem de boltire și aceleași contraforturi așezate pieziș în colțuri), precum și unele elemente caracteristice primului pătrar al veacului al XVI-lea, cum ar fi, de pildă, ferestrele mici, spre deosebire de cele mari din vremea lui Petru Rareș și de mai tîrziu. La aceste argumente, Virgil Vătășianu adaugă încă unul extrem de important: pictura de pe fațada sudică a pronaosului, destul de bine păstrată și datînd din 1530—1550, prezintă evidente asemănări, sub raport stilistic, cu frescele exterioare ale pridvorului, ceea ce înseamnă că au fost executate în aceeași perioadă, iar pisania mitropolitului Teofan se referă la pridvorul altei biserici. Pe latura nordică a pridvorului de la Sf. Gheorghe se

[1] I. Caproșu, *Biserica Sf. Gheorghe din Suceava*, Editura Meridiane, București, 1969, p. 13.

găseşte altul, mai mic, adăugat, în 1837, de mitropolitul Veniamin Costache.

Turla are două baze stelate, decorate cu ocniţe, 4 ferestre dreptunghiulare, cu chenare de baghete încrucişate; trunchiul este ornamentat cu firide alungite şi un şir de ocniţe mici, deasupra cărora, sub streaşină, se găseşte o friză de discuri smălţuite.

Pictura interioară a fost executată între 1532—1534[1]. Programul iconografic este cel tradiţional. Frescele din altar şi naos şi-au păstrat caracteristicile iniţiale. În schimb, cele din pronaos şi pridvor au fost refăcute, între 1904—1910, de Iohan Vertelsberger. Din întregul ansamblu pictural cea mai valoroasă este decoraţia naosului. Scenele se desfăşoară aici pe spaţii mari, linia desenului e dezinvoltă, descătuşată parcă de canoanele clasice, iar personajele sînt vioaie şi graţioase. Cu totul remarcabile sînt Rugăciunea de pe Muntele Măslinilor, Urcarea pe cruce şi Răstignirea. Aceasta din urmă, aflată în semicalota absidei nordice, este considerată, cu îndreptăţire, drept una dintre cele mai realizate din pictura medievală moldovenească[2]. Tabloul votiv, aşezat pe peretele dinspre sud al naosului, a fost deteriorat, după cum s-a văzut, în timpul lucrărilor de restaurare conduse de Karl Romstorfer. El ni-l prezintă pe Bogdan al III-lea urmat de fiul său Ştefăniţă şi de Petru Rareş. În afara acestora mai sînt cîteva personaje, care, potrivit unor opinii, ar fi Iliaş şi Ştefan, fiii lui Petru Rareş. De asemenea, este prezent şi Petru Şchiopul al cărui chip se suprapune peste acela al Elenei Rareş. Figura lui Bogdan „vădeşte un desen amplu, o drapare simplă a costumului şi mai ales o modelare puternică a feţei expresive şi foarte individuale, realizată în planuri mari“[3]. Cel puţin la fel de impresionant este şi portretul lui Ştefăniţă, ai cărui ochi larg deschişi exprimă o adîncă puritate şi mirare în faţa spectacolului lumii.

Pictura exterioară, executată, ca şi cea din interior, în vremea lui Petru Rareş, a zăcut multă vreme sub un strat de tencuială. Cu prilejul restaurării din 1904—1910, faţada sudică a fost curăţată pînă la abside, scoţîndu-se astfel la lumină temele: Arborele lui Ieseu şi Imnul acatist cu scenele Rugul în flăcări şi Asediul Constantinopolului destul de bine păstrate. E de observat că Arborele lui Ieseu are dedesubt Pilda fiului risipitor,

---

[1] Sorin Ulea, *Datarea frescelor bisericii mitropolitane Sf. Gheorghe din Suceava,* publicat în S.C.I.A., 2/1966, p. 206 şi urm.

[2] Petru Comarnescu, *Îndreptar artistic* ... p. 240.

[3] Virgil Vătăşianu, *op. cit.*, p. 836.

într-un registru orizontal, iar de o parte şi de alta cîte o friză de filozofi antici, dispunere care nu se întîlneşte la alte biserici. Tencuiala căzută de pe faţada vestică lasă să se vadă că aici a fost zugrăvită, potrivit canonului, Judecata de apoi.

Firidele alungite ale absidelor (9 la altar şi cîte 5 la cele laterale) şi două şiruri de ocniţe c ale, care înconjoară clădirea, sub streaşină, întregesc decoraţia faţadelor.

Turnul-clopotniţă de la intrare a fost zidit de Petru Şchiopul în 1589, iar Clisiarniţa de pe latura de est a incintei, în 1626, de mitropolitul Anastasie Crimca.

Ştefan cel Tînăr (Ştefăniţă)

(1517—1527)

O caracterizare sugestivă a lui Ştefăniţă găsim în Letopiseţul lui Grigore Ureche: „Acestu Ştefan vodă — scrie cronicarul — întrutot simăna cu firea moşu-său, lui Ştefan vodă cel Bun, că la războaie îi mergea cu noroc, că tot izbîndiia şi lucrul său îl ştiia purta, măcară că era tînăr de zile, amintrilea era mînios şi pre lesne vărsa sînge"[1].

Urcat pe tron la o vîrstă foarte fragedă, Ştefăniţă domneşte o vreme sub tutela pîrcălabului Luca Arbore, pe care mai apoi îl decapitează deoarece „zic să-l fie aflat în viclenie, iar lucrul adevărat nu să ştie"[2]. Îndoiala cronicarului nu are temei, pentru simplul motiv că bătrînul pîrcălab complotase, într-adevăr, împreună cu alţi boieri, împotriva domnului. Tot de sabia lui Ştefăniţă pier, la scurt timp după Luca Arbore şi feciorii acestuia: Toader şi Nichita.

Ştefăniţă îi învinge pe tătari şi zdrobeşte, la Tărăsăuţi, pe Prut, o mică oaste turcească, ce se întorcea cu pradă din Polonia. Moare tînăr, în Cetatea Hotinului, otrăvit, se pare, de doamna sa, şi este înmormîntat alături de tatăl său Bogdan al III-lea şi de bunicul său Ştefan cel Mare, la Putna.

Biserica fostei mănăstiri Bisericani

(Judeţul Neamţ)

Este aşezată între păduri seculare, la răsărit de muntele Pietrosu (7—8 km spre dreapta de şoseaua Piatra Neamţ—Bicaz). Documente despre începuturile ei nu există. Potrivit tradiţiei, în secolul al XV-lea, cîţiva călugări conduşi de Iosif au construit aici un schit de lemn. Aceştia veneau de la mănăstirea Bistriţa, de unde fuseseră alungaţi datorită obiceiului deprins în Orient de a face slujbe neîntrerupte. A. D. Xenopol crede că însăşi denumirea Bisericani vine de la acest obicei. (Bisericani = cei care stau zi şi noapte în biserică).

[1] Grigore Ureche, *op. cit.*, p. 102.
[2] Ibidem.

Pe locul acestui schit, Ştefăniţă a înălţat o biserică de zid. În 1535, Petru Rareş o înfrumuseţează şi o înzestrează cu importante suprafeţe de pămînt, păduri, prisăci, mori, stîne, drept care poate fi socotit printre ctitorii ei. În 1786, biserica este refăcută din temelii. În acest sens, inscripţia de la intrare — text românesc, litere cirilice — spune: „Această sfîntă biserică ce prăznuieşte Buna Vestire, fiind întîiu zidită de Ştefan voevod, fiul lui Bogdan voevod, în anul 7020 (1512) şi fiind învechită şi pornită spre risipire s-au prefăcut din temelie de iznoavă cu ajutorul şi mila lui Dumnezeu, în zilele luminatului domnului nostru Constantin Dimitrie Moruzu voevod, prin silinţa şi ostencala ieromonahului Ioil, egumen de Bisericani, anul 1786, iunie 20".

Un veac mai tîrziu se construiesc chiliile, stăreţia şi, după toate probabilităţile, paraclisul din colţul sud-estic. După 1860 mănăstirea cade în paragină. În 1880 ultimii călugări părăsesc Bisericanii. În 1885 devine închisoare. După puţin timp este însă abandonată din nou. În 1905, „Societatea pentru profilaxia tuberculozei" înfiinţează aici sanatoriul care funcţionează şi astăzi.

Înfăţişarea actuală este, în linii mari, aceea din 1786. Biserica aparţine tipului dreptunghiular-mixt. Împărţirea este cea tradiţională. Uşa de intrare datează din secolul al XVIII-lea. Este de fier şi are ancadrament de piatră sculptată în linii geometrice. Catapeteasma — foarte frumoasă — a fost lucrată în 1790 de meşterii Nicolai Moscovlis şi Andrei Sturza. Numele lor sînt înscrise cu caractere greceşti deasupra uşii diaconeşti dinspre nord. Pe faţada sudică se găseşte un ceas solar pus cu prilejul restaurărilor din 1786. Latura dinspre nord este sprijinită de cinci contraforturi puternice.

Pictura interioară cuprinde doar două scene: Sf. Treime în altar şi Atotţiitorul în calota turlei din naos. În rest pereţii sînt tencuiţi şi văruiţi.

Intrarea în incintă se face pe sub turnul-clopotniţă construit în 1637.

Întregul ansamblu arhitectonic „generează o atmosferă de echilibru şi austeritate"[1] şi reprezintă o interesantă şi izbutită sinteză între caracteristicile artei constructive din secolele XVI, XVII, XVIII.

[1] M. Dragotescu, D. Bîrlădeanu, Gh. Bunghez, *op. cit.*, p. 41.

Petru Rareş

(1527—1538; 1541—1546)

Fiu al lui Ştefan cel Mare şi al frumoasei Răreşoaia, văduva unui boier din Hîrlău, Petru Rareş este cel mai important domnitor al Moldovei din veacul al XVI-lea.

Odată cu sîngele năvalnic, a moştenit de la părintele său agerimea cugetului şi a paloşului, sentimentul istoriei, dragostea pătimaşă de neam şi de ţară şi curajul de a se aşeza, cu puţina-i oaste, în faţa năvălitorilor veniţi din cele patru vînturi să prade, să supună, să ucidă. A fost alungat de la domnie, prin trădarea boierească, dar a avut putere să rabde pribegind şi să revină la cîrmă la fel de încrezător în steaua norocoasă a lui şi a ţării. A fost singurul dintre urmaşii lui Ştefan care s-a străduit să-l egaleze pe acesta şi, poate, s-ar fi întîmplat întocmai dacă ar fi avut timpul trebuitor şi, mai cu seamă, dacă ar fi preţuit în mai mare măsură acea importantă şi, deseori, invizibilă componentă a politicii, care se numeşte diplomaţie.

A murit în 1546, „septembrie 2, vineri, la miază-noapte şi cu cinste l-au îngropat în mănăstire — în Pobrata (Probota, n.n.), ce ieste făcută de dînsul"[1].

În afară de Probota, Petru Rareş a mai construit biserici şi mănăstiri la Rîşca, Baia, Suceava, Tg. Frumos, Hîrlău, Moldoviţa, urmînd şi în acest domeniu pilda lui Ştefan cel Mare.

Pe fondul arhitectonic existent, ctitoriile din vremea sa aduc cîteva elemente inedite, care le sporesc considerabil grandoarea şi frumuseţea. În ordinea importanţei, acestea sînt: zugrăvirea în întregime a faţadelor, pridvorul deschis şi tainiţa[2]. De asemenea, de acum înainte gropniţa se întîlneşte frecvent (se poate vorbi chiar de o generalizare a ei), iar ferestrele sînt mai mari şi mai numeroase. Pe lîngă profile gotice, acestea încep să aibă şi profile cu elemente ale Renaşterii.

Invenţie moldovenească, recunoscută ca atare pretutindeni, pictura exterioară acoperă nu numai ctitoriile lui Petru Rareş, ci şi foarte multe dintre cele anterioare: Sf. Gheorghe — Hîrlău,

---

[1] Grigore Ureche, *op. cit.*, p. 121.

[2] Tainiţă — încăpere deasupra gropniţei. Servea drept ascunzătoare a obiectelor de mare preţ existente în biserici şi mănăstiri.

Neamț, Sf. Ilie — Suceava, Bălinești, Putna, Rădăuți, Arbore, Voroneț, Milișăuți etc.

„Ce uimitoare îndrăzneală! — exclamă un cunoscut specialist rus. Meșterii moldoveni zugrăveau pereții exteriori ai bisericilor fără să se teamă de faptul că culorile din natură le-ar putea face să pălească. Figurile sînt adesea desenate pe un fond albastru viu, după cum însăși biserica se profilează pe azurul cerului. În nici o altă țară din Europa, nici măcar în patria clasică a picturii murale, în Italia, nu vom găsi ceva cît de cît asemănător cu aceste biserici ale căror culori armonioase scînteiază pe verdele poienilor, pe fondul tremurat al dealurilor din frumoasa Moldovă"[1].

Extraordinara înflorire a picturii exterioare moldovenești — adevărat covor multicolor lucrat în piatră — îndreptățește cu prisosință afirmația potrivit căreia, în vremea lui Petru Rareș, decorul fațadelor încetează de a mai fi arhitectural și devine decor pictural în sensul cel mai strict al cuvîntului[2].

Mănăstirea Probota

(Județul Suceava)

Este prima, cea mai mare și cea mai însemnată dintre ctitoriile lui Petru Rareș. Zidită în 1530, pe o colină de pe malul drept al Siretului, în apropierea ruinelor bisericii Sf. Nicolae din Poiană, ridicată de Ștefan I. Repetă în plan și detalii biserica mănăstirii Neamț. Pisania, așezată deasupra ușii de intrare, zice: „Cu vrerea Tatălui și cu ajutorul Fiului și cu săvîrșirea Sfîntului Duh, iată eu robul stăpînului meu Isus Hristos, Io Petru voevod, cu mila lui Dumnezeu Domn al țării Moldovei, fiul lui Ștefan voevod cel Bătrîn, a binevoit Domnia mea cu buna mea voie, în al patrulea an al stăpînirii mele împărătești, a zidi acest hram întru numele arhiereului și făcătorului de minuni Nicolae, fiind egumen chir Grigore, în anul 7038 (1530), octombrie".

Biserică de plan triconic, cu turlă pe naos. Se compune din: altar, naos, gropniță, pronaos și pridvor închis. Pronaosul e delimitat de gropniță printr-un perete de zid. La fel gropnița de naos. Ambele uși din acești pereți au chenare de factură gotică, cu elemente ale Renașterii. Naosul e boltit în stil clasic moldovenesc, gropnița în semicilindru („berceau"), pronaosul cu două cupole sferice ridicate pe opt arce piezișe, iar pridvorul în

[1] Mihail Alpatov, *Istoria artei*, vol. II, trad. rom., București, 1961, pp. 373—374.

[2] Petru Comarnescu, *Îndreptar artistic* ... p. 125.

„berceau" transversal cu penetrații. Altarul e încadrat de nișele proscomidiei și diaconiconului. Amîndouă sînt adînci și au cîte o fereastră de mici dimensiuni. Toate trei absidele sînt semicirculare. Cea de la altar este decorată în exterior cu 7 firide alungite, iar cele laterale cu cîte 5. Deasupra firidelor, sub streașină, se găsesc două șiruri de ocnițe — mari și mici. În restul bisericii există un singur șir. Ușa de intrare în pridvor, așezată pe fațada sudică, e în arc frînt cu muluri.

Turla, așezată pe două baze stelate, cu 8 vîrfuri fiecare are o formă octogonală, 4 ferestre cu chenarul dreptunghiular și 4 contraforturi mici; sub streașină se află două rînduri de ocnițe și sub acestea arcade duble.

În gropniță au fost înmormîntați: Petru Rareș, doamna sa Elena și fiul lor Ștefan.

Pictura interioară a fost executată în 1532. Se pare că între pictori a fost și Gheorghe din Tricala. Programul iconografic este cel tradițional, cu deosebirea că Liturghia, care la Dobrovăț împodobea pronaosul, este zugrăvită aici la baza tamburului turlei, iar Sinaxarul, pictat, tot la Dobrovăț, în gropniță, se găsește în pronaos, „stabilind astfel un precedent pe care-l vor urma aproape toți decoratorii din veacul al XVII-lea"[1]. Pictura din altar, naos și gropniță a fost refăcută, fără pricepere, în secolul al XIX-lea. Cea din pridvor și pronaos își păstrează, în bună parte, înfățișarea inițială. Remarcabile sînt, în special, cele șapte sinoade din culopa pronaosului și scenele menologului aflate dedesubtul acestora.

Zugrăveala exterioară, executată odată cu cea din interior, s-a deteriorat în decursul anilor, și în consecință, la începutul secolului al XIX-lea a fost tencuită și văruită. Mai tîrziu, însă, stratul de tencuială a fost înlăturat, scoțîndu-se din nou la lumină resturile frescelor. Pe latura sudică se disting destul de bine Imnul acatist, cu Rugul în flăcări și Asediul Constantinopolului și Arborele lui Ieseu încadrat de două frize verticale de filozofi antici. În dreapta ușii de intrare în pridvor sînt zugrăviți, bust, Grigore Roșca, fost stareț la Probota și mitropolit al Moldovei și Daniil Sihastru. Pe absidele laterale și pe cea de la altar se văd fragmente din Cinul. Pictura de pe fațadele dinspre nord și vest s-a deteriorat aproape în întregime. Doar sub streașină, în ocnițe, se mai distinge un registru cu îngeri în medalioane. Din cauza celor patru ferestre mari, care se află pe latura vestică, Judecata de apoi n-a fost zugrăvită aici, cum ar fi trebuit conform canonului, ci pe fațada de est a pridvorului. Pe latura

---
[1] Sorin Ulea, în volumul *Istoria artelor plastice în România,* I ... p. 363.

dispre răsărit a turnului de la intrarea în incinta mănăstirii se găsește un registru de pictură votivă, în care sînt înfățișați Petru Rareș, doamna sa Elena și fiii lor Iliaș, Ștefan, Constantin și Ruxandra. Pe acest turn doamna Elena a pus, în 1550, o inscripție care se păstrează și astăzi.

În partea de nord-vest a incintei se află *casa domnească*, zidită odată cu zidurile înconjurătoare, la puțin timp după terminarea bisericii. Casa are parter și etaj și servea drept locuință pentru familia domnului (la etaj) și pentru cele ale curtenilor (la parter). Turnul care se înalță pe camera din marginea vestică a casei domnești era destinat străjilor.

Mănăstirea Moldovița

(Județul Suceava)

Înălțată de Petru Rareș, în 1532, pe malul stîng al rîului Moldovița, la confluența acestuia cu pîrîul Ciumîrna (15 km de satul Vama). La aproximativ 300 m se văd ruinele vechii mănăstiri a Moldoviței, ctitorie a lui Alexandru cel Bun. Incinta, împrejmuită de ziduri groase de 1,20 m și înalte de 6 m, are formă aproape pătrată (laturile 65×70 m). În colțul de nord-est se găsește clisiarnița alcătuită din parter, etaj și un turn circular. Ea datează de la începutul secolului al XVII-lea și era folosită ca locuință domnească sau episcopală. Pe latura sudică sînt chiliile, construite în veacul al XVIII-lea. În 1785, după ocuparea Bucovinei de austrieci, mănăstirea este desființată și se ruinează. Este refăcută de mai multe ori în secolele următoare, fără să i se altereze înfățișarea inițială.

Biserica are plan triconic, turlă pe naos și se compune din: altar, naos, gropniță, pronaos și pridvor deschis, cu 5 arcade înalte, care urcă pînă la șirul de ocnițe de sub streașină (3 arcade spre vest, una spre nord și alta spre sud). Deasupra gropniței se află tainița. Absida altarului e încadrată de nișele adînci ale proscomidiei și diaconiconului. Peretele care desparte pronaosul de naos este străpuns de o ușă dreptunghiulară, cu ancadrament de piatră sculptată în stil gotic. Acoperișul e din șindrilă, înalt, cu pante repezi și streașină largă.

Turla are formă octogonală și este așezată pe două baze stelate cu cîte 8 vîrfuri fiecare. Pronaosul are două ferestre spre sud și două spre nord, toate în arc frînt.

Sistemul de boltire este cel întîlnit la bisericile din Hîrlău și Probota. Absidele sînt semicirculare în interior și poligonale

în exterior. Toate trei au cîte o fereastră de mici dimensiuni. Absida altarului este decorată cu 7 firide alungite, iar cele laterale cu cîte 5. Două contraforturi spre sud, două spre nord și unul mai mic la altar sprijină pereții în exterior.

Intrarea în incintă se face pe sub turnul cu două etaje, aflat la mijlocul laturii sudice. În colțul de sud-est se găsește turnul-clopotniță.

Două inscripții, una pe fațada sudică a pridvorului și alta deasupra ușii prin care se pătrunde din pronaos în gropniță, ne anunță că atît pictura interioară, cît și cea exterioară au fost executate în anul 1537. Numele pictorului nu se cunoaște, dar e neîndoielnic că a fost moldovean.

Pictura interioară păstrează aspectul inițial, cu excepția gropniței unde s-au făcut numeroase restaurări culoare peste culoare. Programul iconografic este cel știut: scene biblice în naos, scene din menolog — în gropniță (foarte afumate și șterse), sinoadele, calendarul, figuri de sfinți — în pronaos. Pe peretele vestic al naosului se găsește tabloul votiv: Petru Rareș cu chivotul bisericii în mînă, doamna sa Elena și doi copii.

Pictura exterioară îmbogățește programul iconografic cu două teme pe care nu le întîlnim la alte biserici: Viața Sf. Ioachim și Ana și Predicarea apostolilor, ambele pe fațada nordică. În rest, temele și dispunerea lor în spațiu sînt cele obișnuite.

Frescele sînt bine păstrate pe fațadele dinspre sud, est și vest și deteriorate, în mare parte, pe fațada nordică. Desenul relevă un pregnant simț al firescului, mișcării și dramaticului. Coloritul e proaspăt, fraged, siluetele personajelor sînt înalte și elegante, compozițiile se desfășoară pe spații mari, în deplină concordanță cu arhitectura bisericii. Cu toate acestea, pictura exterioară de la Moldovița n-o întrece în strălucire pe aceea de la Voroneț. Un șir de ocnițe care înconjoară biserica, sub streașină, completează decorația fațadelor.

La Moldovița se află cîteva obiecte de lemn sculptat, de o mare valoare artistică. Cel mai important dintre acestea este Scaunul domnesc al lui Petru Rareș, decorat cu rozete, stele, triunghiuri, împletituri, linii frînte împletite, flori crucifere, vrejuri meandrice, semipalmete, conuri de brad, frunze de iederă etc. și cu o frumoasă stemă a Moldovei. Tot aici se păstrează și un manuscris lucrat la Neamț, de Teodor Mărășescul și dăruit Moldoviței de Ștefan cel Mare, la 1498, precum și cîteva manuscrise executate la începutul secolului al XVII-lea în școala de caligrafi care funcționa în această mănăstire. O parte din cărțile religioase care au aparținut Moldoviței se găsesc la mănăstirea Dragomirna și la Biblioteca Academiei R.S.R. din București.

Biserica Adormirea din Baia

Ctitorie a lui Petru Rareş din anul 1532. Seamănă în plan cu biserica din Cotnari. Ulterior i s-a adăugat, în partea de vest, un turn-clopotniţă, al cărui parter formează un fel de pridvor deschis[1].

Biserică pe plan dreptunghiular-mixt, fără turlă. În afară de pridvorul amintit, se compune din: altar, naos şi pronaos. Sistemul de boltire este cel clasic moldovenesc. Ferestrele sînt mici, dreptunghiulare în exterior şi semicirculare în interior, cu excepţia celei de pe latura sudică a pronaosului, care e semicirculară atît înăuntru cît şi în afară. Uşa de intrare e în arc frînt, cu muluri. În luneta de deasupra ei e zugrăvită Maica Domnului. Este pictată în interior şi în exterior. Pictura n-a fost făcută imediat după terminare, ci cîţiva ani mai tîrziu, probabil între 1535—1538. Dovadă cărămizile aparente existente sub stratul de tencuială pe care s-a aşezat culoarea. Deşi a fost refăcută, pictura interioară îşi păstrează vechile caracteristici. Tabloul votiv, refăcut şi el, ni-l înfăţişează pe Petru Rareş cu chivotul bisericii în mîini, urmat de doamna Elena — numită aici Ecaterina — şi de un copil. Costumele lor au mai puţin fast decît cele din vremea lui Ştefan cel Mare[2].

Pictura exterioară se păstrează mai bine pe faţada sudică: Imnul acatist (în cinci registre), Asediul Constantinopolului (două scene) şi Arborele lui Ieseu, cu două frize de cîte şase filozofi antici de o parte şi de alta. Pe absida altarului se disting cîteva chipuri de sfinţi din compoziţia Cinul, iar pe faţada dinspre vest fragmente din Judecata de apoi. Pictura de pe faţada nordică este foarte ştearsă.

Deasupra intrării în pridvor, bine păstrată, este pictura care îl înfăţişează pe Isus Hristos încadrat de apostolii Petru şi Pavel. Pe bolta pridvorului sînt medalioane cu sfinţi, iar pe pereţii laterali un registru de sfinţi în picioare.

Biserica Sf. Dumitru din Suceava

Întemeiată de Petru Rareş în anii 1534—1535. Cercetări arheologice de dată recentă au stabilit că pe locul ei a existat altă biserică, ridicată în veacul al XIV-lea. Prezintă similitudini cu Sf. Gheorghe din Hîrlău, „la care s-ar adăuga un pridvor, cam în felul celui de la Probota“[3].

---

[1] G. Balş, *Bisericile moldoveneşti din veacul al XVI-lea...* p. 39.
[2] G. Balş, *op. cit.*, pp. 42—46.
[3] Ibidem, p. 46.

Biserică de plan triconic cu turlă pe naos. Se compune din: altar, naos, pronaos și pridvor închis. Peretele dintre naos și pronaos a fost scos. Absida altarului e decorată cu 9 firide alungite, iar cele laterale cu cîte 5. Două rînduri de ocnițe, mari și mici, înconjoară biserica, sub streașină. Patru contraforturi înalte pînă la ocnițe, așezate, ca de obicei, de o parte și de alta a absidelor laterale și unul mic, pînă la fereastra absidei altarului, sprijină pereții exteriori. Ușile sînt în arc frînt. Turla este așezată pe două baze stelate. În pronaos și pridvor se află cîteva pietre de mormînt, între care și aceea a lui Bogdan, un fiu al lui Petru Rareș.

A fost pictată la cîțiva ani după terminare, atît în interior cît și în exterior. Pictura interioară este foarte ștearsă, din care pricină e greu de înțeles ce înfățișează. Cea din pronaos poartă urmele unei refaceri. Tabloul votiv ni-l înfățișează pe Petru Rareș însoțit de doamna Elena și de doi copii. Cu totul remarcabilă este aici figura doamnei Elena, care reprezintă „una din cele mai vii și mai feminine imagini de femei din vechea pictură moldovenească“[1].

Pictura exterioară s-a deteriorat. Astăzi fațadele sînt tencuite. Pe latura sudică, acolo unde tencuiala a căzut, se mai pot distinge scene din Imnul acatist (cu Asediul Constantinopolului) și Arborele lui Iesei. În cele două șiruri de ocnițe pictura e mai bine păstrată și înfățișează chipuri de sfinți și îngeri. Pe fațadele dinspre nord și vest pictura e stricată aproape în întregime. Urme de pictură se văd și pe cele două baze ale turlei.

În apropierea bisericii se află turnul-clopotniță construit de Alexandru Lăpușneanu între 1560—1561. Turnul are baza pătrată, zidurile groase de 2 m și înălțimea de 45 m. Ultimul etaj a fost adăugat în secolul al XIX-lea. Datorită înălțimii, într-o vreme a servit drept foișor de foc.

Biserica Sf. Dumitru din Hîrlău

Zidită de Petru Rareș, probabil între 1530—1532. Potrivit unei inscripții care se păstrează, a fost refăcută „ca dintru-ntăi (. . .) și s-au podobit cu silința, osteneala și cheltuiala domniei sale Iordachi Cantacuzino, marele spătaru și cu agiutoriul de la alți creștini; se arată la condică cine cătu au datu; 1779, august 15“.

Este o copie fidelă a bisericii Sf. Gheorghe construită tot la Hîrlău de Ștefan cel Mare. Planul, elevația, dimensiunile, absidele, firidele, ocnițele, contraforturile, profilele soclului, ale fe-

[1] Sorin Ulea, în vol. *Istoria artelor plastice în România . . .* p. 365.

restrelor şi ale chenarului uşii de intrare sînt aceleaşi. Turla e însă, la Sf. Dumitru, mai scundă, faţadele nu sînt decorate cu cărămizi aparente şi discuri smălţuite, iar calota pronaosului e aşezată pe patru arcuri mari lipite de ziduri şi nu pe dubla încrucişare de arcuri ca la Sf. Gheorghe[1].

Biserica nu este pictată nici în interior nici în exterior.

Biserica mănăstirii Rîşca

Construită de Petru Rareş, în 1542, în locul unei biserici mai vechi. Plan triconic, cu două turle. Se compune din: altar, naos, pronaos şi pridvor „mare ca o biserică"[2], adăugat între 1611—1617 de marele vornic Costea Băcioc, după cum arată pisania păstrată pînă azi.

Naosul e boltit în stilul moldovenesc obişnuit, iar pronaosul în calotă sferică. Refăcută în 1827, în timpul mitropolitului Veniamin Costache. Atunci i s-au adăugat proscomidia, diaconiconul şi un pridvor de mici dimensiuni spre vest, i-au fost mărite ferestrele, i s-a scos peretele care delimita naosul de pronaos şi au fost refăcute picturile interioare şi exterioare, ambele datînd din 1551—1554 şi fiind opera grecului Stamatelos Kotronas din Zakintos. În această biserică se găseşte mormîntul mamei lui Alexandru Lăpuşneanu. Pictura interioară a mai fost refăcută în 1906, cînd s-a bătut „şi şindrilă nouă pe învelitoare"[3]. Zugrăveala exterioară se mai păstrează doar pe latura sudică: scene din Judecata de apoi (în dreptul pronaosului) şi Scara Sf. Ioan Sinaitul (pe absidă). Se disting, de asemenea, tot pe această latură, scene din viaţa Sf. Antonie cel Mare, Sf. Gherasim de la Iordan şi Sf. Nicolae. Deasupra vechii uşi de intrare, astăzi astupată, se găseşte un medalion care îl înfăţişează pe Sf. Nicolae — patronul bisericii. Sub raport artistic, atît frescele din interior, cît şi cele din exterior sînt departe de valoarea celor de la Voroneţ, Bălineşti sau Moldoviţa.

Biserica episcopală din Roman

Începută de Petru Rareş în 1542 şi terminată de fiul său Iliaş în 1550, în vremea episcopului Macarie, despre care episcopul-cărturar Melchisedec spune că era un cleric cu „dăscălie" şi cu „înalte priviri biblice". Durata neobişnuit de lungă pentru con-

[1] G. Balş, *op. cit.*, p. 72.
[2] Ibidem, p. 79.
[3] Ibidem, p. 80.

strucţia unei biserici se explică prin fuga, la Bistriţa, a meşterului Ion Zidarul, pe care Petru Rareş îl tocmise s-o înalţe[1]. Pisania, aşezată deasupra uşii de intrare, are următorul cuprins: „Cu voia Tatălui şi cu ajutorul Fiului şi cu săvîrşirea Sf. Duh, închinătorul Treimii şi credinciosul Io Petru voevod, din mila lui Dumnezeu domn al ţării Moldovei, cu de Dumnezeu încoronata noastră Doamnă Elena şi cu Dumnezeu dăruitele lui odraslele... Ştefan şi Constantin, a început această sfîntă biserică de la ultimele temelii în numele Prea Cuvioasei maicii noastre Paraschiva, în anul 7050. Dar neajungînd pînă la sfîrşit a adormit întru Domnul cu somnul cel lung aşteptînd învierea cea de obşte. Veşnica lui pomenire. După sfîrşitul lui, pururea pomenitul iubitul său fiu... din mila lui Dumnezeu luînd sceptrul şi scaunul şi cu iubitoarea de Hristos maica sa Elena şi cu prea iubiţii săi fraţi Ştefan şi Constantin a zidit şi terminat întru pomenirea sa şi a părinţilor săi şi a fraţilor. Iar prin porunca şi încrederea binecredincioasei lor hotărîri s-a încredinţat îngrijirea pentru terminarea ei mie smeritului întru cei sfinţiţi episcopi Macarie al ocrotitorului de Dumnezeu acestui... Şi acestea s-au scris aici. Iar toate acestea s-au sfîrşit în anul de la zidirea lumii care se va dobîndi adunînd la mia înşeptită şi la cinci încincite şi iară la cinci simple încincite şi durata însărcinării de opt ani. Iar de la naşterea lui Hristos 1550, luna..."

Numele lui Iliaş a fost radiat din pisanie deoarece a trecut la mahomedanism.

Biserica are plan triconic, turlă pe naos şi se compune din: altar, naos, pronaos şi pridvor. De-a lungul vremii a suferit numeroase modificări, din care cauză păstrează puţin din înfăţişarea iniţială. În 1856, pe latura sudică a altarului se alipeşte veşmîntăria. Tot atunci i se adaugă micul pridvor de pe latura nordică a pridvorului mare. Zidurile care delimitau naosul de pronaos şi pronaosul de pridvor au fost înlocuite cu arcuri largi, în 1805. Pridvorul e acoperit cu o boltă semisferică, pronaosul ca la biserica lui Ştefan cel Mare din Borzeşti, naosul în stil clasic moldovenesc, iar altarul, în chip cu totul neobişnuit, prin intersecţia a două cilindre. Ferestrele au fost lărgite ulterior. Faţadele sînt tencuite. Un brînu în formă de frînghie, caracteristic veacului al XVII-lea, le împarte în două. Absidele sînt decorate cu cîte 7 firide alungite. Două şiruri de ocniţe, mari şi mici, înconjoară biserica, sub streaşină. Deasupra absidelor se găseşte un singur rînd de ocniţe. Turla e aşezată pe o singură bază pătrată.

[1] Informaţii lămuritoare în acest sens găsim la G. Balş, *op. cit.*, pp. 318—319.

Pictura interioară a fost executată, probabil, la cîţiva ani după terminarea bisericii. Scenele din pridvor şi, parţial, din pronaos sînt cele originale. În schimb cele din altar şi naos sînt de dată mai recentă. E de remarcat că unele teme, cum ar fi, spre exemplu: Viaţa Sf. Ioan cel Nou, Viaţa Sf. Gheorghe, Viaţa Sf. Nicolae, Viaţa cuvioasei Paraschiva, Viaţa Sf. Ioan Botezătorul, Scara lui Iacob — sînt zugrăvite aici în pridvor şi nu în pronaos ca la alte biserici. O altă abatere de la canon o constituie faptul că în bolta naosului nu se află, ca de obicei, Pantocratorul, ci Treimea. Catapeteasma datează din 1805. Conform unei inscripţii în limba greacă, ea a fost zugrăvită de Eustasie Altini, acelaşi care a pictat bisericile Sf. Spiridon, Banu, Sf. Gheorghe şi catedrala mitropolitană din Iaşi.

Dintre numeroasele odoare şi obiecte de cult pe care biserica episcopală din Roman le-a avut în veac, astăzi se mai păstrează: un felon despre care se zice că a aparţinut Sf. Ioan Gură de Aur şi a fost dăruit lui Alexandru cel Bun de împăratul bizantin Ioan al VIII-lea Paleologul, un epitaf din secolele XVII—XVIII, brodat cu fir de aur şi argint, cîteva icoane, vase liturgice, cădelniţe, candele.

În turnul-clopotniţă de deasupra intrării, terminat de episcopul Melchisedec în 1882, se găseşte biblioteca episcopiei, care, prin valoarea ei, reprezintă un tezaur al culturii noastre naţionale. Sînt depozitate aici peste 1700 de volume, dintre care 700 cărţi vechi (sec. XVII—XVIII) româneşti, slavoneşti şi greceşti şi 91 manuscrise, cele mai multe din veacul al XVIII-lea.

Trei din cele cinci clopote aflate în camera de deasupra bibliotecii poartă inscripţii care arată că au fost făcute de Ştefan cel Mare. Cel mai vechi datează din anul 1487.

Biserica Sf. Paraschiva din Tg. Frumos

(Judeţul Iaşi)

Construcţie simplă, „fără nici o caracteristică a acestei epoci, afară, doar, de asemănarea planului cu acel al Cotnarilor"[1]. Pentru plasarea ei în vremea lui Petru Rareş pledează o pisanie din altar, în care sînt menţionaţi ctitorul („Io Petru voevod"), doamna Elena, fiii lor Ştefan şi Constantin şi fiica Ruxandra. Numele lui Iliaş a fost şters pentru că se turcise. Împărţirea bisericii este cea tradiţională: altar, naos şi pronaos. Pe-

---

[1] G. Balş, *op. cit.*, p. 81.

retele care separa ultimele două încăperi a fost înlocuit cu o arcadă. Ferestrele sînt largi, fără chenare, ca și ușa de intrare.

Nu e pictată în interior. Fațadele sînt tencuite. Nu are contraforturi. Turnul-clopotniță de pe latura vestică a fost adăugat mai tîrziu.

Biserica de lemn din Văleni — Piatra Neamț

Se găsește în localitatea Văleni, „în dreapta Bistriței, sub versantul răsăritean al Cernegurei"[1]. Data construirii nu se cunoaște. Mai este cunoscută și sub numele de „Mănăstirea peste vale" sau „Mănăstirea de la Vînătorii Pietrii". A fost refăcută în dese rînduri. Forma actuală datează din veacul al XIX-lea. Are plan dreptunghiular-navă și se compune din: altar, naos, pronaos și pridvor adăugat recent. Altarul are formă pentagonală. Chenarele ferestrelor și cel al ușii de intrare sînt împodobite cu încrustații reprezentînd motive geometrice. Execuția acestora dovedește o artă desăvîrșită. Icoanele care se păstrează în această biserică sînt extrem de valoroase, mai ales din punctul de vedere al gamei cromatice. Se pare că aici a existat în secolul al XVII-lea o importantă școală de pictură bisericească. Ipoteza se sprijină pe numărul mare de icoane și pe unitatea lor stilistică. Unele poartă chiar numele pictorului și anul execuției (1613—1614). Icoane lucrate la Văleni se găsesc astăzi și la mănăstirile Bistrița, Neamț, Văratec, Agapia.

O deosebită valoare artistică și istorică are pomelnicul acestei biserici, care cuprinde, pe șapte coloane, numele multor domni, demnitari și donatori, începînd cu Petru Rareș. Pomelnicul e împodobit cu frumoase miniaturi.

Agapia din Deal (Agapia veche)

(Județul Neamț)

Se află la 2 km de Agapia Mare (sau Nouă). Există ca așezare monahală încă din prima jumătate a secolului al XIV-lea.

Petru Rareș a zidit aici o biserică, reclădită din temelii de Petru Șchiopul, în timpul celei de a doua domnii (1582—1591).

În 1680, biserica a fost refăcută din nou în vremea domniei lui Duca voievod și a doamnei sale Anastasia.

---

[1] M. Dragotescu, D. Bîrlădeanu, Gh. Bunghez, *op. cit.*, p. 23.

Biserici ale Doamnei Elena, soția lui Petru Rareș. Biserica Învierii din Suceava

Datează din anul 1551. Repetă în plan și detalii biserica Sf. Ioan din Piatra Neamț. Întîlnim aici aceleași „arcuri dublouri așa de caracteristice bisericilor din grupul Piatra—Borzești—Războieni" și aceleași „arcuri prelungite prin pilaștri angajați care se îngustează în jos prin console succesive"[1].

Pisania, așezată deasupra ușii de intrare, spune: „Cu vrerea Tatălui și cu ajutorul Fiului și cu săvîrșirea Sfîntului Duh, a început acest hram în numele învierii lui Hristos, l-a făcut și l-a isprăvit Elena, Doamna lui Petru voevod, fiica lui Ioan Despot, țar, pentru sufletul Domnului ei Petru voevod și pentru sine în anul 7059 (1551), luna ianuarie, 15 zile".

Biserica are planul dreptunghiular-mixt și se compune din: altar, naos și pronaos. Absida altarului e decorată cu 9 firide alungite. Ferestrele au fost mărite cu prilejul refacerilor. Urme ale picturii interioare nu se văd. Fațadele sînt tencuite.

Biserica Sf. Gheorghe din Botoșani

Zidită în 1551. Prezintă asemănări cu bisericile orășenești ale lui Ștefan cel Mare: Popăuți-Botoșani, Sf. Nicolae-Iași, Precista-Bacău, Sf. Ioan-Vaslui și, mai ales, cu Sf. Nicolae din Dorohoi.

Pisania, așezată deasupra ușii de intrare, are următorul cuprins: „Elena, fiica lui Despot, Doamna răposatului Petru voevod, a zidit acest hram întru numele Sfîntului marelui muncenic Gheorghe în tîrgul Botoșanilor, în zilele Domnului Io Ștefan voevod și s-a săvîrșit în anul 7059 (1551), luna lui octombrie".

Biserica are plan triconic, cu turlă pe naos. Împărțirea e cea tradițională: altar, naos, pronaos. Altarul e încadrat de nișele proscomidiei și diaconiconului. Zidul dintre naos și pronaos a fost scos. Naosul e acoperit în stilul clasic moldovenesc, iar pronaosul cu o calotă sferică. Absida altarului e decorată cu 7 firide alungite, iar cele laterale cu cîte 5. Un rînd de ocnițe înconjoară biserica, sub streașină. Ușa de intrare e în arc frînt. Zidurile sînt din piatră brută. Turla, de formă cilindrică, e așezată pe două baze stelate, cu 8 vîrfuri fiecare și e decorată cu 20 de firide alungite, deasupra cărora se găsesc 20 de ocnițe. Biserica nu este zugrăvită în interior.

---

[1] G. Balș, *op. cit.*, p. 110.

Biserica Adormirea din Botoșani

Înălțată în anul 1552. Planul și dimensiunile sînt identice cu cele ale bisericii Sf. Gheorghe din Botoșani, tot ctitorie a Doamnei Elena. A fost refăcută în 1724—1725 și 1819, cînd i se adaugă clopotnița. Aceste refaceri i-au schimbat radical înfățișarea. Biserica are plan triconic, cu turlă pe naos și se compune din: altar, naos și pronaos. Absida altarului e decorată cu 5 firide alungite. Turla stă pe două baze stelate, cu 8 vîrfuri fiecare și este ornamentată cu 12 firide alungite și 20 de ocnițe sub streașină. Baza inferioară e ascunsă de acoperiș.

Alexandru Lăpuşneanu

(1552—1561; 1564—1568)

Alexandru Lăpuşneanu urmează la domnie după feciorii lui Petru Rareş — Iliaş şi Ştefan — care seamănă întrucîtva, în nevrednicia lor, cu feciorii lui Alexandru cel Bun. Iliaş domneşte cinci ani (1546—1551), apoi se turceşte şi părăseşte Moldova. Se crede că a fost înmormîntat „tocmai la Brusa (...) în cimitirul turcesc al acestui oraş din Asia Mică"[1]. Celălalt fiu, Ştefan, a fost omorît de boieri, cu cuţitele, la Tuţora, după numai un an de domnie (1551—1552).

Alexandru Lăpuşneanu era fecior din flori al lui Bogdan al III-lea şi al unei femei din Lăpuşna de peste Prut. S-a căsătorit cu Ruxandra, fiica lui Petru Rareş. A dus lupte crîncene cu boierii cîrtitori, pe care n-a pregetat să-i umilească în fel şi chip şi să-i taie cu hărnicie.

A înălţat mănăstirea Slatina, unde a şi fost înmormîntat împreună cu doamna sa şi cu o parte din numeroşii lor copii, a refăcut din temelii bisericile mănăstirilor Bistriţa şi Pîngăraţi, a adăugat pridvorul bisericii Sf. Nicolae din Rădăuţi şi a construit turnul-clopotniţă din imediata apropiere a bisericii Sf. Dumitru din Suceava. Această rîvnă ctitoricească îl determină pe Nicolae Iorga să-i ierte obiceiul de a-şi încerca ascuţişul paloşului pe trupurile boierilor şi să-i recunoască „merite mari pentru arta românilor"[2]. După moartea lui Alexandru Lăpuşneanu urcă pe tronul Moldovei fiul său Bogdan al IV-lea (1568—1572). Mazilit de turci, acesta ia drumul pribegiei şi piere, în împrejurări necunoscute, la Moscova. Odată cu el se stinge ultimul vlăstar al dinastiei muşatine.

Mănăstirea Slatina

Întemeiată între 1554—1558, pe malul stîng al pîrîului Suha Mică, la poalele munţilor Dealul Mare şi Obcina Plaiului. Este cea mai mare şi mai înaltă dintre ctitoriile lui Alexandru Lăpuş-

[1] N. Iorga, *Istoria românilor în chipuri şi icoane*, Editura Ramuri, Craiova, 1921, p. 20.
[2] N. Iorga, *op. cit.*, p. 108.

neanu şi cea mai importantă de la jumătatea secolului al XVI-lea, în Moldova. A fost concepută ca o fortăreaţă în care domnul să se poată retrage la ceas de primejdie, în lipsa cetăţilor Neamţ şi Suceava, distruse din poruncă turcească. Zidurile de incintă sînt groase de 1,50 m — 1,80 m, înalte de 6—7 m şi întărite cu turnuri în colţuri. În turnul din colţul de sud-est se găseşte biblioteca, iar în cel dinspre sud-vest a fost amenajat paraclisul Sf. Trei Ierarhi (la etajul I). Refăcută de Vasile Lupu în anul 1641, pustiită cîţiva ani mai tîrziu de oştenii lui Ion Sobieţki şi apoi de războaiele ruso-turce. În 1821, un grup de eterişti se refugiază în mănăstire. Urmărindu-i, turcii o jefuiesc şi o incendiază. Este refăcută în 1823—1828, apoi în 1907—1908, 1955—1958. Biserica are planul dreptunghiular-mixt şi se compune din: altar, naos, gropniţă, pronaos şi pridvor închis. Naosul e acoperit în stilul clasic moldovenesc, pronaosul cu calote sferice, pridvorul cu un semicilindru întărit cu două arce dublouri, iar gropniţa cu o boltă neobişnuită, „ca un „berceau" transversal îndoit în sus, dînd forma unei pînze umflate de vînt"[1]. Absida altarului este decorată cu 13 firide alungite. Uşile de intrare în pronaos şi naos au chenare sculptate în stil gotic. Ferestrele au fost modificate în secolul al XIX-lea. Turla are o formă octogonală, 4 ferestre şi 4 contraforturi mici, fiind decorată cu firide alungite şi două şiruri de ocniţe sub streaşină.

Interiorul a fost pictat la puţin timp după moartea lui Alexandru Lăpuşneanu, din îndemnul şi cu cheltuiala soţiei sale Ruxandra. Distrusă de incendiul din 1821, pictura a fost refăcută în 1828 sub o evidentă înrîurire grecească. Culorile sînt stridente, desenul lucrat fără meşteşug. Pe peretele vestic al pronaosului se află tabloul votiv, care ni-l prezintă pe Alexandru Lăpuşneanu însoţit de fiul său Constantin, de doamna Ruxandra, de fiicele Anastasia, Teofana şi Neaga şi de încă trei fii ale căror nume nu pot fi identificate. Urme ale picturii exterioare se mai observă doar pe turlă şi în şirul de ocniţe care înconjoară biserica, sub streaşină. Astăzi faţadele sînt tencuite. La mănăstirea Slatina au fost înmormîntaţi: Alexandru Lăpuşneanu, doamna Ruxandra, fiicele lor Teofana şi Teodora şi un fiu Ioan.

Piatra funerară a lui Alexandru Lăpuşneanu (devenit Pahomie prin îmbrăcarea rasei monahale) se păstrează astăzi în Muzeul de Artă al Republicii (Bucureşti) şi poartă următoarea inscripţie: „Această groapă este a monahului Pahomie, care s-a strămutat din viaţa de aici la veşnicele lăcaşuri şi a fost îngropat aici în ctitoria lui cea nouă, în anul 7076 (1568), luna mai". Inscripţia ca şi motivele ornamentale — un şir de lalele stilizate — sînt lucrate cu meşteşug.

---

[1] G. Balş, *op. cit.*, p. 144.

În Muzeul de Istorie al Moldovei, din Iaşi, se găseşte jilţul de lemn al lui Alexandru Lăpuşneanu. Acesta are „speteaza înaltă, arcuită, încununată de o rozetă mare ajurată şi părţile laterale drepte, bogat împodobite cu motive formate din împletituri"[1].

La Slatina s-a copiat Letopiseţul de la Putna, care reprezintă, după cum se ştie, cea mai veche cronică din Moldova. Copia a fost făcută de călugărul Isaiia, devenit mai tîrziu episcop al Rădăuţilor. În biblioteca mănăstirii se păstrează şi un pomelnic copiat în anul 1794 după altul alcătuit în 1618.

Mănăstirea Pîngăraţi

Începuturile aşezării monahale de la Pîngăraţi se leagă de numele călugărului Simion, care întemeiază aici, în prima jumătate a secolului al XV-lea, un schit de lemn. Pe locul acestuia, Ştefan cel Mare ridică, probabil în 1462, o biserică de lemn, incendiată de turci în 1476. În apropierea sau chiar pe temelia acesteia, Alexandru Lăpuşneanu construieşte, în 1560, o biserică trainică, de piatră şi cărămidă, care se vede şi astăzi. Vreme îndelungată aşezarea s-a numit „Schitul lui Simion", iar apoi „Mănăstirea lui Amfilohie". Sub denumirea actuală apare pentru prima oară într-un document emis de Petru Şchiopul la 9 iulie 1577. Cu timpul, mănăstirea dobîndeşte o mare putere economică, în stăpînirea ei fiind multe poieni de pe muntele Botoşanu, o mare parte din Valea Tarcăului, o selişte pe Almaşul Mic, prisăci, mori, cîrciumi, familii de robi ţigani[2]. Ca urmare a acestei prosperităţi, se construiesc aici chilii, clădiri anexe etc. După 1860 numărul călugărilor se împuţinează, iar ansamblul arhitectonic începe să se ruineze. Un timp este transformată în închisoare, apoi în sanatoriu T.B.C., după care locul este abandonat şi clădirile cad din nou în paragină. În anii din urmă ele au fost reparate şi amenajate pentru cercetarea ştiinţifică. Astăzi, la Pîngăraţi îşi desfăşoară activitatea „Staţiunea de cercetări biologice-geologice şi geografice" a Universităţii „Al. I. Cuza" din Iaşi.

Din vechea mănăstire se mai păstrează: turnul-clopotniţă pe sub care se arcuieşte intrarea în incintă, zidul, aproape întreg, dinspre apus, fragmente din cel dinspre sud şi est şi turnul din colţul nord-estic[3].

---

[1] Corina Nicolescu, *Mănăstirea Slatina*, ediţia a II-a, Editura Meridiane, Bucureşti, 1967, p. 26.

[2] M. Dragotescu, D. Bîrlădeanu, Gh. Bunghez, *op. cit.*, p. 42.

[3] Ibidem, p. 43.

Biserica se deosebeşte ca stil de celelalte construite de Alexandru Lăpuşneanu. Mai mult încă, întîlnim aici două biserici suprapuse, „caz extrem de rar, pe care nu-l mai regăsim decît la biserica Sf. Ioan Botezătorul de la Suceava“[1]. Absida altarului are formă pentagonală. Absidele laterale sînt de mici dimensiuni. Trei contraforturi puternice pe latura sudică şi unul în colţul sud-estic sprijină pereţii în exterior. Toate ferestrele de la etaj sînt spre sud. Intrarea în biserica de la parter se face pe latura sudică, iar în cea de la etaj printr-o uşă tăiată în peretele apusean al primului pridvor. Caracteristicile clădirii pledează mai mult pentru epoca lui Vasile Lupu decît pentru aceea a lui Alexandru Lăpuşneanu. „Totuşi stilul în care e tratat chenarul uşii de intrare de jos, cu micul scut împodobit cu armele ţării, care figurează pe lintel, ar putea să fie şi din vremea lui Alexandru Lăpuşneanu“[2].

Biserica Precista Mare din Roman

Urmînd exemplul mamei sale Elena, care, după moartea lui Petru Rareş, a înălţat, pe propia-i cheltuială, bisericile Adormirea şi Sf. Gheorghe din Botoşani şi Învierea din Suceava, „pentru sufletul domnului ei (...) şi pentru sine“, doamna Ruxandra, văduva lui Alexandru Lăpuşneanu, construieşte, în 1569, la Roman, biserica Precista Mare (domn al Moldovei era fiul ei Bogdan Lăpuşneanu — 1568—1572).

Biserica a fost refăcută în 1735 de episcopul de Roman Ioanichie, în 1787 de egumenul Gherasim Putneanul, în 1826 de arhimandritul Gherasim Bucovineanul şi în 1838 de egumenul Macarie Basarabeanul. După fiecare refacere a pierdut cîte ceva din înfăţişarea iniţială.

Împărţirea interiorului este cea tradiţională — altar, naos şi pronaos — iar sistemul de boltire cel moldovenesc obişnuit, cu calote, pandantivi şi arce piezişe.

În turnul clopotniţă — construcţie interesantă sub raport arhitectonic — se găseşte astăzi Muzeul spitalului, care cuprinde o bogată şi valoroasă colecţie de instrumente medicale întrebuinţate în cele dintîi „aşezăminte spitaliceşti“ din Roman[3].

---

[1] Ibidem, p. 44.
[2] G. Balş, *op. cit.*, p. 180.
[3] M. Dragotescu, D. Bîrlădeanu, Gh. Bunghez, *op. cit.*, p. 89.

. . . Bogdana, Cetatea Sucevei, Cetatea Neamţ, Bistriţa, Putna, Voroneţ, Arbore, Humor, Moldoviţa . . .

Ar comite o gravă greşeală — cum zice N. Iorga — acela care le-ar considera doar ascunzători tăinuite la ceasuri de primejdie ori simple lăcaşuri de închinare. Pentru trăitorii din spaţiul carpato-dunărean — moldoveni, munteni, dobrogeni, transilvăneni — ele au fost, sînt şi vor fi întotdeauna semne ale trecerii prin vreme, dovezi grăitoare ale gustului pentru frumos şi perenităţii sufletului lor, vechi izvoare de istorie şi simţire românească în faţa cărora genunchii se îndoaie, iar fruntea se închină cu veneraţie. De aceea, cunoaşterea şi ocrotirea lor reprezintă o înaltă îndatorire patriotică.

Amintirea străbunilor ne luminează propriile chipuri în oglinzile sufletului, iar desluşirea drumului de ieri ne dă îndemnuri noi pentru cel de mîine.

Bibliografie

ALPATOV, MIHAIL, *Istoria artei*, vol. II, trad. rom. București, 1961.

BALȘ, G., *Bisericile lui Ștefan cel Mare*, Cartea Românească S. A., București, 1926.

BALȘ, G., *Bisericile moldovenești din veacul al XVI-lea*. BCMI, București, 1928.

BALȘ, Șt., *Biserica lui Ștefan cel Mare de la Vad, jud. Someș*, BCMI, București, XXXVI, 1943.

BALȘ, Șt., NICOLESCU CORINA, *Mănăstirea Neamț*, Editura Tehnică, București, 1958.

BALȘ, Șt., *Mănăstirea Humor*, București, 1965.

BEZVICONI, Gh., *Călători ruși în Moldova și Muntenia*, București, 1947.

BOGDAN, IOAN, *Călătoriile lui Trifon Korobeinikov prin Moldova, la anul 1593*, în Arhiva Soc. Știință și Literatură din Iași, nr. 6, 1890.

BOGDAN, TEODOR, *Ștefan cel Mare. Tradiții, legende, balade, colinde, ș.a. culese din gura poporului*, Brașov, 1904.

BURADA, TEODOR, T., *Biserica Sf. Ioan din Vaslui* (În Revista pentru istorie, archeologie și filologie, I, 1883, vol. I).

BURADA, TEODOR, T., *Biserica Sf. Apostoli Petre și Pavel din Huși* (În Revista pentru istorie, archelogoie și filologie, I, 1883, vol. II).

BURADA, TEODOR, T., *Biserica Sfinții Voievozi din comuna Scînteia, numită a lui Ștefan cel Mare* (În Revista pentru istorie, archeologie și filologie, 1885, vol. II).

BURADA, TEODOR, T., *Biserica Sf. Gheorghe din orașul Hîrlău, zidită de Ștefan cel Mare* (În Revista pentru istorie, archeologie și filologie, VI, 1891).

CANTACUZINO, GH., I., *Vechea mănăstire a Moldoviței în lumina cercetărilor arheologice* (În Buletinul Monumentelor Istorice, nr. 3, 1971).

CAPROȘU, I., *Biserica Arbure*, Editura Meridiane, București, 1967.

CAPROȘU, I., *Biserica Sf. Gheorghe din Suceava*, Editura Meridiane, București, 1969.

COMARNESCU, PETRU, *Îndreptar artistic al monumentelor din Nordul Moldovei*, editat de Casa regională a creației populare, Suceava, 1961.

COMARNESCU, PETRU, *Voroneț*, Editura Meridiane, București, 1967.

CONSTANTINESCU, N., *Mănăstirea Putna*, Editura Meridiane, București, 1965.

CONSTANTINESCU-IAŞI, N., *Evoluţia stilului moldovenesc,* Iaşi, 1927.
CORDONEANU, MARIA, NEDEL, VICTORIA, *100 de monumente şi locuri istorice ale patriei,* Editura Ion Creangă, Bucureşti, 1973.
COSTEA, ERAST, *Mănăstirea Voroneţ,* Cernăuţi, 1943.
CREANGĂ, ION, *Amintiri, poveşti, povestiri,* B.P.T., Editura de Stat pentru Literatură şi artă, Bucureşti, 1959.
*** *Cultura în timpul lui Ştefan cel Mare* — culegere de studii — Editura Academiei, Bucureşti, 1964.
CURINSCHI, GHEORGHE, *Monumentele de arhitectură din Iaşi,* Editura Meridiane, Bucureşti, 1967.
DAN, DIMITRIE, *Mănăstirea şi comuna Putna,* Bucureşti, 1905.
DAN, DIMITRIE, *Biserica Sf. Gheorghe din Suceava,* BCMI, Bucureşti, III, 1910.
DAN, DIMITRIE, *Episcopia Rădăuţului, Mitropolia şi mănăstirile Bucovinei,* Cernăuţi, 1926.
DAN, DIMITRIE, *Ctitoria hatmanului Luca Arbore,* BCMI, Bucureşti, XIX, 1926.
DIACONU, Gh. şi CONSTANTINESCU, N., *Cetatea Scheia,* Bucureşti, 1960.
*** *Documente privind istoria României,* veacul XV-A, Moldova, vol. II, Editura Academiei, Bucureşti, 1954.
DRAGOTESCU, M., BÎRLADEANU, D., BUNGHEZ, GH., *Monumente istorice din judeţul Neamţ,* Editura Meridiane, Bucureşti, 1971.
DRAGUŢ, VASILE, *Dragoş Coman, maestrul frescelor de la Arbore,* Editura Meridiane, Bucureşti, 1969.
DRAGUŢ, VASILE, *Humor,* Editura Meridiane, Bucureşti, 1973.
GHICA-BUDEŞTI, N., BALŞ, G., *Mănăstirea Probota,* Bucureşti, 1909, BCMI, II.
GHICA-BUDEŞTI N., *Biserica logofătului Tăutu din Bălineşti,* BCMI, II, 1911.
GIURESCU, CONSTANTIN, C., GIURESCU, DINU, C., *Istoria românilor, din cele mai vechi timpuri pînă astăzi,* Editura Albatros, Bucureşti, 1971.
GOROVEI, ŞT., *Dragoş şi Bogdan — întemeietorii Moldovei,* Editura Militară, Bucureşti, 1973.
GRABAR, A., *Roumanie, églises peintes de Moldavie,* Paris—New York, ed. UNESCO, 1962.
GRIGORAŞ, N., *Primele mănăstiri şi biserici moldoveneşti,* CI, XX (serie nouă III), 1947.
GRIGORAŞ, N., *Curtea şi biserica domnească din Iaşi,* Editura Meridiane, Bucureşti, 1970.
GRIGORAŞ, N., CAPROŞU, I., *Bisericile şi mănăstirile vechi din Moldova,* Editura Meridiane, Bucureşti, 1971.
HENRY, PAUL, *Les églises de la Moldavie du Nord des origines à la fin du XVI-e siècle,* Paris, 1930.

IONESCU, GRIGORE, *Istoria arhitecturii în România*, vol. I, Editura Academiei, Bucureşti, 1963.
IORGA, N., *Mănăstirea Neamţului*, Vălenii de Munte, 1912.
IORGA, N., *Istoria românilor în chipuri şi icoane*, Editura Ramuri, Craiova, 1921.
IORGA, N., *Istoria comerţului românesc, epoca veche*, Bucureşti, 1925.
IORGA, N., *Istoria bisericii române*, vol. I, Bucureşti, 1929.
IORGA, N., *Istoria lui Ştefan cel Mare*, Editura pentru Literatură, Bucureşti, 1966.
IORGA, N., *Scrieri istorice*, vol. I, Editura Albatros, Bucureşti, 1971.
*** *Istoria artelor plastice în România*, I, Editura Meridiane, Bucureşti, 1968.
KIRILEANU, G., T., *Despre biserica lui Ştefan cel Mare din Piatra Neamţ* (În Anuarul Liceului Petru Rareş, Piatra Neamţ, 1936—1940).
LAPEDATU, AL., *Oltea Doamna, mama lui Ştefan cel Mare* (În Convorbiri literare, nr. 9, 1908).
LAPEDATU, AL., *Din posesiunile domnilor noştri în Ardeal*, BCMI, II, 1909.
LAPEDATU, AL., *O biserică a lui Ştefan cel Mare în Ţara Românească*, BCMI, 1910, fasc. 11.
MATEI, M., D. şi ANDRONIC, AL., *Cetatea de Scaun a Sucevei*, Editura Meridiane, Bucureşti, 1967.
MELCHISEDEC, *Cronica Romanului şi a Episcopiei de Roman*, 2 vol., Bucureşti, 1874—1875.
*** *Memoria antiquitas*, publicaţie a Muzeului arheologic din Piatra Neamţ, 1971.
MIHAIL, I., *Curţile lui Luca Arbore din Şipote*, BCMI, XXII, 1929.
Mitropolia Moldovei şi Sucevei, revistă oficială a Arhiepiscopiei Iaşilor şi Episcopiei Romanului şi Huşilor, nr. 3—4, 5—6, 7—9, 10—12/1969; 1—2; 3—6; 7—8; 9—10/1970; 5—6; 7—8; 9—12/1971; 5—6/1972; 1—2, 5—6/1973.
*** *Monumente istorice bisericeşti din Mitropolia Moldovei şi Sucevei*, Iaşi, 1974.
MORARIU, VICTOR, *Biserica din Pătrăuţ pe Suceava* (În Junimea literară, nr. 7 şi 8, 1904).
MUSICESCU, MARIA, ANA, *Muzeul mănăstirii Putna*, Editura Meridiane, Bucureşti, 1967.
NECULCE, ION, *O samă de cuvinte*, Editura Minerva, Bucureşti, 1972.
NICOLESCU, CORINA, *Mănăstirea Moldoviţa*, Editura Meridiane, Bucureşti, 1965.
NICOLESCU, CORINA, *Mănăstirea Slatina*, Editura Meridiane, Bucureşti, 1967.
NICOLESCU, CORINA, *Istoria costumului de curte în ţările române*, Bucureşti, 1970.

PAMFILE, TEODOR, *Mănunchi nou de povestiri populare cu privire la Ștefan cel Mare*, Chișinău, 1919.
PANAITESCU, P., P., *Contribuții la istoria lui Ștefan cel Mare*, București, 1934.
PANAITESCU, P., P., *Ștefan cel Mare în lumina cronicarilor contemporani din țările vecine* (În Studii și cercetări științifice, Istorie, Iași XI, nr. 2, 1960).
PANAITESCU, P., P., *Introducere la istoria culturii românești*, Editura Științifică, București, 1969.
PASCU, ȘTEFAN, O *scurtă descriere a Moldovei din sec. XV* (În Studii și cercetări istorice XVIII, 1943).
PODLACHA, V., *Malowidla scienne w cherkwiach Bucowiny*, Lwov, 1912.
POPA, RADU, *Cetatea Neamțului*, Editura Meridiane, București, 1968.
PORCESCU, SCARLAT, *Biserica episcopiei din Roman*, Editura Meridiane, 1970.
PORUMB, MARIUS, *Bisericile din Feleac și Vad*, Editura Meridiane, București, 1968.
PRISNEA, CONSTANTIN, *Mănăstirea Neamț*, Editura Meridiane, București, 1964.
RARIȘTE, FLOREA, *Ștefan cel Mare în concepția și imaginația poporului* (În revista Steaua, nr. 5, 1957).
*** *Repertoriul monumentelor și obiectelor de artă din timpul lui Ștefan cel Mare*, Editura Academiei, București, 1958.
ROMSTORFER, KARL, *Mitteilungen der K. K. Central Komission der Kunst und historischen Denkmale*, Viena, 1889.
ROMSTORFER, KARL, *Die Restaurierung der Miroutzkirche in Suczawa*, XXVIII, 1902.
SADOVEANU, MIHAIL, *Viața lui Ștefan cel Mare*, Editura Tineretului, București, 1966.
SIMIONESCU, AL., H., *Mănăstirea Popăuți, în prezent biserica parohială Sf. Nicolae Popăuți din Botoșani*, Botoșani, 1912.
SIMIONESCU, DAN, *Mănăstirea Neamțului ca focar de cultură* (În Studii și cercetări istorice, XVIII, 1943).
STĂNESCU, H., *Meșterii constructori, pietrari și zugravi din timpul lui Ștefan* . . . (În Studii și cercetări de istoria artei, 1—2, 1955).
STRZYGOWSKI, JOSEF, *Kunstschatze in der Bukovina*, în Die Zeit, august, 1913, traducere de G. Murnu sub titlul: *Comori de artă în Bucovina*, BCMI, 1913.
ȘIMANSCHI, L., *Curtea și biserica domnească din Piatra Neamț*, Editura Meridiane, București, 1969.
ȘTEFĂNESCU, I., D., *Mănăstirile Bucovinei*, București, 1941.
ȘTEFĂNESCU, I., D., *Église de Bălinești*, BCMI, XXXVII, 1944.
ȘTEFĂNESCU, I., D., *L'evolution de la peinture religieuse en Bucovine et en Moldavie depuis les origines jusqu'au XIX siècle.*

TEODORU, H., *Contribuţii la studiul originii şi evoluţiei planului triconic în Moldova* (În Buletinul Monumentelor Istorice, 1/1970).
THEODORESCU, RAZVAN, *Mănăstirea Bistriţa*, Editura Meridiane, Bucureşti, 1966.
TURCU, C., *Curtea domnească din Tîrgu Pietrii* (extras din Anuarul Liceului Petru Rareş, Piatra Neamţ, 1935—1936).
ULEA, SORIN, *Datarea frescelor bisericii mitropolitane Sf. Gheorghe din Suceava* (publicat SCIA, 2, 1966).
UNGUREANU, G., ANGHEL, GH., BOTEZ, CONST., *Cronica Cotnarilor*, Bucureşti, 1969.
URECHE, GRIGORE, *Letopiseţul Ţării Moldovei*, Editura Tineretului, Bucureşti, 1967.
VATAŞIANU, VIRGIL, *Boltirile moldoveneşti, originea şi evoluţia lor istorică*, A II N, V, 1929.
VATAŞIANU, VIRGIL, *Istoria artei feudale în ţările române*, vol. I, Editura Academiei, Bucureşti, 1959.
ZOTA, TEODOR, *Istoricul bisericii Precista din oraşul Bacău*, Bacău, 1911.

Cuprins

II. Construcţii civile

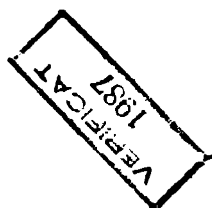
1. Curţi domneşti.

2. Poduri.

III. Construcţii religioase. Mănăstiri şi biserici

IV. Biserici ale lui Ștefan cel Mare în Transilvania

CTITORIILE URMAȘILOR LUI ȘTEFAN CEL MARE

Redactor: Mihai Stratulat

Bun de tipar: 6. 09 1976
Tiraj: 6365 ex. + 90 S.P.
Coli de tipar: 8,25 + 20 pag. planşe

Lucrarea executată sub comanda Nr. 379/1976
la Întreprinderea Poligrafică Cluj, Municipiul
Cluj-Napoca.

REPUBLICA SOCIALISTĂ ROMÂNIA

Lei 6,25